

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НА ПРАВАХ РУКОПISУ

ГЕДЗ ВІТАЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 930.2: 051 (477) “1941/1943”

ГАЗЕТИ «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ТА «НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО»
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ (ЖОВТЕНЬ 1941 – ВЕРЕСЕНЬ 1943 рр.)

07.00.06 – ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА
СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

ДИСЕРТАЦІЯ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
КАНДИДАТА ІСТОРИЧНИХ НАУК

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК
ВОЙЦЕХІВСЬКА ІРИНА НІНЕЛІВНА,
доктор історичних наук, професор

КИЇВ – 2009

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ	
ПРОБЛЕМИ. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Джерельна база дослідження	10
1.2. Стан вивчення проблеми	17
1.3. Методологічні засади дослідження	30
РОЗДІЛ 2. ЗАСНУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ГАЗЕТ «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ТА «НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО»	35
2.1. Створення та видання газети «Українське Слово»	35
2.2. Умови виникнення та діяльність газети «Нове Українське Слово»	51
РОЗДІЛ 3. ВИСВІТЛЕННЯ В «УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВІ»	
ТА «НОВОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВІ» ВОЄННИХ ПОДІЙ У	
РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	61
3.1. Відображення перебігу бойових дій на Східному фронті	61
3.2. Інформативність газетних матеріалів про воєнні дії на інших фронтах Другої світової війни	93
РОЗДІЛ 4. ВИСВІТЛЕННЯ В ГАЗЕТАХ «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО»	
ТА «НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ПОВСЯКДЕННОГО	
ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ	118
4.1. Відображення соціально-економічного аспекту життя на сторінках «Українського Слова» та «Нового Українського Слова»	118

4.2. Джерельні матеріали про діяльність культурно-освітніх та спортивних установ у газетах «Українське Слово» та «Нове Українське Слово»	137
4.3. Газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» як джерело вивчення духовного життя в окупованій Україні	154
ВИСНОВКИ	164
ДОДАТКИ	167
ДОДАТОК А. Ступінь збереженості газет «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» в архівних (бібліотечних, музейних) установах України	167
ДОДАТОК Б. Проблематика газети «Українське Слово» (жовтень – грудень 1941 р.)	168
ДОДАТОК В. Інформація про бойові дії на фронтах Другої світової війни у часописі «Українське Слово» (жовтень – грудень 1941 р.)	169
ДОДАТОК Д. Проблематика газети «Нове Українське Слово»	170
ДОДАТОК Ж. Інформація про бойові дії на фронтах Другої світової війни в газеті «Нове Українське Слово» (грудень 1941 – вересень 1943)	171
ДОДАТОК З. Інформація про діяльність культурно-освітніх та спортивних закладів в газеті «Нове Українське Слово» (грудень 1941 – вересень 1943)	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	173

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АН – Академія наук

БАН – Бібліотека Академії наук України

ВУАН – Всеукраїнська Академія наук

ДАКО – Державний архів Київської області

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім.

В.І. Вернадського

КМУ – Київська міська управа

ЛНБ – Львівська національна бібліотека

НБУВ – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НМІВВВ – Національний музей історії Великої Вітчизняної війни

«НУС» – «Нове Українське Слово»

ОУН – Організація українських націоналістів

ПУДуФ – Перша українська друкарня у Франції

СКВУ – Світовий Конгрес Вільних Українців

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УНС – Український Народний Союз

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

«УС» – «Українське Слово»

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розвитку історичної науки значно зріс інтерес до історії Другої світової та Великої Вітчизняної війн, зокрема періоду нацистської окупації України. Ці події вже понад шість десятиріч є предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Дослідження вказаної проблематики сьогодні набуває особливої гостроти та актуальності, потребує поглибленого та об'єктивного аналізу.

Це пов'язане з необхідністю переосмислення та інтерпретації багатьох подій та явищ, відходом від старих ідеологічних штампів та стереотипів, створенням нових концептуальних положень. Завдання істориків Другої світової та Великої Вітчизняної війн полягає в тому, щоб об'єктивно, зважено підійти до вивчення подій того часу, якомога повніше висвітлити трагічні і водночас героїчні сторінки в історії народу України.

Особливо це стосується періоду нацистської окупації України, і, зокрема, м. Києва, який входив до складу рейхкомісаріату «Україна». На жаль, на базі вже введених до наукового обігу джерел дуже складно, а інколи і зовсім неможливо відтворити процеси, які відбувалися на території України. Через це постає нагальна необхідність актуалізації нових, невідомих досі джерел, які раніше використовувалися істориками обмежено, фрагментарно та упереджено, або ж сприймалися негативно. Ретельний та досконалий їх аналіз може значно розширити наші знання про події того часу.

До числа таких джерел повною мірою можна віднести періодичну пресу, що видавалася під час окупації на території України. Нами було обрано об'єктом дослідження центральні газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово», що виходили у Києві у 1941–1943 рр. Це пояснюється як високою їх репрезентативністю (на сьогодні в архівах збереглася значна частина номерів цих газет), так і значною інформативністю з проблематики, яка розглядається в дисертації.

У зв'язку з цим, виникає необхідність їх ґрунтовного джерелознавчого аналізу, зокрема з'ясування обставин виникнення, умов функціонування, визначення механізму роботи редакцій, складу їх співробітників, основної проблематики тощо.

Необхідність широкого і глибокого дослідження «УС» та «НУС» зумовлюється й тим, що вони були не лише потужним та діяльним фактором морального та психологічного впливу на місцеве населення, але й наймасовішим засобом інформування про події життя Києва та України. З більшою чи меншою періодичністю вони фіксували всі поточні події, відбивали життя суспільства за пройдений час. Газети надають можливість відновити безперервну картину тих процесів, які проходили в Києві та Україні протягом 1941–1943 рр. «Українське Слово» та «Нове Українське Слово», постійно відбираючи соціально значущу для сучасників інформацію, щодня одержували відомості про найважливіші події та явища місцевого життя, синхронно та систематично друкували матеріали на своїх сторінках. Дослідник, який використовує пресу, знайомиться з важливим засобом формування громадської думки. При цьому варто зазначити, що газетна публіцистика окупаційного періоду (втім, як і будь-яка інша) несе в собі подвійний шар інформації: про події, нею відбиті, й про ставлення до цих подій, їхню інтерпретацію авторами та видавцями преси.

Особлива цінність газет того часу полягає в наявності як притаманних їм публіцистичних жанрів, так і друкованої на їх шпальтах суто офіційної інформації, актової та діловодної документації.

Отже, актуальною є проблема комплексного дослідження джерельної інформації періодичної преси задля відтворення цілісної, об'єктивної і багатовимірної картини життя в Україні часів нацистської окупації. Актуальність теми посилюється й тим, що на сьогодні не створено узагальнюючого дослідження, в якому б газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» розглядалися б як історичне джерело..

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної теми «Історія української державності нової та новітньої доби» (державний реєстраційний номер 06БФ046-01), яка включена до тематичного плану історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єктом дослідження виступають газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово», що видавалися у Києві у період нацистської окупації (1941–1943 рр.)

Предметом дослідження є процес створення та функціонування газет, визначення їх інформаційних можливостей, проблематики, редакційного та авторського складу, місця в суспільному житті України.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з жовтня 1941 р. до вересня 1943 р. – часу видання газет «УС» та «НУС». Нижня межа обумовлена початком виходу «УС» у Києві, а верхня датується випуском останнього числа «НУС».

Метою дисертаційного дослідження є всебічний цілісний аналіз газет «УС» та «НУС», встановлення достовірності наведеної в них інформації, джерельної цінності, а відтак можливостей використання їх як джерела вивчення історії України періоду нацистської окупації.

Поставленою метою обумовлені основні **завдання**:

- охарактеризувати стан наукової розробки проблеми, проаналізувати джерельну базу та визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- виявити наявність комплексу газет «УС» та «НУС» в архівах та газетних відділах бібліотек та музеїв Києва; визначити його повноту та стан збереженості;
- відтворити в хронологічній послідовності обставини заснування та діяльності газет;
- з'ясувати авторський та редакторський склад часописів;
- проаналізувати основну проблематику газетних матеріалів, визначити рівень їх повноти і достовірності, оцінити змістове насичення газет;

- дослідити питання висвітлення перебігу воєнних подій на фронтах Другої світової війни, соціально-економічного, культурного та духовного життя населення окупованої України;

- встановити причини, які вплинули на припинення видання «УС» та «НУС».

Методологічну основу дисертації склали принципи історизму, об'єктивності, науковості та всебічності. У роботі застосовувався системний підхід, що дало змогу комплексно дослідити проблематику і визначити інформаційний потенціал газет «УС» та «НУС», що видавалися в окупованому Києві у період з жовтня 1941 р. до вересня 1943 р. У дисертації використані загальнонаукові (аналізу і синтезу, типологізації, системного підходу), історичні (реконструкції, проблемно-хронологічний, порівняльний, систематичний) та спеціальні **методи** історичного джерелознавства (наукової евристики, класифікації та критики джерел). Поєднання цих методів дозволило реалізувати поставлену мету та завдання дисертаційного дослідження.

Наукову новизну роботи визначає сама постановка проблеми, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення у науковій літературі; вперше на підставі аналізу широкого кола архівних джерел, зокрема виявлених та систематизованих 602-х чисел газет, цілісно відтворено історію заснування та функціонування часописів, охарактеризовано інформаційні можливості газет у висвітленні ходу бойових дій на фронтах Другої світової війни, соціально-економічного стану, культурного й духовного життя регіону; з нових позицій проаналізовано як офіційну інформацію, що друкувалася на шпальтах газет, так і притаманні власне періодиці публіцистичні жанри, авторами яких були журналісти і письменники України, що залишилися на окупованій території; визначено основну проблематику газет, проведено кількісні підрахунки, що дають підставу стверджувати, що газети «УС» та «НУС» періоду нацистської окупації є вагомим інформативним джерелом, яке вимагає критичного джерелознавчого аналізу.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що її матеріали можуть бути використані в узагальнюючих працях і навчальних посібниках з історичного джерелознавства, при укладанні енциклопедичних та довідкових видань, підготовці монографій та підручників з історії України періоду Другої світової війни.

Особистий внесок дисертанта. Усі викладені положення та висновки належать дисертантові одноосібно і зводяться до комплексного наукового аналізу матеріалів газет «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» періоду нацистської окупації Києва в 1941–1943 рр.

Наукова апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження апробовані автором у виступах на наступних наукових конференціях: Сьомі джерелознавчі читання, присвячені 40-річчю Українського історичного товариства, 4 жовтня 2005 р. (виступ на тему: «Окупаційна преса м. Києва: методологія питання»); Восьмі джерелознавчі читання, присвячені 140-річчю від дня народження М.С. Грушевського, 22 грудня 2006 р. (виступ на тему: «Історія газет «Українське Слово» та «Нове Українське Слово»); наукова конференція, присвячена 90-річчю Української революції 1917–1920 рр., 18 квітня 2007 р. (виступ на тему: «Бойові дії на Східному фронті крізь призму газет «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» (жовтень 1941 р. – грудень 1942 р.)»).

Публікації. Основні положення і висновки оприлюдненні в 4 наукових статтях, опублікованих у провідних науково-фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за характером і походженням матеріали. Першочергове місце займають газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово», що виходили у Києві в 1941–1943 рр. Вони були виявлені в Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського, Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). У фондах Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» зберігається 17 примірників газет «Українське Слово» та «Нове Українське Слово». Всі вони знаходяться у задовільному стані. У ЦДАГО України було знайдено 3 примірники газети «НУС». Найповніший комплект періодичних видань зберігається у Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Однак всі номери газет «Українське Слово» та «Нове українське Слово» у Києві не збереглися. У більшості архівах та спеціальних відділах бібліотек газети виділено в окремий фонд чи справу; в ЦДАГО України вони зберігаються в підшивках разом з іншою окупаційною пресою.

Загальна кількість номерів газет віднайдених та використаних нами, складає 602 числа. *(Див. Додаток А).*

Важливе значення в процесі підготовки дослідження мала неопублікована актова та діловодна документація, зосереджена в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО

України), Державному архіві Київської області (ДАКО). Певна її частина міститься в опублікованому вигляді в ряді археографічних збірників¹.

Серед використаних в дослідженні документів значний інтерес становить неопублікована актова та діловодна документація, зосереджена у фонді «Трофейні документи про співробітництво з окупантами», де наявні численні накази та розпорядження².

Докладну характеристику процесу поновлення та розвитку періодики на окупованій території було подано в аналітичному звіті “Два роки влаштування та розвитку видавничої справи в рейхскомісаріаті “Україна”. 1941–1943” за підписом керівника видавничої справи Ганса Горнауера³.

Іншу групу джерел склали опубліковані матеріали. У 60-ті роки ХХ ст. в усіх областях УРСР було підготовлено збірники документів з історії Великої Вітчизняної війни. Певною мірою саме вони заклали підґрунтя для наступних досліджень джерел з історії Другої світової війни⁴.

Варто зазначити, що низка публікацій преси окупаційного періоду вміщено в збірниках документів “Советская Украина в годы Великой

¹ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І.Г. Білас – К.: Либідь, 1994. – Кн.2. – 1994. – 428 с.; Сергійчук В.І. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали / В.І. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1996. – 494 с.; Косик В.М. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка; НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського / В.М. Косик (зібрав і впорядкував). – Л., 1997. – Т. 2: 1942. – 1998. – 383 с.

² ЦДАВО України. – Ф. 4628 – Оп. 1. – Спр. 1.

³ ЦДАГО України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 146.

⁴ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / Упор. А.А. Батюк, І.Л. Бутич, П.М. Кострита та ін. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с.

Отечественной войны. 1941–1945 гг.», «Історія застерігає»⁵. Матеріали видань окупаційного періоду переважно репрезентовані офіційною інформацією – оголошеннями, відозвами, наказами, що відбивали каральні заходи окупантів стосовно місцевого населення, ступінь його економічного визиску.

Особливий інтерес викликають збірники документів «Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб», «Документи і матеріали з історії Організації Українських націоналістів», «Історія Києва: від княжих часів до сучасності»⁶. Характерною їх рисою є те, що вони представляють не лише офіційну інформацію, вміщену на шпальтах часопису, але й газетну публіцистику. Матеріали газети дозволяють не тільки визначити ступінь відповідальності населення за порушення приписів німецької військової адміністрації, але й охарактеризувати соціально-економічне та культурне становище населення міста. Це дозволяє констатувати адекватність

⁵Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945: Документы и материалы: в 3 т. / Институт истории партии при ЦК Компартии Украины - Филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Институт истории АН УССР / В.И. Юрчук (ред. кол.), Д.Ф. Григорович (сост.) – 2-е изд., доп. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1: Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941г. – 18 ноября 1942г.). – 1985 – 519 с.; Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / [упоряд. В.М. Немятий]. – К., 1986. – 265 с.

⁶ Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб / НАН України; Інститут історії України; Київська міська держ. адміністрація; Державний архів Служби безпеки України / О.Є. Лисенко (відп.ред.), Т.В. Вронська (упоряд.). – К.; Л., 2003. – 528 с.+ 30 арк. фотогр.; Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Організація Українських Націоналістів; Архів Організації Українських Націоналістів; Фондація ім. О. Ольжича; Бібліотека ім. О. Ольжича / В. Верига (редкол.), О. Кучерук (упоряд.). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. – Т. 10., Ч. 2: Газета "Українське слово" 1941 року. – 2004 – 304 с.; Історія Києва: від княжої доби до сучасності: Зб. док. і матеріалів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Історичний факультет / В.Ф. Колесник (заг. ред.), В.І. Червінський (упоряд.). – К.: Книги-XXI, 2005. – 772 с.

відбиття дійсності з соціально-економічних питань у пресі, значний рівень довіри до цих матеріалів укладачів збірника.

Складність структури вміщеної в пресі інформації пояснюється тим, що, з одного боку, частину її становить опублікований матеріал (переважно офіційного походження), а частину створює сама періодика у властивих для неї формах – публіцистичних жанрах. Варто зазначити, що найбільший інтерес становить фактографічна інформація, яка відбивала події місцевого життя. Незважаючи на те, що пресі, тим більше окупаційній, притаманна значна суб'єктивність, матеріали з місцевої проблематики можуть використовуватися як джерело.

Це пояснюється тим, що вони видавалися від імені місцевих владних органів, господарчих установ, готувалися місцевими журналістами та дописувачами. Можливості читачів зіставляти інформацію видань з місцевої тематики з реальним перебігом подій обумовлювали намагання видавців, принаймні при висвітленні життя регіону, піклуватися про певну об'єктивність інформації газет і уникати відвертої фальсифікації.

Серед опублікованого на шпальтах видань матеріалу великий інтерес викликає офіційна інформація: накази, розпорядження, постанови окупаційних властей, органів місцевого самоврядування. Їх використання має велике значення при визначенні динаміки, строків депортації на роботу до Німеччини місцевих мешканців, з'ясуванні розмірів оподаткування населення, характеристиці забезпечення населення продовольством, розгляді каральних заходів окупантів за прояви підпільно-партизанської діяльності та інших питань. Певне значення також мають оголошення, що відбивали діяльність промислових підприємств, культурно-освітніх закладів на теренах регіону.

Передові статті, наявні в більшості з номерів аналізованих видань, відрізняються актуальністю теми, узагальненням фактів і подій. Саме вони відображали політичну лінію газет, формулювали їх думку з найважливіших питань поточного моменту. Їх використання можливе при вивченні проблематики соціально-економічного, політичного, культурного стану

регіону, а також для розкриття політичної сутності завдань, що висувалися перед читачами, визначенні ступеня актуальності тих чи інших проблем загальноукраїнського, міжнародного життя.

Значним рівнем достовірності характеризуються репортажі, які, зокрема, відбивали заходи з реалізації в сільських громадських господарствах регіону положень аграрного законодавства Розенберга, факти виступів на підприємствах та в організаціях осіб, що побували на екскурсії чи на роботі в Німеччині. Це пояснюється тим, що події, які було покладено в основу публікацій цього жанру, мали конкретну адресу, часто відбувалися на очах значної кількості очевидців, отже, існували реальні можливості для перевірки їх достовірності.

При розгляді в пресі діяльності закладів культури, театрів та кінотеатрів перевагу слід надавати таким жанрам як звіт і рецензія. Саме вони дають змогу визначити репертуар культурно-мистецьких закладів, дні вистав чи демонстрації кінофільмів, творчий склад акторів, задіяних у них, рівень їх професійної майстерності.

На весні 2009 р. Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського спільно з Національною академією наук України був підготовлений каталог «Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського»⁷. У додатку 1 цього каталогу вміщено алфавітний покажчик газет, що виходили на території України в період окупації (1941–1944 рр.). У ньому подано дані про газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово». У цьому каталозі останнім номером газети «Нове Українське Слово» називається випуск від 14 жовтня 1943 р.⁸, проте нами він так і не був знайдений.

⁷ Газети України 1941-1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: каталог / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського / О.С. Онищенко (голова ред.кол.), Н.Ф. Самохіна (авт.-уклад.). – К., 2009. – 504 с.

⁸ Газети України 1941-1945 рр... – С. 325.

Необхідно зазначити, що інформація періодичних видань потребує за можливості уточнення і перевірки. Це вимагає як логічного, так і фактичного аналізу шляхом співставлення окремих публікацій з іншими доступними наявними джерелами.

Статистичні джерела, використані в роботі, було репрезентовано статтею Л. Малюженка, працею колективу під керівництвом Г.Ф. Кривошеєва та збірником «Освобождение городов»⁹. Матеріали статті Л. Малюженка мали непересічне значення при характеристиці стану соціально-економічної та культурної сфери Києва у 1942 р. Дані роботи Г. Кривошеєва використовувалися для порівняння втрат, які подавалися на шпальтах газет «УС» та «НУС», воюючих сторін на полях Другої світової війни. Для перевірки дат захоплення і звільнення міст на території України та Росії з повідомлень досліджувальних газет були використанні дані з «Освобождения городов».

До опублікованих джерел, які були використанні нами, слід віднести, мемуарну літературу, яка репрезентована власне спогадами безпосередніх учасників подій. Цінність її пояснюється тим, що вона може бути залучена для перевірки достовірності інформації преси. Також у мемуаристиці містяться відомості, які характеризують умови функціонування преси регіону окупаційного періоду.

Перші спогади про Київ періоду окупації з'явилися по закінченню Великої Вітчизняної війни. Серед перших хто написав про окуповане місто був К. Дубина.¹⁰ У часи Радянського Союзу всі спогади про часи окупації

⁹ Малюженко Л. Київ за 1942 р. / Л. Малюженко // Наше минуле. – Ч. 1. – 1993. – С. 151-183.; Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование / Под общей редакцией Г.Ф. Кривошеева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001.; Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941–1945» / [М.Л.Дударенко, Ю.Г.Перечнев, В.Т.Елисеев и др.]. – М.: Воениздат, 1985. – 598 с.

¹⁰ Дубина К. 778 трагічних днів Києва / К. Дубина. – К.: Радянська Україна, 1945. – 95 с.; Дубина К. Злодеяння немцев в Києве / К. Дубина. – М.: ОГІЗ, 1945. – 48 с.

видавалися з метою показати жорстокість гітлерівців, а тому і матеріали «УС» та «НУС» використовувалися лише з цією ціллю.

Спогади жителів міста: бібліотечного працівника І.А. Хорошунової, викладача інституту підвищення кваліфікації інженерів Ф.П. Пігідо-Правобережного, дітей війни: Ярини Голуб – доньки українського письменника Б.Д. Антоненка-Давидовича, І.Б. Мірчевської – члена Київського відділення Української Союзу В'язнів – жертв нацизму.¹¹

Особливий інтерес для нашої роботи становлять спогади Д. Малакова – нині заступника директора з наукової роботи Музею історії міста Києва проливають світло на деякі моменти в історії преси окупаційного періоду та Анатолія Кузнецова – після війни журналіста.¹² При написанні своїх спогадів автори використовують матеріал газет «УС» та «НУС». При детальному вивченні цих праць ми помітили не відповідність у датуванні оголошень з досліджувальних газет. А. Кузнецов зазначає, що оголошення про комендантську годинну з 18.00 до 5.00 з'явилося 29 вересня, а Д. Малаков пише, що 16 жовтня¹³. Вивчаючи матеріал «УС» оголошення про комендантську годинну ми знайшли у номері від 16 жовтня.¹⁴

Отже, за функціональним призначенням та формою зберігання було використано наступні види джерел: комплекси газет «Українське Слово» та

¹¹ Хорошунова І.А. Київські записки / І.А. Хорошунова // Егупец. – 2002. – №№ 9–10; Пігідо-Правобережний Ф. П. Велика Вітчизняна війна. / Ф.П. Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 208 с; Голуб Я.Б. Мій батько – Борис Антоненко-Давидович. Спогади. / Я.Б. Голуб. – Полтава: Криниця, 1995. – 294 с.

¹² Малаков Д.В. Оті два роки... У Києві при німцях / Д.В. Малаков. – К.: Амадей, 2002. – 317 с.; Малаков Д.В. Київ. 1941–1943. Фотоальбом / Д.В. Малаков. – К.: Кий, 2003. – 464 с.; Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці / Д.В. Малаков. – К.: Амадей, 2008. – 364 с.; Кузнецов А. Бабий Яр. Роман-документ / А. Кузнецов. – К.: Саммит-Книга, 2008. – 368 с.

¹³ Кузнецов А. Бабий Яр / А. Кузнецов. – К., 2008. – С. 112.; Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці / Д.В. Малаков. – К., 2008. – С. 76.

¹⁴ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 4.

«Нове Українське Слово», архівні документи, що віддзеркалюють інформацію подану в газетах та опубліковані джерела, серед яких слід виділити статистичні матеріали та мемуарну літературу.

Залучення всіх цих джерел в комплексі дає можливість взаємоперевірки інформації і встановлення її достовірності.

1.2. Стан вивчення проблеми

При вивченні та реконструкції минулих подій періодична преса вже давно привертає увагу дослідників. Це пояснюється тим, що вона є масовим, популярним і водночас надзвичайно цінним історичним джерелом, що містить значний масив достовірної історичної інформації.

Питанням використання преси як історичного джерела, методики її дослідження було присвячено увагу в роботах Ю.С. Ганжурова, Ю.С. Губи, М.Ф. Дмитрієнко, І.І. Копотієнка, А.М. Панфілової, Г.Я. Рудого, В.Г. Сарбея та інших дослідників¹⁵. Певний внесок у розробку проблеми функціонування підпільно-партизанської преси в Україні у часи німецько-фашистської окупації

¹⁵ Ганжуров Ю.С. Чорно-біла “відлига” у дзеркалі преси (Газетна публіцистика як джерело вивчення політичної системи України 1956–1964 рр.) / Ю.С. Ганжуров. – К.: Оріяни, 1999. – 150 с.; Губа П. Свідчення історії буремних літ. Періодична преса як джерело вивчення історії здобуття державності та національно-культурного піднесення в Україні (1917–1920) / П. Губа. – Черкаси: Відлуння, 1998. – 159 с.; Дмитрієнко М.Ф. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело / М.Ф. Дмитрієнко. – К.: Наукова думка, 1967. – 176 с.; Копотиєнко І.І. Источниковедческий анализ периодической печати Украины (1917–1925гг.) / И.И. Копотиенко. – Днепропетровск: ДГУ, 1978. – 84 с.; Панфилова А.М. Советская периодическая печать как исторический источник. Учебно – методическое пособие / А.М. Панфилова. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 63 с.; Рудий Г.Я. Преса Української Держави 1918: Питання освіти, науки, культури / Г.Я. Рудий. – К.: НАН України, Інститут історії України, 1996. – 178 с., Рудий Г.Я. Періодика України як об’єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.): автореф. дис. на здобуття ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Г.Я. Рудий. – К., 2004. – 34 с.; Сарбей В.Г. Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі / В.Г. Сарбей. – К.: Наукова думка, 1986. – 183 с.

було зроблено в монографіях О.В. Гутянської, І.Л. Дем'янчука, Й.Т. Цьох¹⁶. Проте, на жаль, легальна преса, що видавалася на території України під час нацистської окупації так і не була предметом спеціальних джерелознавчих досліджень, хоча частково вона і використовувалася науковцями.

Праці істориків Великої Вітчизняної війни, які тією чи іншою мірою залучали матеріали окупаційної преси, можна умовно поділити на дві групи. До *першої* належать радянські видання, які вийшли в світ протягом післявоєнного часу до кінця 1980-х років. *Другу групу* склали праці вчених, написані у добу незалежної України. Істориками радянської доби було розроблено головні напрямки вивчення історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн, визначена їх періодизація, введено до наукового обігу багато документальних джерел. Проте, відверта тенденційність і заідеологізованість історичної науки стояла на заваді активному впровадженню до наукового обігу матеріалів преси окупаційного періоду. У радянській історіографії окупаційна преса вивчалася насамперед задля розвінчування брехливості нацистської пропаганди, потужності гітлерівської цензури з метою відображення страхітливих умов нацистського “нового порядку”, репресій стосовно партизан і підпільників, економічної експлуатації населення, засудження діяльності українських націоналістів. Саме в цьому контексті згадується преса в багатотомних узагальнюючих працях “История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.”, “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні

¹⁶ Гутянська О.В. Через лінію фронту. Газета “За Радянську Україну” у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників / О.В. Гутянська. – К.: Вища школа, 1980. – 152 с.; Дем'янчук І.Л. Партизанська преса України (1941–44 рр.) / І.Л. Дем'янчук. – К.: Вид-во КДУ, 1956. – 108 с.; Дем'янчук І.Л. Зброєю слова (Преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.) / І.Л. Дем'янчук. – К.: Вид-во КДУ, 1966. – 239 с.; Цьох Й.Т. Преса Української РСР періоду Великої Вітчизняної війни / Й.Т. Цьох. – Львів: ЛДУ, 1984. – 53 с.

Радянського Союзу. 1941–1945 рр.”, “История второй мировой войны 1939–1945 гг.”¹⁷.

Цікаві відомості, з точки зору вивчення пропагандистського апарату вермахту, його структури, підрозділів, що діяли на окупованій території, містяться в монографії Ю.Я. Орлова¹⁸. Як зазначає автор, одним з основних завдань рот пропаганди, котрі діяли при стрілецьких підрозділах вермахту, була пропагандистська обробка місцевого населення. У той же час у роботі не було приділено належної уваги механізму проведення пропагандистської роботи.

Значну увагу дослідженню ролі окупаційної преси приділено у праці А.Ф. Юденкова¹⁹. Зокрема, у розділі “Окупаційний режим і фашистська пропаганда на загарбаній радянській території” автор на базі широкого кола джерел з державних та партійних архівів, розкриває основні напрямки пропаганди на окупованій території, розглядає структуру нацистських пропагандистських органів. Здійснюючи узагальнення зібраних матеріалів, учений показує динаміку появи газет на окупованій території. Дослідник констатує, що більшість легальних друкованих органів на окупованій території

¹⁷ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.: в 6 т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС Отдел истории Великой Отечественной войны / П.Н. Поспелов (председатель). – М.: Воениздат, 1960–1965. – Т. 2: Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.). – 1961. – 682 с.; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: в 3 т. – К.: Політвидав України, 1965, 1967, 1969; История Второй мировой войны 1939–1945: в 12 т. / Институт Военной Истории Министерства Обороны СССР, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, Институт Всеобщей Истории Академии Наук СССР, Институт Истории СССР Академии Наук СССР / А.А. Гречко (председатель). – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 4: Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны». – 1975. – 536 с.

¹⁸ Орлов Ю.Я. Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР / Ю.Я. Орлов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1985. – С. 129–131.

¹⁹ Юденков А.Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории (1941–1944 гг.) / А.Ф. Юденков. – М.: Мысль, 1971. – С. 54–80.

почали видаватися в 1941–1942 роках і лише незначна частина була заснована в 1943 р. Помітною рисою дослідження А.Ф. Юденкова є намагання автора продемонструвати, що місцеві журналістські й творчі сили не мали вирішального значення в процесі створення преси на окупованій території. З цією метою науковець абсолютизує роль пропагандистських груп німецького вермахту у справі заснування періодичних видань.

Позитивним моментом дослідження є те, що в результаті копіткої роботи автору вдалося зібрати відомості про 260 газет, що видавалися на окупованій території СРСР²⁰. Пізніше А.Ф. Юденковим та І.О. Івлєвим було встановлено, що загальна кількість видань, які друкувалися на окупованій території СРСР, має становити щонайменше 300 видань²¹ (така ж цифра, щоправда, без посилання на джерело згадується і в монографії Г.Д. Комкова²²).

Важливим дослідженням, у якому вивчається як нацистська, так і радянська пропаганда на окупованій території є книга І.А. Івлєва і А.Ф. Юденкова «Оружием контрпропаганды»²³. Дане дослідження, попри значну роботу, здійснену вченими, на жаль, має серйозні вади, пов'язані не лише із надмірною заідеологізованістю праці. Наприклад, у додатках вчені подають списки пропагандистських і окупаційних видань. І якщо список підпільної преси (406 назв) цілком повний, то список окупаційних видань містить лише 256 назв, хоча самі ж дослідники стверджували, що таких позицій

²⁰ Юденков А.Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории (1941–1944 гг.) / А.Ф. Юденков. – М.: Мысль, 1971. – С. 64.

²¹ Івлєв І.О. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.) / І.О. Івлєв, А.Ф. Юденков // Український історичний журнал. – 1985. – № 6. – С. 42.

²² Комков Г.Д. На идеологическом фронте Великой Отечественной... / Г.Д. Комков. – М.: Наука, 1983. – С. 180.

²³ Івлєв І.А. Оружием контрпропаганды: Советская пропаганда среди населения оккупированных территорий СССР 1941–1944 гг. / И.А. Ивлев, А.Ф. Юденков. – М.: Мысль, 1988. – 277 с.

мало бути щонайменше 300. Поза увагою залишилися навіть ті періодичні видання часів окупації, які доволі широко представленні в архівосховищах, натомість до списку партизанських видань часто входили газети, які лише згадувалися у донесеннях радянських партизанів, але реально не збереглися у фондових колекціях.

Зважаючи на такий вибірковий підхід у дослідженні, навряд чи можна вважати коректним висновок авторів про те, що “...точно встановити кількість газет антирадянського змісту, що видавалися на окупованій території Радянського Союзу, не є можливим. Більш того, навіть приблизно визначити їх число надзвичайно складно”²⁴. Безперечно, самотужки зібрати дані про газети того часу важко. Для цього потрібна копітка робота на місцях в обласних та міських державних і відомчих архівах (перш за все в архівах обласних управлінь Служби безпеки України) багатьох дослідників, краєзнавців. Однак за наявності координуючого центру та ініціативних груп на місцях цю надзвичайно складну, але важливу науково-дослідницьку роботу можна було б завершити протягом кількох років.

У світлі досліджувальної проблеми варто згадати праці І.О. Івлєва та А.Ф. Ющенкова, П.К. Пономаренка, С.В. Сосєдова, М.Д. Ющенка²⁵, що висвітлюють пропагандистську діяльність партизанів і підпільників, функціонування підпільно-партизанської преси. В роботах усіх вищеназваних авторів більшою чи меншою мірою згадується про надзвичайно важливе завдання, яке стояло перед підпільно-партизанськими виданнями: нейтралізація

²⁴Юденков А.Ф. Вказ. праця. – С. 64.

²⁵ Івлєв І.О. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.) / І.О. Івлєв, А.Ф. Юденков // Український історичний журнал. – 1985. – № 6. – С. 41–48; Пономаренко П.К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941–1944 / П.К. Пономаренко. – М.: Наука, 1986. – 440 с.; Сосєдов С.В. Партийно-подпольная и партизанская печать в тылу врага (1941–1944гг.) / С.В. Сосєдов, А.Е. Коваль // Вопросы истории КПСС. – 1962. – № 2. – С. 63–79; Ющенко М.Д. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько-фашистської окупації / М.Д. Ющенко. – К.: КДУ, 1962. – 175 с.

нацистської пропаганди, зокрема преси. Найдокладніше характер та основні напрямки контрпропагандистської діяльності партизан і підпільників розглядаються в статті московських дослідників І.О. Івлєва та А.Ф. Юденкова²⁶.

У 1960-ті відбувається структуризація досліджень історії Другої світової війни на окремі напрямки. Напрацювання українських істориків знайшли висвітлення в 26-томній праці «Історія міст і сіл Української РСР»²⁷.

Протягом 1960-х – 1980-х рр. значний внесок у дослідження окупаційного періоду зробив відомий український учений М.В. Коваль²⁸. Серед джерельної бази його робіт певне місце займають і окупаційні періодичні видання. При використанні матеріалів преси дослідник робить акцент на висвітленні з їхньою допомогою терористичної сутності нацистського окупаційного режиму, основних напрямків антирадянської пропаганди, обставин депортації населення до Німеччини. Вчений порушує надзвичайно актуальну проблему кількості періодичних видань, котрі виходили на території України під час німецько-фашистської окупації. Згідно з даними, які він

²⁶ Івлєв І.О. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.) / І.О. Івлєв, А.Ф. Юденков // Український історичний журнал. – 1985. – № 6. – С. 41–48.

²⁷ Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967–1973.

²⁸ Коваль М.В. Історія пам'ятає / М.В. Коваль. – К.: Політвидав України, 1965. – 114 с.; Коваль М.В. Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1977. – 264 с.; Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1979. – 135 с.; Коваль М.В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944) / М.В. Коваль // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 146–202 с.; Коваль М.В., К истории патриотических движений советских людей на оккупированной фашистами территории Украины / М.В. Коваль, Т.С. Першина // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1988. – С.203–229.

наводить, до середини 1942 р. на окупованій території рейхкомісаріату “Україна” видавалося 189 газет українською та 6 німецькою мовами²⁹. Досить активно пресу окупаційного періоду при характеристиці становища селянства України в роки німецько-фашистської окупації використав київський дослідник С.П. Лаута³⁰. Поруч із тими матеріалами, що присвячувалися пропагандистському обґрунтуванню переваг “нового земельного ладу”, запроваджуваного в сільському господарстві, автор включив до своєї роботи і інші відомості газет. На підставі останніх, зокрема, він встановив, хоча й приблизно, кількість створених окупантами на теренах України державних маєтків. У той же час вчений доволі упереджено, скоріше, з ідеологічно-пропагандистської, а не наукової точки зору підходить до характеристики окупаційної преси, зокрема газету “НУС” він незрозуміло з яких міркувань визначає як “фашистську національну газету”³¹.

В якості одного з основних джерел з історії сільського господарства України в 1941–1944 рр. залучив окупаційну пресу дослідник П.С. Дишлевий³². З 49 посилань в його статті 13 становлять звернення саме до окупаційної преси, зокрема газет “Український хлібороб”, “Волинь”, “Нове Українське Слово”, “Українська думка” (Черкаси), “Українська думка” (Васильків), “Вісті для українських селян”.

Низка публікацій окупаційних видань України було використано дослідником В.М. Земськовим при характеристиці заходів окупантів,

²⁹ Коваль М.В. *Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны* / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 203.

³⁰ Лаута С.П. *Колгоспне селянство України у роки Великої Вітчизняної війни* / С.П. Лаута. – К.: Вид-во КДУ, 1965. – 208 с.

³¹ Лаута С.П. *Колгоспне селянство України у роки Великої Вітчизняної війни*. – К.: Вид-во КДУ, 1965. – С. 132.

³² Дишлевий П.С. *Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941–1944 рр.)* / П.С. Дишлевий // УІЖ. – 1971. – № 6. – С. 74–80.

спрямованих на залучення трудових ресурсів для роботи в Німеччині.³³ В якості джерельної бази матеріали періодики вживаються і в ґрунтовному дослідженні М.М. Загорулька та А.Ф. Юденкова³⁴.

З кінця 80-х – початку 90-х рр. процес вивчення окупаційного періоду набуває нового імпульсу. Це зумовлювалося процесами деполітизації, деідеологізації історичної науки, відкриттям раніше невідомих джерел, більш широким доступом дослідників до них. Певною мірою це стосувалося і преси періоду окупації. І саме праці цього періоду ми умовно відносимо до другої групи.

У посібнику з історії України, підготовленому львівськими фахівцями в 1996 р., кількість періодичних видань українською мовою визначається в 120³⁵, а в підручнику “Історія української та зарубіжної культури”, який побачив світ у Києві 1999 р., згадується про вихід на території України 115 друкованих органів³⁶. Цю ж цифру називає і Я. Грицак³⁷. Очевидно жоден з цих підрахунків не є достатньо коректним і повним, не охоплює всю територію України за весь період окупації.

³³ Земсков В.Н. Ведущая сила всенародной борьбы: Борьба советского рабочего класса на временно оккупированной фашистами территории СССР (1941–1944 гг.) / В.Н. Земсков. – М.: Мысль, 1986. – 271 с.

³⁴ Загорулька М.М., Крах плана “Ольденбург”: (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР) / М.М. Загорулька, А.Ф. Юденков. – 3-е изд., доп. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.

³⁵ Історія України / [керівник авт. кол. Ю.Зайцев]. – Львів: Світ, 1996. – С. 304.

³⁶ Історія української та зарубіжної культури: Навч. посібник / За ред. С.М. Клапчука та В.Ф. Остафійчука. – К.: Вища школа, Т-во “Знання”, КОО, 1999. – С. 304.

³⁷ Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, учителів / Я.Й. Грицак – К. Генеза, 2000. – С. 227.

З отриманням Україною незалежності матеріали окупаційної періодики починають набагато ширше залучатися для характеристики соціально-економічного, культурного стану України. Так, в “Українському історичному журналі”, «Сторінках воєнної історії» та інших збірниках наукових статей протягом останніх років було надруковано статті, в яких інформація видань періоду окупації використовувалася при розгляді геноциду євреїв, становища української культури, її діячів під час окупації, фінансової політики нацистів, структури органів нацистського управління на окупованій території України.³⁸

³⁸ Коваль М.В. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941–1944рр.) / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 25–32; Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 9. – С. 13–28; Коваль М.В. Доля української культури за “нового порядку” (1941–1944рр.) / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 15–38; Ветров І.Г. “Фінансова війна” третього рейху на окупованій території України в 1941 – 1944 рр. / І.Г. Ветров // УІЖ. – 1995. – № 3. – С. 96–100; Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П.В. Рекотов // УІЖ. – 1997. – № 3. – С. 90–101; Ревегук В.Я. Стан освіти на Полтавщині в умовах німецько-фашистської окупації (1941–1943 роки) / В.Я. Ревегук // Історична пам’ять. – 2002. – № 1–2. – С. 32; Удовик В.М. Питання культурної політики в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / В.М. Удовик // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 327–334; Войцеховський Ю. Київ в роки війни. / Ю. Войцеховський // Історія в школі. – № 9–12. – 2002; Бідоча Л.М. Інтелігенція України в умовах «нового порядку» / Л.М. Бідоча // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 151–163; Гінда В.В. Школа в політиці ОУН та німецько-фашистського окупаційного режиму на Вінниччині / В.В. Гінда // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 172–180; Дудник В.М. Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації. / В.М. Дудник // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 205–213; Кучерук О.С. До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації / О.С. Кучерук // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 241–252; Михайлюк М.В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 131–145; Михайлюк М. В. Функціонування видавництва україномовної періодичної преси Київщини в умовах нацистської окупації / М.В. Михайлюк // Історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 46–52; Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 445–448.; Михайлюк М.В. Костянтин Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Київська старовина.

Варто зазначити, що останніми роками періодичні видання, котрі виходили на окупованій території України в 1941–1943 рр. були виділені в якості окремих груп джерел в дисертаційних дослідженнях Н.В. Антонюк, А.В. Боляновського, І.Г. Ветрова, Н.М. Глушенок, В.В. Гордієнка, К.М. Курилишин, М.В. Михайлюк, П.В. Рекотова, І.С. Тарнавського, В.М. Удовика, В.М. Яременко,³⁹.

– 2004. – № 5. – С. 133–141; Верба І.В. Історична наука в Україні та історики в період нацистської окупації (1941–1944 рр.) / І.В. Верба // Історія та історіографія в Європі. – № 3. – 2004. – С. 66–74; Верба І. В. Кость Штеппа / І.В. Верба // УІЖ. – 1999. – № 3–4; Патриляк О.В. Зарплати, ціни та монетарна політика німецької окупаційної влади на території рейхскомісаріату України / О.В. Патриляк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – № 59–60. – 2000. – С. 100–103; Заболотна Т. Продовольче забезпечення киян під час гітлерівської окупації / Т. Заболотна // Сторінки воєнної історії України. Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 213–241; Заболотна Т. Житлова проблема в окупованому Києві / Т. Заболотна // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 158–173.

³⁹ Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній губернії (1939–1944 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.В. Антонюк. – К., 1999. – 35 с.; Боляновський А.В. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / А.В. Боляновський. – Львів, 1999. – 17 с.; Ветров І.Г. Економічна експансія «третього рейху» та промисловість України в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.Г. Ветров. – К., 1999. – 22 с.; Глушенок Н.М. Аграрна політика Німеччини в Рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1945 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.М. Глушенок. – К., 2005. – 13 с.; Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Гордієнко. – К., 1999. – 18 с.; Курилишин К.М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / К.М. Курилишин. – Львів, 2008. – 17 с.; Михайлюк М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецько-окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.В. Михайлюк. – К., 2006. – 22 с.; Рекотов П.В. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941–

Певний внесок у розробку історії преси періоду німецько-фашистської окупації належить Науково-дослідному центру періодики, який діє при Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України. В публікаціях Т.О. Борисенка, В.В. Лизанчука, О.І. Луцького, Я.Й. Малика, Л.А. Савицького, М.Ю. Чиркової⁴⁰, надрукованих у збірниках, що видаються Науково-дослідним

1944 рр. (Історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави й права» / П.В. Рекотов. – Харків, 1997. – 20 с.; Тарнавський І.С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі, 1941–1943 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.С. Тарнавський. – Донецьк, 1999. – 19 с.; Удовик В.М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території Генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М. Удовик. – К., 2005. – 13 с.; Яременко В.М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М. Яременко. – К., 2007. – 18 с.

⁴⁰ Борисенко Т.О. “Краківські вісті” – український часопис Холмщини та Підляшшя / Т.О. Борисенко // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 306–310; Лизанчук В.В. Газета “Станиславівське слово” (1925–1944 рр.) / В.В. Лизанчук // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 1996–1997. – Вип. III/IV. – С. 418–436; Луцький О.І. Офіційна україномовна преса Галичини періоду німецької окупації (1941–1944рр.): умови і проблематика публікацій / О.І. Луцький // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. третьої Всеукр. науково-теорет. конф. 22–23 грудня 1995 р. / Ред. кол.: М.М. Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 1995. – С. 105–110; Малик Я.Й. Преса про діяльність української греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / Я.Й. Малик // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. п’ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1999. – С. 169–174; Савицький Л.А. Вплив української преси на формування національної свідомості населення Кам’янець-Подільської області під час фашистської окупації (1941–1944 рр.) / Л.А. Савицький // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 164–167.; Чиркова М.Ю. Полтавська преса періоду німецько-фашистської окупації як засіб відродження національної самосвідомості українців та підвищення їх культурного рівня / М.Ю. Чиркова // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. п’ятої Всеукр. наук.-

центром періодики, розкриваються обставини функціонування часописів на окупованій території, розглядається основна проблематика їх публікацій.

На особливу увагу заслуговують праці співробітника Науково-дослідного центру періодики Н.В. Антонюк⁴¹, яка не лише дослідила різноманітні аспекти функціонування преси на теренах генерал-губернаторства в 1939–1944 рр., але й широко використала матеріали видань як цінного історичного джерела, переважно при розгляді культурологічних питань. У той же час авторка намагалася критично підходити до повідомлень офіціозів, доповнюючи, зіставляючи їх з іншими джерелами.

Також цікавим є дослідження співробітника Науково-дослідного центру періодики І.З. Павлюка, який у своїй монографії провів детальний аналіз легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя в 1941–1944 рр. У

теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1999. – С. 399–401; Чиркова М. Ю. До питання про історію миргородської газети окупаційного періоду / М.Ю. Чиркова // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 167–169.

⁴¹ Антонюк Н.В. Релігійне життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації / Н.В. Антонюк // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 1996.–1997. – Вип. III/IV. – С. 345–362; Антонюк Н.В. Творчість Львівського оперного театру у публікаціях періодичної преси (1941 – 1944 рр.) / Н.В. Антонюк // Українська періодика: історія та сучасність : Доп. та повід. четвертої Всеукр. наук.теорет. конф. 19–20 грудня 1997 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1997. – С. 132–135; Антонюк Н.В. Українське культурне життя в “Генеральній Губернії” (1939–1944 рр.): за матеріалами періодичної преси / Н.В. Антонюк. – Львів, 1997. – 232 с.; Антонюк Н.В. Список легальних періодичних видань, які виходили у Генеральній губернії (1939–1944 рр.)/ Н.В. Антонюк. – Львів, 1998. – 4 с.; Антонюк Н.В. Проблеми функціонування західноукраїнської преси періоду Другої світової війни / Н.В. Антонюк // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. п’ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1999. – С. 353–358.

ході свого дослідження науковець згадує газету „УС”, яка з 3 серпня 1941 р. почала виходити в Житомирі⁴².

В. Косик залишив поза увагою окупаційну пресу, як історичне джерело, хоча в його роботі «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» зустрічаються численні посилання на газети, що функціонували на території рейхкомісаріату «Україна»⁴³.

Періодичні видання завжди привертали увагу дослідників. Ще у радянські часи газети не однаразово досліджувалися як історичне джерело. Серед цих робіт можна виділити праці І.Н. Войцехівської, І.Й. Копотієнка, Г.Я. Рудого⁴⁴.

Єдина дисертація Д.М. Титаренка, предметом якої є преса окупованої Східної України як історичне джерело, побачила світ в 2002 р. у Донецьку. Але слід зазначити, що у роботі аналізуються лише преса Донецької, Луганської та Харківської областей⁴⁵.

⁴² Павлюк І.З. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917-1939, 1941-1944 рр. / І.З. Павлюк. – Львів: Каменяр, 2001. – 285 с.

⁴³ Косик В.М. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка; НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського / В.М. Косик (зібрав і впорядкував). – Л., 1997. – Т. 2: 1942. – 1998. – 383 с.

⁴⁴ Войцеховская И.Н. Газеты «Комуніст» и «Советская Украина» периода Великой Отечественной войны как источник изучения борьбы трудящихся против немецко-фашистских захватчиков: автореф. дис. на соискание степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Историография, источниковедение та специальные исторические дисциплины» / И.Н. Войцеховская. – К., 1988. – 17 с.; Копотиенко И.Й. Периодическая печать Украины как источник истории КПСС (1921–1923): учеб. пособие / И.Й. Копотиенко. – Днепропетровск: ДГУ, 1974. – 84 с.

⁴⁵ Титаренко Д.М. Преса східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941-1943 рр.): автореф. дис. на здобуття ступіня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Істориографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Д.М. Титаренко. – Дніпропетровськ, 2002. – 22 с.

Нещодавно викладачами Київського національного університету імені Тараса Шевченка опублікований збірник документів і матеріалів «Історія Києва: від княжої доби до сучасності»⁴⁶. У розділі 8 «Київ під час Великої Вітчизняної війни (1941–1945) авторами було подано декілька повідомлень з газети «УС».

Дослідив історію газети «УС» та надрукував низку статей О. Кучерук у збірці «Документи і матеріали з історії Організації Українських націоналістів».⁴⁷ Але більшість поданих статей стосуються культурного питання, а ті, що стосуються соціально-економічного життя майже відсутні. Аналіз газети розпочинається лише з 7 жовтня 1941 р., а в Києві вона почала виходити ще 26 вересня.

Дотепер немає узагальнюючої праці, в якій би було проаналізовано газети «УС» та «НУС» як історичне джерело з історії України періоду Другої світової війни.

1.3. Методологічні засади дослідження

Окупаційна преса Києва була не лише потужним та діяльним фактором ідеологічно-пропагандистського впливу на місцевих мешканців, але й наймасовішим засобом інформування про події місцевого життя; особливо це стосується таких окупаційних газет як „УС” та «НУС». З визначеною періодичністю вони фіксували всі поточні події, відображали життя суспільства

⁴⁶ Історія Києва: від княжої доби до сучасності: Зб. док. і матеріалів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Історичний факультет / В.Ф. Колесник (заг.ред.), В.І. Червінський (упоряд.). – К.: Книги-XXI, 2005. – 772 с.

⁴⁷ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Організація Українських Націоналістів; Архів Організації Українських Націоналістів; Фондація ім. О. Ольжича; Бібліотека ім. О. Ольжича / В. Верига (редкол.), О. Кучерук (упоряд.). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. – Т. 10., Ч. 2: Газета "Українське слово" 1941 року. – 2004 – 304 с.

за минулий проміжок часу. Ці та інші газети Києва періоду німецької окупації дозволяють реконструювати безперервну картину тих процесів, які відбувалися у місті в 1941-1943 рр. Газетна періодика, постійно висвітлюючи суспільно значущу для сучасників інформацію, щодня одержувала відомості про найважливіші події та явища місцевого життя, синхронно та систематично відображала їх. При цьому слід відзначити, що окупаційна преса несла в собі подвійний інформаційний пласт: про події, висвітлені нею та про ставлення до цих подій, їхню інтерпретацію авторами і видавцями преси. На жаль, протягом тривалого часу використання преси періоду гітлерівської окупації в історичній літературі було епізодичним і випадковим. Це зумовлювалося як тим, що підшивки газет зберігалися в спеціальних фондах (відтак доступ дослідників до них був вкрай обмежений), так і тим, що внаслідок певних ідеологічних стереотипів окупаційна преса принципово не могла розглядатися як історичне джерело для вивчення періоду окупації. Залучення її матеріалів допускалося лише з метою ілюстрації злочинної, грабіжницької сутності встановленого нацистами “нового порядку”. Саме така ситуація обумовила повну відсутність методології роботи з окупаційною періодикою, чітких принципів і прийомів, якими мав би керуватися дослідник при використанні її матеріалів.

Виходячи з цього, теоретико-методологічними засадами дослідження окупаційної преси Києва є конкретно-історичний, системний і комплексний підходи. Саме вони дозволять проаналізувати газетну періодику часів німецько-фашистської окупації як єдине ціле, з урахуванням співіснування в ній об’єктивного та суб’єктивного. Конкретно-історичний підхід передбачає розгляд окупаційної преси в контексті подій того періоду, з урахуванням умов місця та часу, в яких вона виникла і які вона відображала на своїх шпальтах.

Необхідність комплексного підходу до досліджуваної проблеми зумовлює звернення до праць вітчизняних і зарубіжних авторів, до всіх інших доступних джерел, зокрема актової та ділової документації з міського та центральних державних архівів, статистичних матеріалів, мемуарної літератури.

Системний підхід дозволяє охарактеризувати окупаційну пресу як складне і багатогранне джерело. Він надає змогу здійснити структурно цілісне дослідження окупаційної преси за декількома тематичними напрямками. Це досягається шляхом виділення із загального обсягу інформації найбільш переконливих, значущих та узагальнюючих відомостей.

З метою якомога цілісного та всебічного висвітлення проблеми слід дотримуватися принципів історизму й об'єктивності. Історизм має першорядне значення для практики історичного дослідження, оскільки кожна подія, кожен історичний факт може бути зрозумілим лише в розвитку, у взаємодії з іншими суспільними фактами та явищами. У відповідності з принципами історизму конкретна історія появи матеріалів з тієї чи іншої проблематики в пресі розглядається з точки зору тих процесів, що мали місце в окупованому нацистами Києві.

Принцип об'єктивності передбачає пошук об'єктивного змісту інформації джерел і одержання на їх основі достовірних наукових фактів. Він вимагає вивчення історичних явищ в усій їх складності, різнобічності та суперечливості. Відповідно до цього, за допомогою матеріалів преси вдається виокремити та висвітлити ті сторони окупаційного режиму в місті, які раніше вітчизняна історіографія залишала поза своєю увагою. Як відомо, найважливішими факторами, що забезпечують об'єктивну істинність результатів історичного дослідження, виступають репрезентативність джерельної бази, усунення джерельних лакун. Це встановлюється шляхом посторінкового фронтального вивчення всіх виявлених в архівах та бібліотеках періодичних видань, використання непрямої інформації.

З джерелознавчими методологічними принципами мають тісно пов'язуватися і дослідницькі методи. При опрацюванні означеної проблематики за ступенем універсальності слід застосовувати як загальнонаукові (історичний і логічний), міждисциплінарні (статистичний, екстраполяції, контент-аналіз), так і загальноісторичні (історично-порівняльний, ретроспективний), а також специфічно-джерелознавчі методи – виявлення, відбору джерел та формування

їх комплексів, атрибуції, критичного аналізу та встановлення їх об'єктивної наукової цінності для конкретного дослідження.

Специфічно джерелознавчі методи є складовими частинами джерелознавчої критики, яка складається з двох видів – аналітичної та синтетичної. У світлі проблеми, що розглядається, особливого значення набуває з'ясування повноти і достовірності, а, отже, наукової цінності окупаційної періодики. Це є головним завданням аналітичної критики, яка передбачає два шляхи перевірки достовірності джерел: логічний і фактичний. Сутність логічного полягає в співставленні відомостей, про які повідомлялося в пресі, з логікою розвитку історичних подій, що відбувалися в Києві. Проте логічний аналіз не є універсальним, оскільки він дозволяє лише уникнути відвертих вигадок і нісенітниць. Набагато більше можливостей надає фактична критика джерел, яка полягає в перевірці відомостей публікацій шляхом співставлення їх з іншими джерелами. При встановленні достовірності фактів, про які повідомлялося на шпальтах періодики, доцільним є застосування таких прийомів, як співставлення повідомлень різних періодичних органів з однієї теми, виявлення публікацій, які, незважаючи на хронологічні проміжки між ними, висвітлювали певне явище чи проблему в динаміці.

Важливе значення при опрацюванні окупаційної преси є також синтетична критика. Вона дозволяє формувати комплекси сукупності джерел за принципом видової однорідності, змістовної єдності, які піддавалися науковому аналізу.

Варто зазначити, що сучасними дослідниками з метою підвищення інформаційної віддачі джерел, в тому числі і преси, широко використовуються кількісні методи.

Отже, в сучасній історичній науці преса виступає в ролі важливого історичного джерела, яке знаходить широке застосування в роботах фахівців, а також виступає як об'єкт самостійних джерелознавчих досліджень.

У цілому, як теоретико-методологічна база в основу дослідження окупаційної періодики Києва слід включити конкретно-історичний,

комплексний і системний підходи, принципи історизму й об'єктивності. З метою забезпечення репрезентативності дослідження, слід застосовувати як загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, так і джерелознавчі дослідницькі методи.

Отже, при умові використання згаданих методологічних принципів та прийомів, періодика окупаційного Києва зможе допомогти в об'єктивному висвітленні суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного та духовного життя міста.

Вітчизняними дослідниками було здійснено ряд кроків у напрямку використання матеріалів газет «УС» та «НУС», але вони носили обмежений, епізодичний характер, хоча потреба подальшого дослідження маловідомих і невідомих аспектів життя регіону періоду німецько-фашистської окупації вимагає якомога більшого залучення інформації періодики.

Проведений автором аналіз джерел з проблеми свідчить, що наявна достатня джерельна база для проведення ґрунтовного дослідження з метою визначення інформативності та цінності матеріалів «УС» та «НУС» з метою їх використання в історичних дослідженнях.

Характеристика історіографії теми дає можливість констатувати, що попри наявність значної кількості праць, в яких використовувалися матеріали періодичної преси Другої світової та Великої Вітчизняної війн газети «УС» та «НУС» не були об'єктом джерельного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ЗАСНУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЗЕТ «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ТА «НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО»

2.1. Створення та видання газети «Українське Слово»

Історія однієї з найстаріших українських газет «Українське Слово» нерозривно пов'язана з історією українського національно-визвольного руху ХХ століття. Вже самою назвою вона маніфестує свою головну мету – бути виразником українського духу, оборонцем національних інтересів.

«Українське Слово» засноване українською громадською організацією Франції «Український Народний Союз» (УНС), яка об'єднувала значну частину українців, що жили і працювали у Франції. Першим і довголітнім головою УНС був член Проводу Українських Націоналістів генерал М. Капустянський.

Як пресовий орган, «Українське Слово» постало згідно з рішенням Головної управи УНС у Франції 10 грудня 1932 р. Через кілька місяців підготовчих робіт, 1 травня 1933 р. вийшло перше число газети. Видання спочатку друкувалось на друкарській машинці і розмножувалося ротاپринтом (наклад першого числа становив 200 примірників) на 16 сторінках.⁴⁸ Обкладинка друкувалась звичайним способом, а в неї вставляли готовий блок. До середини 1934 р. наклад зріс у 3 рази, тобто досяг 600 примірників. Головним редактором видання від самого початку його виходу у світ до липня 1934 р. був О. Бойків, недавній секретар Голови Проводу Українських Націоналістів Є. Коновальця. Досвід роботи адміністратором журналу «Розбудова нації» у Празі знадобився йому на перших порах видання газети. О. Бойків, не маючи авторів і помічників у редакції, практично всі 16 сторінок заповнював сам. Окрім цього, він був змушений привозити папір, готувати воскові форми, друкувати весь наклад. За його спогадами, «все починалося в

⁴⁸ Кучерук О. Українське Слово. Історія і сьогодення / О. Кучерук. – Режим доступу: www.ukrslovo.com.ua.

маленькій кімнатці на 5 поверсі, яка служила упродовж п'яти років і як домівка Союзу, і як редакційна кімната, і як адміністрація та експедиція».⁴⁹ Поступово до газети почали дописувати з місць, надсилати статті. На шпальтах щораз з'являлися нові рубрики: «На Україні», «За Океаном», «На чужині», «Міжнародні події». Зміст і якість журналістського матеріалу помітно покращувалися; крім традиційної інформації про українське життя у Франції та загальносвітових новин, важливе місце займали аналітичні статті, огляди української та світової преси про Україну, ідеологічні статті тощо.

З 1 липня 1934 р. оновлене «Українське Слово» вже друкувалося на 4 сторінках звичайного газетного формату високим друком. Восени 1934 р. Провід ОУН вирішив надати «Українському Слову» статус неофіційного видання організації. Замість О. Бойківа, у жовтні 1934 р. редакцію очолив член Проводу ОУН, журналіст, публіцист і редактор В. Мартинець, що перед цим керував «Розбудовою нації». Газета з бюлетеня ОУН перетворилася на ідеологічно-політичний тижневик, який висвітлював найпекучіші проблеми і події політики, історії, культури з широким оглядом українського життя у світі.

У 1939 р. газета, завдяки коштам, зібраним українцями з багатьох країн світу, купила обладнання для власної друкарні, і видавцем замість УНС стала Перша Українська Друкарня у Франції (ПУДуФ).

З початком Другої світової війни у газети почалися цензурні труднощі, частішали виходи з білими плямами вилучених матеріалів, а коли 1940 р. Францію окупували німецькі війська, видання «УСа» від 9 червня припинено.

Серед тогочасних авторів відомі політичні, громадські та наукові діячі: М. Сціборський, М. Капустянський, О. Ольжич, Д. Андрієвський, Є. Онацький, Б. Кентржинський та інші.

Своєрідним продовженням паризького «УСа» стала щоденна газета, яку під час Другої світової війни видавали в Україні похідні групи ОУН (М) та культурна референтура на чолі з О. Ольжичем.

⁴⁹ Кучерук О. Українське Слово / О. Кучерук // Українське Слово. – 1997. – № 1. – С. 6.

Як зазначає у своєму дослідженні М.В. Михайлюк, згідно з розпорядженням штадскомісаріату Києва, відповідальним за втілення у життя німецької ідеології був відділ пропаганди Міської управи. До його основних функцій входили: нагляд та контроль за репертуаром українських театрів і кінотеатрів, за усіма культурно-освітніми і мистецькими організаціями, клубною роботою, радіомовленням і пресою, погодження всіх публічних доповідей, лекцій та інших виступів у Києві, що влаштовували українські організації або приватні особи, керівництво українськими торговельними закладами, які поширювали друковані матеріали, контроль за діяльністю публічних, відомчих і приватних бібліотек, здійснення цензури видань радянської доби, контроль за виданням брошур німецькою мовою про життя й культуру українського народу, затвердження всіх вивісок і оголошень у місті. Відділ пропаганди складався з восьми підвідділів: загального, жіночого, позашкільної освіти, поліграфії, контролю книжок та різних друків, наочної пропаганди, радіопропаганди, плакат-бюро⁵⁰.

Головним засобом нацистської пропаганди вважалася періодична преса. Управління нацистами пресою здійснювалося на основі закону про видавничу діяльність, який був прийнятий 4 жовтня 1933 р. У ньому зазначалося, що газети повинні «здійснювати свою роботу відповідно до націонал-соціалізму, який розуміється як філософія життя і як концепція уряду... Головний редактор відповідає за весь зміст і точку зору, виражену у всій текстовій частині газети»⁵¹. Робота газет в Україні регламентувалася на основі директив А. Розенберга. Згідно цим директивам, передбачалося видання місцевих газет під контролем рейхскомісарів для того, щоб населення не залишилося без

⁵⁰ Михайлюк М.В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 131; Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 444–445.

⁵¹ Герцштейн В. Война, которую выиграл Гитлер / В. Герцштейн. – Смоленск: Русич, 1996. – С. 223.

джерел інформації, оскільки це вважалося політично невігідно. Дозвіл на видання газет залежав від наявності у кожному окремому випадку політично надійних видавців і редакторів, а також достатньої кількості німецьких цензурних органів⁵².

За даними М.В. Михайлюк, у Києві в окупаційний період друкувалися кілька німецьких видань. Зокрема у Києві виходила центральна газета рейхскомісаріату “Deutsche Ukraine-Zeitung”. Спеціально для потреб вермахту друкувалися “Der Sieg”, “Raupе und Rad”⁵³.

3 серпня 1941 р. розпочалося видання «УС» у Житомирі (О. Кучерук вважає, що «УС» в Житомирі почало виходити з 8 вересня)⁵⁴. Хто був справжнім видавцем у Житомирі невідомо, однак дослідники М.Ю. Костиця і Р.Ю. Кондратюк у статті «З берегів Тетерева – у вічність» стверджують, що причетними до житомирського випуску «УС» були О. Ольжич, І. Рогач, І. Ірлявський, П. Олійник, О. Штуль та ін.⁵⁵ Усього ж у Житомирі вийшли перші сімнадцять номерів газети.⁵⁶

⁵² Михайлюк М.В. *Нацистська пропаганда в окупованому Києві* / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 132.

⁵³ Михайлюк М.В. *Нацистська пропаганда в окупованому Києві* / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 134.

⁵⁴ Кучерук О. «Українське Слово» 1941 року // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Організація Українських Націоналістів; Архів Організації Українських Націоналістів; Фундація ім. О. Ольжича; Бібліотека ім. О. Ольжича / В. Верига (редкол.), О. Кучерук (упоряд.). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. – Т. 10., Ч. 2: Газета "Українське слово" 1941 року. – 2004 – С. 8.

⁵⁵ Костиця М., З берегів Тетерева – у вічність / М. Костиця, Р. Кондратюк // Українське Слово. – 1994. – 2–9 червня. – № 23 – С. 4.

⁵⁶ Дехто з дослідників стверджує, що в Житомирі вийшло 18 номерів. Див., напр.: Костиця М.Ю. «Українське Слово»: житомирські сторінки історії газети / М.Ю. Костиця, Р.Ю. Кондратюк // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення четвертої науково-теоретичної конференції (19–20 грудня 1997 р.). – Львів, 1997. – С. 135.

«УС» в Житомирі виходило на 4 сторінках. Дві третини його площі займали зведення з фронту. З № 11 газета стає рубрикованою: «Наше життя», «Воєнні повідомлення», «Німецька преса про Україну», «Спортивна хроніка». Останню сторінку «УС» заповнюють, як правило, постанови та розпорядження німецького командування, оголошення та реклама. Серед активних авторів: Б. Могилевський, Андрій Луговий, Юрко Киянин, К. Дніпров.

Ситуація, в якій опинилися видавці газети, змушувала їх йти на певний компроміс із окупантами. Це відбивалося і на характері та тематиці газетних публікацій. В «УС» вміщувалися розпорядження німецької влади, повідомлення з фронту. Значне місце посідали кореспонденції про життя краю: економічні новини, культурно-мистецькі та спортивні події. Публікувалися також матеріали про злочини сталінського режиму у передвоєнні роки. Так, у номері за 24 серпня було опубліковано велику статтю. У ній вперше було оприлюднено правду про жахливі репресії 1937 р.⁵⁷ М.Ю. Костиця і Р.Ю. Кондратюк у статті «Українське Слово»: житомирські сторінки історії газети» розповідають, що завдяки некрологу, вміщеному в житомирському «УСі», вдалося визначити місце загибелі членів проводу українських націоналістів О. Сеника і М. Сціборського у Житомирі 30 серпня 1941 р. Ця трагічна подія відбулася на вулиці Гімназичній (тепер І. Франка).⁵⁸

29 вересня газету «УС» переведено до Києва О. Кучерук вважає, що перед цим вона деякий час виходила у Фастові.⁵⁹ Л.А. Дубровіна і Н.І. Малолетова у своїй статті «Діяльність Київської міської ради в галузі

⁵⁷ У застінках житомирського НКВД // Українське Слово. – 1941. – 24 серпня. – № 3. – С. 2.

⁵⁸ Костиця М.Ю. «Українське Слово»: житомирські сторінки історії газети / М.Ю. Костиця, Р.Ю. Кондратюк // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення четвертої науково-теоретичної конференції (19–20 грудня 1997 р.). – Львів, 1997. – С. 136.

⁵⁹ Кучерук О. Микола Первач: «... І ви почуєте ще знову і знову поетову пророчу мову» (Епізод з часів німецької окупації Києва у час Другої світової війни) / О. Кучерук // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – Вип. 7. – К., 2007. – С. 254.

бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942)» помилково зазначають, що газета «УС» почала виходити у Києві 21 жовтня 1941 р.⁶⁰

Якими були умови її існування, можна певною мірою визначити за опосередкованими фактами. У першому київському випуску від 29 вересня (загальна нумерація – число 18) зазначалась лише адреса друкарні; ніякої іншої інформації не подавалося. Це число було надруковане на одному аркуші накладом всього 500 примірників. Пізніше, в 33-му числі, в невеличкій замітці розповідалось про те, як починали видавати «УС» у Києві. Зокрема, висловлювалась подяка представникові відділу військової пропаганди, редакторові Г. Геккелю за допомогу у перші важкі дні у Києві.⁶¹ Хто був головним редактором перших трьох номерів «УС», які вийшли в Києві – не відомо. Прізвище І. Рогача, як головного редактора «УС», з'явилося лише з 21 номеру від 2 жовтня.

Спочатку редакція розташовувалась у будинку № 19 по вулиці Фундуклеївській (нині Б. Хмельницького), де раніше працювала редакція газети «Пролетарська правда», до революції – «Киевская мысль», а також знаходилась друкарня. Незабаром редакцію перевели на вулицю Бульварно-Кудрявську, 24 (нині Воровського), до приміщення колишньої редакції газети «Комуніст», де друкарське обладнання було у кращому стані, ніж на Фундуклеївській, 19.

Кабінет головного редактора у новому приміщенні був облаштований у національному дусі. Ось як про нього згадує один із співробітників «УС», письменник М. Ситник: «...Над столом, в українському орнаменті, гуцульської

⁶⁰ Дубровіна Л.А. Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942) / Л.А. Дубровіна, Н.І. Малолетова // Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів / Національна академія наук України. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського; Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського; Державний комітет архівів України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – К., 2004. – С. 17.

⁶¹ Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 3.

різьби тризуб. Ліворуч – карта України... На стіні оголошення: «Тут говорити по-українському». Але самого цього оголошення було б замало, щоб так швидко перевернути душу «совєтського шражданіна». Ні, тут є щось більше. То не наказ, то воля душі й серця, які ще юолять від кайданів...».⁶²

Пізніше для забезпечення існування газети було засновано підприємство з назвою «УС»; хто і на якій підставі його заснував невідомо, швидше за все це було зроблено за дозволом військового відділу пропаганди. Головним завдання видавництва було видання газети «УС» та інших пресових і книжкових видань. У газеті назву видавництва у вихідних даних не зазначали.

Працівники видавництва планували розгорнути книжкову справу, видавати літературно-мистецький і науковий місячники, місячник пропаганди, газету для селянства й журнал для дітей. Уже було визначено склад редакцій часописів, і перший із них, «Розбудова нації», було набрано в друкарні, однак світ він так і не побачив.⁶³

До речі, в бібліотеці ім. О. Ольжича зберігається книга О. Штуля «Віки говорять», де вміщено назву видавництва – «УС» та дату видання – «листопад 1941 р.». До бібліотеки вона надійшла від московського колекціонера М. Забоченя, а до нього – від вчителя школи в м. Звенигородці, де М. Забочень вчився під час війни. За інформацією М. Забоченя, вчитель отримав її від одного з учасників похідних груп ОУН.

Встановити повністю редакторський колектив газети «УС» надзвичайно важко, оскільки архівних матеріалів, які б стосувалися журналістів газети майже не збереглося. Хто які функції виконував у редакції та авторів статей можливо встановити лише частково.

⁶² Ситник М. Катам на перекир: Поезія, проза, спогади / М. Ситник. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – С. 356.

⁶³ Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією / І. Мальчевський // На зов Києва: Український націоналізм у Другій світовій війні. – К., 1993. – С. 324.

М. Ситник у спогадах пише: «...Мені доручено було організувати й редагувати «Літературний додаток», який вкладався спочатку в часопис «Літаври»... Крім цього, редактор Рогач запропонував мені розвідати, чи не залишився часом у Києві хтось із наших українських радянських письменників. – Знаєте, – сказав він, – треба охороняти їх перед можливим терором німців. Бо знайдуться провокатори, які поспішать до німців з доносом. А може ще знайдеться якийсь там орденосець, – тоді біда. Отже, треба з цим поспішити. Я докладу всіх зусиль, щоб легально чи нелегально забезпечити їхнє становище. Та й негайно до праці їх притягнемо. Хай вилазять з нір і стають до національної праці...».⁶⁴

О. Стасюк у своєму дослідженні встановив деяких осіб, які користувалися псевдонімами, що зустрічаються на шпальтах газет періоду війни⁶⁵. На основі цього дослідження, ми можемо припустити, що на сторінках газети «Українське Слово» під псевдонімом К. Дніпров друкувався Яків Бусел, під псевдонімом Олекса Доля – Б. Світлик, під псевдонімом Василенко – Бей Василь, під псевдонімом М. Гай – Г. Голояд. Всі вони були активними учасниками видавничо-пропагандистської діяльності ОУН (М). Інші псевда і криптоніми авторів статей залишаються невідомими.

Крім цього, на сторінках газети друкували свої статті і відомі культурні діячі: А. Любченко, О. Оглоблин, У. Самчук, М. Ситник, О. Теліга, Б. Якубський, Ю. Шевельов, О. Штуль-Жданович.

Достовірно відомо, що у редакції, крім головного редактора І. Рогача, працювали редактор Ю. Швидкий та письменник М. Ситник. Їхні статті розмішувалися на шпальтах «УС». Крім того, з певністю можна стверджувати, що редактор Ю. Швидкий іноді підписував статті псевдонімом «Швид.». Також

⁶⁴ Ситник М. Катам на перекир: Поезія, проза, спогади / М. Ситник . – К., 1998. – С. 357.

⁶⁵ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / О. Стасюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – С. 341.

на сторінках «УС» у жовтні було вміщено дві статті М. Первача: 14 жовтня оповідання «Крізь піт, сльози і кров» та 18 жовтня «Слова й діла Йосифа Сталіна». О. Кучерук помилково у своєму дослідженні зазначає, що обидві статті вміщено на першій сторінці⁶⁶. Насправді 14 жовтня оповідання було розміщено на 3-й сторінці.

Згідно дослідження Р. Заславського, під псевдонімом Микола Первач писав поет Яків Галич⁶⁷. Його справжнє прізвище Яків Гальперін. Жити з єврейським прізвищем в окупованому місті було небезпечно. Тому при реєстрації населення, яку було проведено у листопаді 1941 р. він заявив, що паспорт загублено. У подібних випадках необхідно було заповнити відповідну анкету та представити двох поручителів, після чого видавалося посвідчення особи. Хтось з української інтелігенції допоміг єврейському хлопцю отримати посвідчення на ім'я Яківа Галича. О. Кучерук у своєму дослідженні вважає, що таку допомогу надали С. Драгоманов та І. Косач-Борисова (сестра Лесі Українки).⁶⁸ Чи були надруковані ще статті Якова Гальперіна на сторінках «УС» не відомо. Ми можемо лише припустити, що перу Миколи Первача належать статті під криптонімом «М.П.»⁶⁹.

На прикладі М. Первача можна зробити висновок, що журналістський склад «УС» був не великим, а тому співробітникам доводилося писати статті на різноманітні теми, не завжди подібні за проблематикою. Таку думку висловив невідомий агент НКВС у своєму зведенні про газету «УС»: «...Якийсь Дм. ЯКО

⁶⁶ Кучерук О. Микола Первач: «... І ви почуєте ще знову і знову поетову пророчу мову» (Епізод з часів німецької окупації Києва у час Другої світової війни) / О. Кучерук // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – Вип. 7. – К., 2007. – С. 255.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ М.П. Гідно проведемо роботу в школі // Українське Слово. – 1941. – 4 грудня. – № 75. – С. 3; Він же. Нарада директорів шкіл // Українське Слово. – 1941. – 11 грудня. – № 79. – С. 3.

пише на різні теми і під різними псевдонімами, мабуть, маючи мету «розширити» кореспондентську мережу за рахунок зміни свого прізвища, підписуючи статті Дм. ЯКО, Д. Я. і так далі...».⁷⁰

Газети «УС» (до 13 грудня 1941 р.), «НУС» (з 14 грудня 1941 р.) та «Вісник Міської управи» були інформаційними виданнями як німецької влади так і Київської міської управи. Саме в цих газетах друкувались усі накази, розпорядження та оголошення адміністрації. Ці документи в «УСі» та «НУСі» друкувались на останній, четвертій сторінці.

М. Михайлюк стверджує, що, не зважаючи на всю жорстокість наказів німецької адміністрації, на сторінках «УС» друкувались матеріали, що підкреслювали лояльне ставлення до окупаційної влади⁷¹. Як приклад вона називає статтю І. Рогача під назвою «Важлива подія», в якій йде мова про призначення А. Розенберга керівником міністерства східних окупованих територій. Автор висловлює сподівання на те, що «давні зв'язки міністра з українським народом і його ґрунтовне знання української проблеми принесуть свої добрі плоди для дальшого розвитку української справи, сприятимуть скорій ліквідації нашого спільного ворога – жидо-масонського большевизму, загоєнню ран, завданих українському національному організмові, закладенню нових підвалин під будову української державності й витворенню дружньої

⁷⁰ Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб / НАН України; Інститут історії України; Київська міська держ. адміністрація; Державний архів Служби безпеки України / О.Є. Лисенко (відп. ред.), Т.В. Вронська (упоряд.). – К.; Л., 2003. – С. 225.

⁷¹ Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 446; Михайлюк М.В. Костянтин Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 135.

атмосфери та тісної співпраці між українською й німецькою націями, відновлюючи старі українсько-німецькі традиції...»⁷².

У своїй статті М. Михайлюк зазначає, що цивільна влада на теренах рейхкомісаріату «Україна» намагалась українську пресу «обернути в орган окупаційної адміністрації, тільки з обмеженими можливостями для української тематики...»⁷³. Проте, незважаючи на німецьку цензуру, «УС» висвітлювало практичні завдання в площині підготовки народу до державного життя.

11 жовтня 1941 р. газета передрукувала з берлінського «Українського вісника» статтю полковника Т. Омельченка, в якій, зокрема, зазначалося: «Дійсність поставила нас перед фактом, що московського окупанта виганяє з України не українська рука, а чужа рука. Проте ж мусимо й цей біль знести гідно й героїчно, у твердій рішучості віддати всього себе для волі, честі й слави української нації! Головне для нас – добитися відбудови й забезпечення своєї власної самостійної соборної української держави. Це наше завдання, й ми його виконуємо без огляду на всі труднощі, перепони, перешкоди та не дивлячись на ніякі жертви»⁷⁴.

«УС» періодично друкувало спогади про Українську державу гетьмана П. Скоропадського 1918 р.⁷⁵.

⁷² Українське слово. – 1941. – 20 листопада. – № 62. – С. 3; Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 446.

⁷³ Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 446.

⁷⁴ Українське слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 1.; Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 446.

⁷⁵ Ів. Ш. З київських спогадів (1918 р.) / Ів. Ш. // Українське слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 2–3.

Писали в газеті і про національну символіку: «... Найвища емблема – Тризуб, друга емблема жовтоблакитний прапор... жовте горішне полотнище символізує фігуру герба – Тризуб. А блакитне долішне полотнище прапора – блакитну барву щита, на якому лежить в гербі Тризуб...»⁷⁶.

З 17 листопада 1941 р. щопонеділка виходила окрема газета «Останні вісті», в якій подавалася інформація про події за тиждень. Редакцію очолював помічник головного редактора «УС» Ю. Швидкий.

Як додаток до «УС» вийшло три примірники газети «Література і мистецтво», яка знайомила читача зі станом справ у галузі культури. На її шпальтах друкувалися збірки віршів О. Олеся й Г. Чупринки, вірші О. Стефановича, І. Ірлявського, О. Лятуринської, М. Ситника, оповідання І. Чигирини, М. Хвильового та ін.

З передачею влади у місті від військових до цивільної окупаційної адміністрації, відповідно до нових вимог та чинного законодавства, на окупованих територіях, що підпорядковувалися Міністерству східних територій, відбулася реорганізація установ, підприємств тощо. Реорганізація торкнулася і підприємства «УС», що видавало однойменну газету.

Тому 1 грудня 1941 р. було скликано установчі збори нового підприємства у приміщенні нотаріальної контори Київської міської управи за адресою: бульвар Т. Шевченка, 18. На зборах були присутні 10 осіб: В. Багазій, О. Бойдуник, М. Капустянський, В. Конопко, І. Рогач, Ю. Швидкий, О. Штуль, В. Слободян, О. Чемеринський, В. Погорілий.⁷⁷

Збори ухвалили створити товариство з обмеженою відповідальністю у Києві «Українське видавництво». Одразу ж було визначено, що «предметом

⁷⁶ Дм. Яко Україна і Європа / Дм. Яко // Українське слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 1.

⁷⁷ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів... – С. 8.

діяльності Товариства є видання щоденника «УС» та інших україномовних періодиків...».⁷⁸

Члени товариства утворили первісний статутний капітал у сумі 50 тисяч карбованців; таким чином кожен член товариства володів «уділом» по 5 тисяч карбованців, зазначені суми члени товариства внесли до каси товариства перед початком зборів.⁷⁹

Було визначено структуру товариства та затверджено його статут. Відповідно до нього, вищим органом вважались загальні збори, які обирали надзірну раду з дорадчими і контрольними функціями, яка призначала у свою чергу управу товариства. Збори обрали персональний склад надзірної ради у складі 3 членів товариства: М. Капустянський, В. Багазій, О. Бойдуник.⁸⁰

Рукописний протокол зборів підписали М. Капустянський, як головуючий, і секретар зборів О. Бойдуник. Одночасно нотаріус Міської управи В. Верещак склав свій протокол, який значно коротший від рукописного і містить лише головні позиції: склад членів товариства та склад обраної надзірної ради. Статут товариства 3 грудня було зареєстровано в правничому відділі Київської міської управи нотаріусом В. Верещакою і внесено до реєстру за номером 74⁸¹.

Після установчих зборів 1 грудня 1941 р. новообрана надзирна рада зібралась на перше засідання, на якому було розглянуто два питання: «уконституювання Надзірної Ради» та «покликання управи». Головою надзірної ради обрано М. Капустянського, секретарем О. Бойдуника, а міського голову В. Багазія – господарським референтом. Рукописний протокол засідання надзірної ради підписали голова – М. Капустянський та секретар –

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само. – С. 9.

⁸⁰ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів... – С. 9.

⁸¹ Там само. – С. 10.

О. Бойдуник. Управу обрано у складі поліграфіста А. Конопка, головного редактора «УС» І. Рогача та редактора Ю. Швидкого. Хто очолив управу, в протоколі не вказувалось; О. Кучерук у своєму дослідженні вважає, що В. Конопко, оскільки його прізвище подане у списку членів управи першим⁸².

3 грудня відбулося чергове засідання надзірної ради «Українського видавництва» у повному складі, на якому розглянуто стан справ, намічено план роботи та план видань на найближчі три місяці, тобто грудень 1941 р., січень і лютий 1942 р. Тоді ж було визначено наступну дату засідання надзірної ради – 14 грудня. Протокол підписаний головою М. Капустянським та секретарем – О. Бойдуником⁸³.

Але наступного засідання вже не відбулося, бо 13 грудня 1941 р. було заарештовано редактора «УС», члена управи товариства «Українське видавництво» І. Рогача, інших співробітників та авторів «УС». Більшість з них, включно з редактором, у лютому 1942 р. були розстріляні і поховані у Бабиному Яру. М. Капустянський, О. Штуль, О. Бойдуник уникли арештів. Нічого невідомо про повоєнну долю інших членів товариства – В. Конопка, Ю. Швидкого, В. Слободяна та В. Погорілого. У монографії О. Кучерук помилково зазначає, що арешт редакції газети «УС» відбувся 12 грудня⁸⁴. О. Денека помилково зазначає, що «УС» припинила виходити 13 лютого 1942 р.⁸⁵

13 грудня були заарештовані всі, хто працював у редакції газети «Українське Слово». У своїх спогадах Д. Малаков зазначає, що брат Гога був свідком арешту редакції: «... 13 грудня, проходячи Фундуклеївською вулицею,

⁸² Там само.

⁸³ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів... – С. 10.

⁸⁴ Там само. – С. 11.

⁸⁵ Денека О.І. Газета «Українське Слово»: історія та проблематика / О.І. Денека // Українське періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення п'ятої науково-теоретичної конференції (20–21 грудня 1998 р.). – Львів, 1998. – С. 237.

Гога побачив, що біля будинку № 31 стоїть крита вантажівка, а навколо неї вишикувались есесівці з гвинтівками навпереваги. З під'їзду вийшло кілька чоловіків у цивільному, тримаючи руки на потилиці. Не піднімаючи очей на поодиноких перехожих, вони мовчки залізли під брезент високого кузова. Слідом посідали есесівці, і машина хутко рушила на Володимирську...»⁸⁶.

13 грудня 1941 р. газета «УС» на довгий час припиняє своє існування в Україні. Нажаль, в Києві не збереглося архіву (редакторського портфелю) газети «УС» за 1941 р. А тому на сьогодні майже не можливо повністю відновити картину існування газети в окупованому Києві в жовтні–грудні 1941 р.

Після звільнення Франції від нацистів діяльність видавництва «УС» за кордоном була відновлена. У Франції приміщення редакції та друкарні «УС» захопили комуністичні сили і організували видання газети «Батьківщина». Після довгого судового процесу приміщення були повернуті законному володарю, і 17 жовтня 1948 р. відновлено видання тижневика «УС», яке до 12 червня 1949 р. друкувалося на 12 сторінках на ротаторі таким форматом, як у 1933-1934 рр. (номери 362–396), а потім звичним форматом та повноцінним способом друку у власній відновленій друкарні. Згодом формат було змінено з А-2 на А-3⁸⁷.

Газета, залишаючись органом ОУН (М), не тільки поновила свій вихід, а й поступово набрала значної ваги в українському політичному емігрантському житті. Вона стала солідним виданням, її читали і передплачували, публікації на політичні теми, розвідки з історії, з культури і мистецтва почасти ставали предметом громадської дискусії. Багато уваги газета приділяла проблемі консолідації українських політичних сил на еміграції, проблемі створення

⁸⁶ Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці. – К., 2008. – С. 85.

⁸⁷ Кучерук О. Українське Слово. Історія і сьогодення / О. Кучерук. – Режим доступу: www.ukrslovo.com.ua.

Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ), діяльності Державного Центру УНР в екзилі.

Особливої уваги у 1970–1980-х рр. видавці газети приділяли справам України, зокрема висвітленню діяльності дисидентів та правозахисників, публікувалися заборонені праці І. Дзюби, В. Чорновіла та інших⁸⁸.

До газети у ці роки входили додатки: франкомовний «L'Ukrainien» (Українець), Листок літературної комісії Зарева “Юність”, журнал української молоді “Смолоскип”.

У 1948–1977 рр. (з перервами) редакцію паризького тижневика очолював член Проводу ОУН Олег Штуль (псевдонім Жданович), у 1977–1996 – Мирослав Стиранка, а з 1996 р. – Юлій Лазарчук.

Серед авторів найпомітніші провідні члени ОУН О. Штуль, Д. Андрієвський, Я. Гайвас, Ю. Бойко, Б. Кентржинський, Є. Мацях, Ю. Пундик, науковці А. Жуковський, М. Ветухів, В. Кубійович, Н. Полонська-Василенко, П. Стерчо, Ю. Шевельов та інші.

З відновленням незалежності України Провід ОУН прийняв рішення відновити видання тижневика “УС” в Україні. Після короткого підготовчого періоду у Львові 21 листопада 1991 р. вийшло перше число газети. Засновник не вказувався, редактор газети – Й.Лось. Редакція містилася в приміщенні Львівського університету ім. І.Франка. Наклад першого числа становив 12 тисяч, другого – 25 тисяч, згодом сягнув 40 тисяч примірників. У 1991 р. вийшло всього 3 числа, 1992 – 21 число, останнє – 11 листопада. Газета швидко переросла львівські “рамки”, і редакцію було переведено до Києва⁸⁹.

17 січня 1993 р. у Києві вийшло перше число оновленої газети; з цього часу газета виходить як тижневик. Новим головним редактором газети було призначено громадянина Польщі, українця, члена Проводу ОУН (М) М. Вербового. Редакція перший час містилася по вулиці Лескова, 8, а з травня

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Кучерук О. Українське Слово. Історія і сьогодення / О. Кучерук. – Режим доступу: www.ukrslovo.com.ua.

1993 р. – по вулиці Січневого повстання, 6. (Нині вул. Івана Мазепи – *В.Г.*). Тоді ж газета була перереєстрована новими співзасновниками: М. Плав'юк (Канада), Г.Шиманська (Україна), В. Малинович (Франція), М. Вербовий (Польща). У листопаді того ж року газету ще раз перереєстровано; засновником стала Фондація імені О.Ольжича, а з початком 2000 року – Видавництво імені Олени Теліги. У Києві газета спочатку виходила на 8 сторінках, а з 1994 р. – на 16. Наклад змінювався від 4 тисяч до 20 тисяч⁹⁰.

У січні 1999 р. головним редактором призначено референта Проводу ОУН (М) Михайла Сидоржевського, у вересні 2000 – серпні 2001 р. редакцію очолював член Проводу Українських Націоналістів Богдан Червак. Згодом він став головою редакційної колегії у складі: І. Білолипецька, В. Гищук, С. Кот, Л. Кочевська, О. Кучерук. У 2003 р. редакцію очолив Євген Петренко. Новий головний редактор з квітня 2005 і до сьогодні – Григорій Кримчук⁹¹.

Отже, як ми бачимо редакція газети «УС» маючи багату історію, намагалася за короткий період свого існування у окупованому Києві проводитися політику якомога незалежнішу від нацистів. Це, в свою чергу, мало вплив на інформацію, яка подавалася на шпальтах видань.

2.2. Умови виникнення та діяльність газети «Нове Українське Слово»

Зовсім інша ситуація склалася з газетою «Нове Українське Слово» («НУС»), яка, нажаль, не стала достойним продовженням своєї попередниці. Якщо в газеті «УС» відкрито пропагувалася ідея відновлення Української Держави після завершення війни, друкувалися матеріали про славне минуле України, лунали заклики до розбудови українськості, то «НУС» трималася пронимецької лінії, друкувалася німецька фотохроніка, портрети А. Гітлера,

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Кучерук О. Українське Слово. Історія і сьогодення / О. Кучерук. – Режим доступу: www.ukrslovo.com.ua.

Г. Герінга, «переможні реляції з фронтів війни» і лише іноді подавався історико-культурний український матеріал. З першого номера на шпальтах «НУС» активно критикувалися всі дії журналістів «УС», а тому, на нашу думку, твердження М.В. Михайлюк, що газета «УС» була просто перейменована у «НУС»⁹² є помилковим.

Після дослідження історії газети «УС» стає зрозумілим, що арешт і ліквідація складу її редакції були наперед спланованою акцією, підтвердженням тому є те, що перебоїв з виходом газети не було, вже наступного дня після арешту редакції «УС» – 14 грудня почало виходити «НУС». Перший номер містить таке звернення до читачів: “З сьогоднішнього дня українська газета виходитиме в новому вигляді під назвою “Нове Українське Слово”. Крайні націоналісти разом з більшовицькі настроєними елементами зробили спробу перетворити національно-українську газету на інформаційний орган своїх зрадницьких цілей. Всі застереження німецької цивільної влади про те, що газета має бути нейтральною і служити лише на користь українському народові, не були взяті до уваги. Була зроблена спроба підірвати довір'я, яке існує між нашими німецькими визволителями і українським народом. Щоб запобігти загрозі закриття газети і зберегти для народу цінний інформаційний орган, було проведено очищення редакції від зрадницьких елементів. Щоб популяризувати газету в дусі німецької дружби, ректор київського університету проф. К. Штеппа погодився стати головним редактором часопису і покликати до співпраці справжніх друзів народу, які мають здорове політичне мислення. Таким чином газета буде врятована від занепаду. В той же час ці видатні українці піднімуть ідеологічний рівень газети”.⁹³

У першому номері «НУС» зазначено, що видавцем є ТОВ «Київське народне видавництво». За свідченням О. Кучерука, це товариство очолював

⁹² Михайлюк М.В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М.В. Михайлюк // УІЖ. – № 1. – 2006. – С. 132.

⁹³ Нове Українське Слово. – 1941. – 14 грудня. – № 1. – С. 1.

В. Конопко⁹⁴. Біографічних даних його знайдено не було. Відомо лише, що він був одним з видавців газети «УС».

Піднімати ідеологічний рівень, про який йшла мова у зверненні, мав К.Т. Штеппа. Взагалі слід зазначити, що окупація Києва – важлива сторінка в біографії К. Штеппи, яку ще довго не зможуть оцінити однозначно. Усім відомо, що він співпрацював з окупаційною владою, але поруч з цим він чимало зусиль доклав для відродження української культури, зокрема національної святині – Київського університету. Викладач з двадцятирічним стажем, він добре розумів вагу цієї справи, тому всіляко сприяв її втіленню в життя. Вважаємо, що переобтяжений громадською роботою, він мріяв поринути в навчальний процес, зануритися в атмосферу творчого життя. Однак, замість цього в листопаді 1941 р. К. Штеппа був призначений ректором університету.⁹⁵ До викладання історичних дисциплін він запрошував відомих спеціалістів, у тому числі своїх давніх колег професійних і досвідчених вчених. Керувати університетом у тих умовах було складно, оскільки вести викладацько-педагогічну роботу за старими планами і конспектами в умовах нацистського режиму вважалось смертельно небезпечним, тому Штеппа вимагав від підлеглих коригування лекцій за вимогами часу із значним наголосом на «культуртрегерську» місію Німеччини. Це більше стосувалося гуманітарних факультетів, викладачі яких у своїх лекціях могли наголошувати на історії тих чи інших сторін українсько-німецьких взаємин. До певної міри в Київському університеті вдалося проводити курс в рамках задекларованої окупантами підтримки українського національного відродження.

І все ж розгорнути й налагодити функціонування Київського університету К. Штеппі не вдалося. Наказом від 21 січня 1942 р. університет був закритий.

⁹⁴ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів... – С. 11.

⁹⁵ Верба І.В. Кость Штеппа / І.В. Верба // УІЖ. – 1999. – № 4. – С. 107; Ректори Київського університету. 1834–2006 / В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська та ін. – К.: Либідь, 2006. – С. 223–229.

Але ще в грудні 1941 р. Кость Тодосьович обійняв посаду головного редактора газети «НУС». Ймовірно, цей вибір дався йому нелегко, оскільки він, як зазначає І.В. Верба, розраховував на посаду директора Київського центрального архіву давніх актів⁹⁶.

Після невдалої співпраці з «УС», німці надавали «НУСу» особливого значення, і тому вона перебувала під постійним наглядом гітлерівських пропагандистських служб. Уже 18 лютого 1942 р. гауляйтер України Еріх Кох у спеціальній директиві визначив головною метою засобів інформації в Україні вплив на населення пропагандою і політикою, яку проводив рейхскомісаріат, «задля полегшення важкого завдання німецьких властей і допомоги їм у здійсненні великої місії фюрера у створенні нової Європи»⁹⁷. Згідно з інструкцією Міністерства східних окупованих територій, за березень 1942 р. місцева преса зобов'язувалася розглядати антибільшовицьку тематику як сферу німецько-української співпраці, а, головне, дотримуватися низки вимог: поняття «Україна» застосовувати лише в територіальному, а не в державному сенсі; Рейх – захисник, а не союзник України; німецькі збройні сили є не окупантами, а рятівниками; про А. Гітлера говорити з додаванням фюрер-визволитель...»⁹⁸.

Так, уже в першому номері часопису була надрукована стаття «Нова Україна», анонімний автор якої переконував читацьку аудиторію в тому, що «німці прийшли як визволителі», тому, на його погляд, «заслужують на всю любов, довіру і вдячність українського народу». Наприкінці статті він

⁹⁶ Верба І.В. Кость Штепа / І.В. Верба // УІЖ. – 1999. – № 4. – С. 108.

⁹⁷ Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» (1941–1944 рр.) / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 32.

⁹⁸ Михайлюк М. Костянтин Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М. Михайлюк // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 135; Шевченко Н.В. «Виховання» українського населення на окупованих територіях німецькою пропагандистською машиною / Н.В. Шевченко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Історія. – Т. 115., Вип. 102. – Миколаїв, 2009. – С. 47.

звернувся до населення із закликом повірити в могутність Німеччини: ми добре знаємо, що без допомоги німців не можна встановити новий порядок в Україні! З Німеччиною Україна переможе – без Німеччини вона загине».⁹⁹ Подібні заклики щодо неможливості без «допомоги» Німеччини увійти в «Нову Європу» супроводжували кожен номер газети «НУС».

Тому не дивно, що ні про який курс преси, окрім пронимецького, вже не йшлося. Відхід від цих канонів розцінювався як непокора владі і карався в кращому випадку ув'язненням до концтаборів.

І все ж, пропаганда на шпальтах «НУСа» викликала невдоволення у гітлерівців. Цю думку підтверджує аналітичний звіт начальника служби безпеки в Берліні від 4 березня 1942 р. У ньому наголошувалося, що «...велике невдоволення в українських колах викликала стаття в газеті «Нове Українське Слово» від 14 грудня 1941 р., у якій націоналісти були порівняні з більшовиками. Такого роду пропаганда має негативні наслідки... політично необізнаний читач може прийти до висновку, що українські націоналісти і комуністи працюють разом...».¹⁰⁰

М. Михайлюк вважає, що мова йде про згадану вище статтю «Нова Україна», де ідеологія представників ОУН (М) ототожнювалася з пропагандою більшовиків¹⁰¹. А можливо мова йде про звернення до читачів, у якому розкривалася антигітлерівська діяльність редакції газети «УС».

Можна стверджувати, що Штеппа зібрав навколо себе доволі сильний і авторитетний колектив працівників редакції, але всі вони були залякані репресіями проти попередників.

⁹⁹ Нова Україна // Нове Українське Слово. – 1941. – 14 грудня. – № 1. – С. 1; Михайлюк М. Костянтин Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 135.

¹⁰⁰ Цит. за: Михайлюк М. Костянтин Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М. Михайлюк // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 136.

¹⁰¹ Там само. – С. 135.

На той час «український націоналізм» вважався чи не найпопулярнішим політичним рухом, отже, зрозуміло, що першого удару «НУС» завдало саме йому. Одна за одною почали виходити статті, спрямовані проти діячів національно-визвольного руху. Штеппа опинився у важкому становищі. Німці хотіли використати його авторитет задля впливу на голову спілки українських письменників, громадську діячку Олену Телігу, але та відмовилася співпрацювати з «НУСом», чим підписала собі смертний вирок.¹⁰² Відсторонилися від співпраці з цією газетою й інші представники свідомих національних сил. Як свідчить її співробітник О.С. Гіляров, покірливе виконання К. Штеппою вказівок окупаційної влади дуже вразило його, бо він знав історика в минулому як «непартійного більшовика».¹⁰³ Важко сказати, пише І.В. Верба, що з ним сталося, однак, безперечно, Кость Тодосьович усі свої дії підпорядкував розпорядженням гітлерівців і був, як пригадував літературознавець Б.В. Якубський, довіреною особою Гебітскомісаріату.¹⁰⁴ Він розповів і про емоційний стан К. Штеппи, зазначивши, що той працював під постійним тиском відчуття страху, а тому й вимагав від підлеглих написання передовиць виключно на дві теми: антирадянські і антисемітські. Часто й сам визначав проблематику статей і затверджував їх до друку.¹⁰⁵ Немає сумніву, що відпрацьоване оплачувалося достатньо: гонорар за статтю в «НУСі» дорівнював 150 крб.¹⁰⁶ Вкотре талант було підпорядковано расовим поглядам, на цей раз – уже нацистській концепції історичного розвитку.

¹⁰² Жданович О. На зов Києва / О. Жданович // На зов Києва. Український націоналізм у Другій світовій війні: Збірник статей, спогадів і документів. – К., 1993. – С. 213.

¹⁰³ Верба І.В. Кость Штеппа / І.В. Верба // УІЖ. – 1999. – № 4. – С. 109.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Там само.

У редакції «НУС» працювали історики П. Білик і О. Кіктєв, професори М. Андрусак, М. Васильєв, О. Гіляров, О. Каменєв, П. Пелєх, Ю. Соколов, І. Шаровольський, Б. Якубський та ін. Так, професором Ю. Соколовим, у січні–березні 1942 р. було підготовлено і опубліковано в газеті «НУС» велику кількість статей, присвячених видатним мистецьким діячам Німеччини. Серед них слід виділити: «Художник і архітектор В. Фрідеріх та його діяльність на Україні»¹⁰⁷, «Фрідріх Шпегель – німецький філософ»¹⁰⁸, «Фрідріх Генріх Карл Фуке – німецький письменник»¹⁰⁹.

7 січня 1943 р. в «НУСі» була надрукована стаття-некролог О. Гілярова, про творчий шлях архітектора І.В. Моргілевського, під назвою «Видатний вчений»¹¹⁰. Співпраця з газетою, за словами О. Гілярова, полягала в основному у «зведенні рахунків майже особистого характеру з радянським режимом», а саме за арешт у січні 1933 р. київським обласним відділом ГПУ Радянської України за нібито контрреволюційну й антирадянську пропаганду. Однак, слідством ці факти не підтвердились і О. Гілярова через півроку було звільнено з-під арешту, проте в його душі закоренилися злість і ненависть до існуючої тоталітарної системи, і вони знайшли «вихід» на сторінках преси в роки гітлерівської окупації¹¹¹.

¹⁰⁷ Соколов Ю. Художник і архітектор В. Фрідеріх та його діяльність на Україні / Ю. Соколов // Нове Українське Слово. – 1942. – 1 березня. – № 47. – С. 3.

¹⁰⁸ Соколов Ю. Фрідріх Шпегель – німецький філософ / Ю. Соколов // Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12. – С. 3.

¹⁰⁹ Соколов Ю. Фрідріх Генріх Карл Фуке – німецький письменник / Ю. Соколов // Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 22. – С. 3.

¹¹⁰ Гіляров О. Видатний вчений / О. Гіляров // Нове Українське Слово. – 1943. – 7 січня. – № 6. – С. 3.

¹¹¹ Михайлюк М.В. Костянтин Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 135.

Основна інформація на шпальтах «НУС» висвітлювалася у рубриках: «Повідомлення з головної квартири Фюрера» (новини щодо ситуації на фронтах); «На Східньому фронті» (повідомлення з радянсько-німецького фронту) «На фронтах Північної Африки» (звіт про бойові дії в Африці); «Зі світу» (міжнародна хроніка), «Новий Київ» (новини про відбудову Києва) реклама й оголошення.

На відміну від «УС» часопис «НУС» досить часто використовував матеріали німецьких газет «Dus Reich», «Deutsche Ukraine Zeitung», «Berliner Borsen-Zeitung», «Deutsche Allgemeine Zeitung» та ін.¹¹²

У газеті зазначалось, що видавцем є товариство з обмеженою відповідальністю «Київське Народне Видавництво». Разом з «УС» перестав виходити і понеділковий випуск «Останні Вісті», а також додаток «Літаври». Як додаток до «НУС» почав виходити російськомовний додаток «Последние новости». Редакція і друкарня містилися там само, на Бульварно-Кудрявській, 24. Газета друкувалася на цупкому пакувальному папері, часом – зеленого відтінку, різного формату.

Коли вийшов останній випуск «НУС» точно не відомо. Д. Малаков у своїх спогадах, зазначає дату 26 вересня, а А. Кузнецов називає дату 30 вересня.¹¹³ У ІР НБУ ім. В.І. Вернадського остання газета датується 24 вересня,¹¹⁴ а у ЦДАГО України ми знайшли номер від 30 вересня.¹¹⁵

¹¹² Див., напр.: Труднощі шляхової справи в СРСР (передрук з «Deutsche Allgemeine Zeitung») // Нове Українське Слово. – 1941. – 14 грудня. – № 1. – С. 3; Знаряддя в руках безбожників (передрук з «Deutsche Ukraine-Zeitung» // Нове Українське Слово. – 1942. – 15 березня. – № 59. – С. 3.

¹¹³ Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці / Д.В. Малаков. – К., 2008. – С. 142.; Кузнецов А. Бабий Яр / А. Кузнецов. – К., 2008. – С. 298.

¹¹⁴ Нове Українське Слово. – 1943. – 24 вересня. – № 225.

¹¹⁵ Нове Українське Слово. – 1943. – 30 вересня. – № 229.

У 1941 р. разом з житомирським випуском вийшло друком 81 номер «УСа» та 15 номерів «НУСа»; у 1942 р. вийшло 303 номера «НУСа», у 1943 р. – 235.

Ставлення до газет «УС» та «НУС» було різним. У зведеннях агентів НКВС про газету «УС» зазначається: «...Майже кожен номер газети заповнений кореспонденціями брехні на різні теми від передової до фейлетону, нотатками про базари якихось «ШВИД» і «М. ВОЛЯ». Ці два борзописці, мабуть, складають «кореспондентське ядро» газети. Зрідка друкується на сторінках цього бульварного листка якась сумнівна поетеса «НІНА ЧАЙКА». Ця «ЧАЙКА» пише вульгарно. Окрім цих, мабуть, штатних писак, друкують кореспонденції С. ПОЛОВЕЦЬ, Василь ШТУЛЬ, Яременко, Петро ОЛЕЙНИК, Л. ЧЕПЛЕЙ, Євгеній ЛАЗОР...».¹¹⁶ Вивчаючи матеріали газети «УС» ми знайшли лише один твір поетеси Ніни Чайки. Назвати його вульгарним надзвичайно важко:

«Україно моя рідна.
Україна мила,
Піднімаєш ти, нарешті
Свободні крила...»¹¹⁷

Щодо відношення до часопису «НУС» то Д.В. Малаков у своїх спогадах пише: «...В ній ідеологічна спрямованість аж скакала в очі».¹¹⁸

Ці слова підтверджують думку, що за головування К. Штеппи, газета «НУС», залишаючись центральним виданням генерального округу «Київ», на

¹¹⁶ Київ у дні нацистської навали. Збірник документів / Під ред. Т.В. Вронської, О.Є. Лисенка. – К., 2003. – С. 225.

¹¹⁷ Ніна Чайка Двічі народжений (з блокнотом по місту) / Ніна Чайка // Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 4.

¹¹⁸ Малаков Д.В. Оті два роки... У Києві при німцях / Д.В. Малаков. – К., 2002. – С. 220.

відміну від «УСа», втратила національне обличчя. Її головною метою була пропаганда воєнної сили Третього рейху, а також антисемітська спрямованість більшості статей. Проте, як вже зазначали вище, по-іншому на той момент журналісти «НУС» не могли писати, адже на крату було поставлене їхнє життя.

Отже, часописи «УС» та «НУС», що виходили в Києві протягом усього періоду окупації, виконували лише інформаційні функції, про що свідчать архівні матеріали та спогади киян. Слід зазначити, що редакції «УС» все ж вдавалося подавати інформацію протилежну вимогам окупантів, за що й була дуже швидко закрита. Обидва часописи, не дивлячись на значну інформаційну діяльність, не виправдали тих надій, які покладали на них окупанти, а саме не стали популярними серед киян, а тому й не впливали на їхню думку. Але не зважаючи на це, газети містять значний багатоплановий масив інформації як про хід бойових дій на фронтах Другої світової війни так і про повсякденне життя на окупованій території, а від так потребують глибоко джерелознавчого дослідження.

РОЗДІЛ 3

ВИСВІТЛЕННЯ В «УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВІ» ТА «НОВОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВІ» ВОЄННИХ ПОДІЙ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

3.1. Відображення перебігу бойових дій на Східному фронті

Як уже зазначалося, дві третини друкованої площі «УСа» та «НУСа» займали повідомлення із фронту. (Див. Додаток Б і Д). Зведення зі Східного фронту, де продовжувалися бойові дії проти Радянського Союзу становлять 80 %. Усі оперативні повідомлення з фронту друкувалися на першій сторінці під заголовком «Головна квартира Фюрера». Починаючи з 12 жовтня 1941 р. у газеті «УС» з'явилась рубрика «Вісті з фронту», яка існувала до 9 грудня 1941 р. В «УСі» всі бойові зведення друкувалися в одній рубриці, а в «НУСі» повідомлення дублювалися у рубриці «На Східньому фронті». Більшість публікацій були анонімними. Водночас ці повідомлення далеко не завжди дозволяють визначити місце чи напрям ведення бойових дій, оскільки в них часто фігурували такі невизначені територіально-географічні кордони як «Донецький басейн», «середня течія ріки Дінця», «район Дону та Дінця», «Міуський фронт» тощо.

На той момент, коли «УС» почало виходити в Києві, бойові дії поблизу міста не велися. Але в житомирських випусках «УСа» київським подіям приділяється значна увага.

21 вересня 1941 р. на першій сторінці було набрано: «Київ звільнений від большевиків. Полтава в руках німецьких військ. Київ в руках німецьких військ. Поряд з операціями по оточенню радянських армій на сході був розпочатий наступ на столицю України – Київ. Після відважного прориву сильних укріплень на західному березі Дніпра наші війська увійшли до міста. Над

цитаделлю Києва з сьогоднішнього ранку замайорів німецький воєнний прапор».¹¹⁹

Дві третини житомирського номеру «УСа» від 24 вересня присвячено «київським подіям». На першій сторінці повідомляється: «... 380 тис. полонених. Понад 570 танків, 2100 гармат здобуто в боях за Київ».¹²⁰

Друга сторінка цього випуску повністю висвітлює події поблизу Києва. Більшу її частину займає стаття воєнного кореспондента Освальда Ценкнера «Як впала фортеця Київ». Зокрема, у ній автор зазначає: «... падіння твердині Києва є для большевиків одним з найбільших ударів і погромів...».¹²¹ Далі на сторінці подано відгуки представництв різних країн на здобуття Києва. Звичайно, союзники Німеччини відреагували позитивно, а союзники СРСР – негативно.¹²²

Лише 28 вересня була подана більш детальна аналітична інформація про бої за Київ: «Велика перемога біля Києва: 665000 полонених, 884 бронемашин, 3718 гармат і без ліку воєнних матеріалів здобуто в боях під Києвом... Розпачливі спроби решток оточених у районі на схід від Києва ворожих сил вихопитися з обіймів, відбито з кривавими для противника втратами. При очищуванні побоєвища знайдено труп головнокомандувача советським південно-західним фронтом генерал-полковника Кирпоноса, який упав в бою. Його штаб як також штаби 5 і 21 советських армій винищено».¹²³ За радянськими джерелами, М.П. Кирпонос, який загинув в урочищі Шумейково Полтавської області, був похований на місці гибелі. Із складу 5-ї армії командарм генерал-майор Потапов потрапив до полону, начальник штабу 5-ї

¹¹⁹ Українське Слово. – 1941. – 21 вересня. – № 13. – С. 1.

¹²⁰ Там само. – 1941. – 24 вересня. – № 16. – С. 1.

¹²¹ Ценкнер О. Як впала фортеця Київ / О. Ценкнер // Українське Слово. – 1941. – 24 вересня. – № 16. – С. 2.

¹²² Там само.

¹²³ Українське Слово. – 1941. – 28 вересня. – № 17. – С. 1.

армії генерал-майор Писаревський загинув. Штаб 21-ї армії на чолі з командармом генерал-лейтенантом Кузнецовим і іншими офіцерами вийшов з оточення по маршруту Прилуки-Озеряни-Андріївка-Гадяч.¹²⁴

Щодо кількості полонених, то нам не вдалося знайти німецькі джерела, які б мали повні свідчення про число радянських військовополонених, захоплених до початку 1942 р. Пояснюється це тим, що в 1941 р. подання донесень про число взятих у полон радянських військовослужбовців не було обов'язковим. Розпорядження військам з цього питання було віддано головним командуванням сухопутних сил лише в січні 1942 р., коли масштаби полонених значно зменшилися.

Дійсно більшість німецьких джерел повідомляє, що в ході боїв за Київ взято до полону 665 тис. радянських солдат і офіцерів. Між тим вся чисельність Південно-Західного фронту на початок Київської оборонної операції складала 627 тис. чоловік. Із цього числа більше 150 тис. діяли поза зоною оточення, а десятки тисяч військовослужбовців вийшли з оточення з боями.¹²⁵ А тому, напевно, гітлерівці порахували і все населення міста, яке не встигло евакуюватися.

У «НУСі» інформація про події поблизу Києва не подається, хоча коли виходили останні випуски газети, бої уже йшли поблизу Переяслав-Хмельницького.¹²⁶

Крім київського напрямку, значна увага на шпальтах газет приділялася бойовим діям і на інших напрямках. Зокрема увага приділяється діям групи армій «Південь» (командуючий – генерал-фельдмаршал Г. Рундштедт).

¹²⁴ Исаев А. «Котлы» 1941-го. История ВОВ, которую мы не знали / А. Исаев. – М.: ЭКСМО, 2006. – С. 190.

¹²⁵ Россия (СССР) в войнах второй половины XX века [участие российских (советских) военнослужащих в боевых действиях за пределами Российской Федерации (СССР) после Второй мировой (1946–2002)] / Институт Военной Истории Министерства Обороны Российской Федерации / Под. ред. Г.В. Кривошеева – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001 – С. 461.

¹²⁶ Там само. – С. 291.

Так, на сторінках «УСа» детально описувалися події на півдні та сході України, а також морські баталії у Чорному та Азовському морях.

7 жовтня 1941 р. «УС» подає інформацію про затоплення у Чорному морі «транспорту коло 20000 рбт.*»¹²⁷ На нашу думку, ця цифра є занадто великою, тому що вивчаючи технічні характеристики кораблів було помічено, що кораблів з тоннажем понад 10000 брт. в Чорноморському флоті було надто мало.¹²⁸

Наступного дня «УС» підбиває проміжні підсумки бойових дій на півдні України. На шпальтах газети зазначається: «на півдні України в період з 24 серпня до 29 вересня захоплено понад 12 тис. полонених і одержали в здобич 34 танки, 179 гармат, 472 кулемети».¹²⁹ На жаль, знайти для порівняння цифри втрат на цей період у радянських джерелах не вдалося.

9 жовтня «УС» заявляє про повне панування німецького флоту у Чорному морі,¹³⁰ а 19 жовтня повідомляє, що «з 17 жовтня всі шляхи на Чорному морі вільні від советських кораблів».¹³¹ За повідомленням Радінформбюро в цей час продовжувалися бої за Севастополь, а в його портах знаходилися кораблі Чорноморського флоту, які продовжували вести боротьбу. Тому ця інформація вимагає детальної перевірки.¹³²

* Напевно, мова йде про брт. (брутто тони – одиниця ваги для кораблів).

¹²⁷ Українське слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 1.

¹²⁸ Широкоград А.Б. Битва за Черное море / А.Б. Широкоград. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 522-529.

¹²⁹ Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 1.

¹³⁰ Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 1.

¹³¹ Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 2.

¹³² Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: в 3 т. – К.: Політвидав України, 1965. – Т. 1: Українська РСР на початковому етапі війни. – С. 145.

У цьому ж номері вміщено інформацію про взяття до полону «на північ від азовського моря штабу 9-ї армії».¹³³ Згідно радянських джерел 7 жовтня 1941 р. поблизу м. Нікополя були оточені чотири стрілецькі дивізії 9-ї армії, а командування встигло вийти з оточення.¹³⁴

11 жовтня газета повідомляє про «моторизоване з'єднання штурмовиків, яке прорвалося в Бердянськ».¹³⁵ Ця новина відповідає дійсності – Бердянськ був захоплений німецькими частинами 7 жовтня 1941 р. А вже наступного дня газета подала інформацію про бомбардування пароплавів під Маріуполем та Бердянськом.¹³⁶

У працях радянських істориків майже немає згадок про бойові дії в Азовському морі. А ось на сторінках газет «УС» та «НУС» ці події знайшли своє відображення. 10 жовтня «УС» повідомляє про бомбардування «з радянських кораблів в Азовському морі».¹³⁷

14 жовтня «УС» надала інформацію про хід бойових дій в Азовському морі та поблизу нього. Зокрема, в новинах інформувалося, що «на північ від Азовського моря на полі бою знайдено труп головнокомандувача 18-ї советської армії».¹³⁸ Дійсно генерал-лейтенант А.К. Смирнов загинув 8 жовтня 1941 р. у бою на території Запорізької області.¹³⁹

¹³³ Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 1.

¹³⁴ Исаев А. «Котлы» 1941-го. История ВОВ, которую мы не знали / А. Исаев. – М.: ЭКСМО, 2006. – С. 293.

¹³⁵ Українське Слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 1.

¹³⁶ Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня. – № 29. – С. 1.

¹³⁷ Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 1.

¹³⁸ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

¹³⁹ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Головна редакційна колегія: І.О. Герасимов (голова), І.Т. Муковський, П.П. Панченко (заступники голови), Р.Г. Вишневський (відповідальний секретар). – Київ: Пошуково-видавниче агенство "Книга Пам'яті України", 2000. – С. 99.

Про радянські втрати у цих боях «УС» зазначало: «знищено 9-у та 18-у советські армії. Крім тяжких жертв ворог втратив: 64 325 полонених, 126 танків, 519 гармат».¹⁴⁰ За радянськими джерелами основні сили 9 і 18 армій в період з 17 по 30 жовтня відійшли на рубіж Артемівськ-Матвєєв Курган-р. Міус, де продовжували тримати оборону¹⁴¹.

1 березня 1942 р. «НУС» повідомило про невдалу спробу Червоної армії атакувати німецькі позиції по льоду Азовського моря¹⁴².

18 жовтня «УС» інформувало читача, що 16 жовтня була «звільнена Одеса». У повідомленні вказується: «населення міста з захопленням зустрічає німецько-румунські війська»¹⁴³. Наступного дня у газеті знову повторюється, що «румунські війська зайняли Одесу»¹⁴⁴. За радянськими джерелами, евакуація військ з Одеси розпочалася 1 жовтня і повністю була завершена 16 жовтня¹⁴⁵. Також у цьому номері вміщено статтю П. Олійника «Одеса – шлях у світ», у якій йде мова про місто, як важливий морський порт та світовий торговельний центр, що уже незабаром принесе велику користь¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Там само – С. 2.

¹⁴¹ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Головна редакційна колегія: І.О. Герасимов (голова), І.Т. Муковський, П.П. Панченко (заступники голови), Р.Г. Вишневський (відповідальний секретар). – Київ: Пошуково-видавниче агенство "Книга Пам'яті України", 2000. – С. 99.

¹⁴² Нове Українське Слово. – 1942. – 1 березня. – № 62. – С. 1.

¹⁴³ Українське слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 1.

¹⁴⁴ Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 1.

¹⁴⁵ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945 / Головна редакційна колегія: І.О. Герасимов (голова), І.Т. Муковський, П.П. Панченко (заступники голови), Р.Г. Вишневський (відповідальний секретар). – Київ: Пошуково-видавниче агенство "Книга Пам'яті України", 2000. – С. 94.

¹⁴⁶ Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 2.

З 10 жовтня у газеті регулярно подавалася інформація про бої на Сході України, зокрема у Донбасі. Повідомлення були короткими, у вигляді інформації, і автори цих повідомлень не вказувалися.

В «УСі» від 10 жовтня вміщено дві статті, які присвячені промисловим об'єктам України. У першій – «Советам бракує Кривого Рогу» повідомлялося про взяття під контроль промислових об'єктів м. Кривий Ріг. Також зазначалося, що незабаром більшовики відчують на собі цю втрату¹⁴⁷. У другій – «Донецький басейн» теж йде мова про цінність цього регіону, і те, що його втрата для «советів» буде відчутною¹⁴⁸. У № 32 повідомлялося про бомбардування «залізничної колії Донецького басейну»¹⁴⁹. 22 жовтня газета інформувала читача про «беззупинне просування до Донбасу».¹⁵⁰ А вже наступного дня повідомлялося про «зайняття Сталіно»¹⁵¹. За радянськими джерелами м. Сталіно бійцями Червоної армії було залишене 22 жовтня 1941 р.¹⁵²

Але із захопленням обласного центру бої в регіоні не припинилися. 28 жовтня «УС» повідомило про «вдале просування по Донбасу»¹⁵³. І у цьому ж номері була вміщена стаття «Донецький басейн», у якій невідомий автор ніби продовжував думку про важливість промислових об'єктів як для «советів», так і для Рейху, розпочату на шпальтах газети 10 жовтня¹⁵⁴.

¹⁴⁷ Советам бракує Кривого Рогу // Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 4.

¹⁴⁸ Донецький басейн // Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 4.

¹⁴⁹ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 1.

¹⁵⁰ Українське Слово. – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 1.

¹⁵¹ Українське Слово. – 1941. – 23 жовтня. – № 38. – С. 1.

¹⁵² Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. – К., 2000. – С. 98.

¹⁵³ Українське Слово. – 1941. – 28 жовтня. – № 42. – С. 1.

¹⁵⁴ Донецький басейн // Українське Слово. – 1941. – 28 жовтня. – № 42. – С. 2.

На цьому інформація про бої у Донбасі на деякий час зникає. Лише 14 лютого 1942 р. у «НУСі» вміщено коротке повідомлення про «продовження успішних боїв на донецькому напрямі»¹⁵⁵. Після цього повідомлення зникають на довгий час.

Однак, невдовзі на шпальтах «НУСу» знову значна увага відводиться боям у Донецькому басейні. З серпня 1943 р. «Нове Українське Слово» приділяє цим питанням значну увагу і подає щоразу більше інформації. Зокрема, вже 7 серпня в рубриці «Головна квартира Фюрера» надрукована інформація про «відбиті атаки на р. Міус»¹⁵⁶. У рубриці «На Східньому фронті» ця інформація повторюється.

22 серпня у рубриці «Головна квартира Фюрера» знову вміщені матеріали про відбиття атак на р. Міус. У цій же газеті у рубриці «На Східньому фронті» повідомляється про те, що «в районі Ізюма знищено 146 танків»¹⁵⁷. Подібна інформація вміщена на сторінках «НУСа» 2 вересня 1943 р.¹⁵⁸

10 вересня газета інформує читача про «відбиття атак большевиків в районі Сталіно»¹⁵⁹. Цю інформацію теж можна піддати сумніву. Адже Сталіно (Нині Донецьк – *В. Г.*) радянськими військами був звільнений ще 8 серпня 1943 р.¹⁶⁰

14 вересня у рубриці «На Східньому фронті» повідомляється, що «продовжуються бої в Донецькому басейні».¹⁶¹ А також газета зазначає про

¹⁵⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35. – С. 1.

¹⁵⁶ Нове Українське Слово. – 1943. – 7 серпня. – № 184 – С 1.

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206. – С. 1.

¹⁵⁹ Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206. – С. 1.

¹⁶⁰ Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941-1945. – М.: Воениздат, 1985. – С. 228.

¹⁶¹ Нове Українське Слово. – 1943. – 14 вересня. – № 217. – С. 2.

«відбитті атаки в Ізюмі».¹⁶² Останнє зведення сумнівне, оскільки м. Ізюм був звільнений в ході Ворошиловградської операції ще 5 лютого 1943 р.¹⁶³

Наступного дня газета повідомляє, що «спроби советів висадити десант у Маріуполь відбиті».¹⁶⁴ Ця інформація теж не відповідає дійсності. Маріуполь військами Південного фронту і силами Чорноморського флоту був звільнений 10 вересня 1943 р.¹⁶⁵

Не залишається поза увагою часописів і Харківський напрям. Інформація на шпальтах про цей регіон стала з'являтися з перших днів боїв. Так, уже 21 жовтня 1941 р. в «УСі» було подано інформацію про бомбардування Харкова і зазначено, що «зруйновано шість вокзалів навколо Харкова».¹⁶⁶ 26 жовтня повідомлялося про «захоплення Харкова».¹⁶⁷ А уже у наступному номері газети з'явилася стаття «Харків». Автор статті не вказується, але за стилем і тематикою написання можна припустити, що це той самий журналіст, який писав про промислові об'єкти у газеті 10 жовтня, а у цьому ж номері писав про значення Донбасу. У статті йде мова про історію Харкова як центру промислового життя: «падіння Харкова – велика втрата для советів».¹⁶⁸ Це було перше захоплення гітлерівцями м. Харкова, але подальші бойові дії поблизу нього у газетах не висвітлюються.

Значна увага на сторінках «НУС» відведена травневим боям 1942 р. під Харковом, які розпочалися з наступу радянських військ, а завершилися їх

¹⁶² Там само. – С. 2.

¹⁶³ Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941-1945. – М.: Воениздат, 1985. – С. 101.

¹⁶⁴ Нове Українське Слово. – 1943. – 15 вересня. – № 218. – С. 1.

¹⁶⁵ Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941-1945. – М.: Воениздат, 1985. – С. 150.

¹⁶⁶ Українське Слово. – 1941. – 21 жовтня. – № 36. – С. 1.

¹⁶⁷ Українське Слово. – 1941. – 26 жовтня. – № 41. – С. 1.

¹⁶⁸ Харків // Українське Слово. – 1941. – 28 жовтня. – № 42. – С. 1.

поразкою. Комплексна інформація про них, яка складається з повідомлень німецького Головного командування та статей військових кореспондентів, зосереджена на шпальтах газети.

Перша звістка про наступ радянських військ під Харковом, який розпочався 12 травня 1942 р., з'явилася в «НУСі» 16 травня, у рубриці «Головна квартира Фюрера». У повідомленні, датованому 14 травня, згадувалося про те, що «...в кількох місцях Донецького фронту наші частини ведуть оборонні бої проти міцних ворожих сил, підтримуваних танками...»¹⁶⁹.

Проте ключовою ця тема стає лише з 20 травня 1942 р., що підтверджується не лише аналізом змісту повідомлень німецького Головного командування, але й тим, що їх текст, передові статті випереджаються гаслом, яке відбивало основний зміст подій на фронті. Такими гаслами, зокрема, при висвітленні боїв під Харковом були: «Успішний протинаступ на схід від Харкова»,¹⁷⁰ «Запеклі бої на схід від Харкова»,¹⁷¹ «Важкі втрати ворога під Харковом»,¹⁷² «Катастрофа советів під Харковом. Оточені три ворожі армії»,¹⁷³ «Опір оточених ворогів зламаний»,¹⁷⁴ «Блискуча перемога німецької зброї».¹⁷⁵

Цінність німецьких інформаційних повідомлень зумовлюється тим, що вони дозволяють простежити динаміку розгортання битви, втрати радянських

¹⁶⁹ Нове Українське Слово. – 1942. – 16 травня. – № 109. – С. 1.

¹⁷⁰ Успішний протинаступ на схід від Харкова // Нове Українське Слово. – 1942. – 20 травня. – № 112. – С. 1.

¹⁷¹ Запеклі бої на схід від Харкова // Нове Українське Слово. – 1942. – 21 травня. – № 113. – С. 1.

¹⁷² Важкі втрати ворога під Харковом // Нове Українське Слово. – 1942. – 22 травня. – № 114. – С. 1.

¹⁷³ Катастрофа советів під Харковом. Оточені три ворожі армії // Нове Українське Слово. – 1942. – 23 травня. – № 115. – С. 1.

¹⁷⁴ Опір оточених ворогів зламаний // Нове Українське Слово. – 1942. – 25 травня. – № 116. – С. 1.

¹⁷⁵ Блискуча перемога німецької зброї // Нове Українське Слово. – 1942. – 26 травня. – № 117. – С. 1.

військ, дають оцінку силам, що діяли проти німецьких військ. Так, у повідомленні від 23 травня зазначалося, що в наступ було кинуте 20 стрілецьких, 3 кавалерійські дивізії та 15 танкових бригад¹⁷⁶ (за радянськими даними до складу ударних угруповань Південно-Західного фронту входили 23 стрілецькі дивізії, 2 кавалерійські та 2 танкові корпуси¹⁷⁷).

Надзвичайно велике значення має повідомлення німецького головнокомандування від 30 травня 1942 р.,¹⁷⁸ в якому не лише констатовалося завершення битви за Харків, але й наводилися цифри втрат радянських військ. Так, під час харківських боїв кількість узятих полонених досягла 240 000. Окрім того, за німецькими даними було захоплено або знищено 1249 танків, 2026 гармат, 538 літаків.¹⁷⁹ Варто зазначити, що сучасні авторитетні дослідники історії Другої світової війни при визначенні втрат радянських військ під Харковом у травні 1942 р. оперують цифрами, надзвичайно близькими або ідентичними тим, що зустрічаються у німецьких фронтових зведеннях на шпальтах «НУСа». Цифри втрат, подібні вищезгаданім, наводяться у роботах М.В.Ковалю¹⁸⁰, А.Ф.Трубайчука¹⁸¹, виданні «Безсмертя. Книга Пам'яті України»¹⁸².

А на сторінках «НУС» бої поблизу Харкова розглядаються, як складова частина боїв за Курську дугу (м. Курськ, Орел, Белгород, Харків). На цьому

¹⁷⁶ Нове Українське Слово. – 1942. – 23 травня. – № 115. – С. 1.

¹⁷⁷ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: в 3 т. – К.: Політвидав України, 1965. – Т. 1: Українська РСР на початковому етапі війни. – С. 458.

¹⁷⁸ Нове Українське Слово. – 1942. – 30 травня. – № 121. – С. 1.

¹⁷⁹ Там само.

¹⁸⁰ Коваль М.В. 1941 – 1943 роки. Україна / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 11.

¹⁸¹ Трубайчук А.Ф. Друга світова війна / А.Ф. Трубайчук. – К., 1995. – С. 61.

¹⁸² Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – К., 2000. – С. 128.

відрізку активні бої розпочалися на початку 1943 р., а остаточно вони завершуються у серпня 1943 р.

Так, 10 лютого газета у рубриці «На Східньому фронті» інформує читача: «3 тис. большевиків вбито на захід від Оскола».¹⁸³ А в рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляється про «відбиту атаку советів на півдні Східнього фронту».¹⁸⁴

Як територіально визначити «південь Східного фронту» сказати важко. На території України в цей час активних бойових дій не проводилося. А тому напевно, мова йде про Курську область.

19 лютого «НУС» повідомляє у рубриці «На Східньому фронті», що «на північ від Курська советські війська відкинуті на кілька кілометрів».¹⁸⁵ У рубриці «Головна квартира Фюрера» подано інформацію про «очищення м. Харкова».¹⁸⁶ Цю інформацію можна піддати сумніву. За більш достовірними джерелами Харків радянськими військами був звільнений 16 лютого 1943 р., а повернути його собі німецька армія змогла лише 14 березня 1943 р.¹⁸⁷

Контрнаступальні операції німецьких військ кінця лютого – середини березня 1943 рр., коли німцям вдалося захопити ряд звільнених радянськими військами в лютому 1943 р. міст, знайшли найдокладніше відображення на шпальтах газети «НУС».

Хід цих бойових дій відбивався не лише в зведеннях німецького Головного командування, але й у невеликих інформаційних повідомленнях, які надходили з Берліну і мали власні назви. Так, матеріали «Советська спроба

¹⁸³ На Східньому фронті // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – №34 – С 1.

¹⁸⁴ Там само. – С. 2.

¹⁸⁵ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – №42 – С 1.

¹⁸⁶ Головна квартира Фюрера // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – №42. – С. 2.

¹⁸⁷ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – К., 2000. – С. 128.

оточення між Дінцем і Доном провалилася»,¹⁸⁸ “Вдалі атаки в області Ізюма”,¹⁸⁹ “Успіхи німецького наступу на південному-заході від Харкова”,¹⁹⁰ “Як був захоплений Харків”¹⁹¹ висвітлювали дії німецьких військ, які мали наслідком другу окупацію Харкова.

Досить активно на шпальтах “НУСа” висвітлюється хід самої Курської битви, що проходила з 5 липня по 23 серпня 1943 р. Але до інформації, яка подається на сторінках газети слід відноситися обережно.

«НУС» від 7 серпня 1943 р. повідомляє, що «у районі Білгорода і Орла тривають бої. Одна ворожа група, що прорвалася в Орел була знищена»¹⁹². Насправді, Орел і Белгород Червоною армією остаточно були звільнені ще 5 серпня.¹⁹³

Більш детальну інформацію про бої на Курській дузі «НУС» подає 22 серпня. Так у рубриці «На Східньому фронті» повідомляється про «відбиття 11 атак поблизу Орла... Відбиття советських атак на заході від Вязьми».¹⁹⁴ І самим цікавим є повідомлення про «жорстокі бої за Білгород».¹⁹⁵ У цей час німецькі війська були відкинуті під Харків, а тому бої навіть поблизу Білгорода на цей час не велися.

¹⁸⁸ Советська спроба оточення між Дінцем і Доном провалилася // Нове Українське Слово. – 1943. – 5 березня. – № 54. – С 1.

¹⁸⁹ Вдалі атаки в області Ізюма // Нове Українське Слово. – 1943. – 7 березня. – № 56. – С 1.

¹⁹⁰ Успіхи німецького наступу на південному-заході від Харкова // Нове Українське Слово. – 1943. – 14 березня. – № 62. – С 1.

¹⁹¹ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 березня. – № 67. – С 1.

¹⁹² Нове Українське Слово. – 1943. – 7 серпня. – № 184 – С. 1.

¹⁹³ Советская военная энциклопедия: в 8 т. / Под. ред. А.А. Гречко. – М., 1976-1980. – Т. 4. – 1977. – С. 538.

¹⁹⁴ Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197 – С. 1.

¹⁹⁵ Там само.

10 вересня газета у рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляє про чергове «відбиття атак в Харкові». Ця інформація повторена у рубриці «На Східньому фронті».¹⁹⁶ І знову слід відзначити, що ця інформація не відповідає дійсності. Харків був звільнений Червоною армією 23 серпня. У цей день завершилася Курська битва.¹⁹⁷ Але ще 15 вересня на шпальтах «НУСа» було вміщено повідомлення з Курської дуги. Зокрема в № 218 газети повідомлялося, що «на захід від Вязьми день минув тихо. На захід від Харкова советські війська провадили лише окремі атаки».¹⁹⁸

Не залишилися поза увагою журналістів «УСа» та «НУСа» бойові дії у Криму. 21 жовтня 1941 р. «УС» повідомляло про бомбардування Криму.¹⁹⁹ 23 жовтня в газеті було вміщено описову статтю про Кримський півострів. У ній розповідалося про вигідне географічне розташування півострова. Зазначалося, що у майбутньому це буде місце відпочинку для всіх бажаючих жителів Рейху.²⁰⁰ 4 листопада «УС» повідомило про «зайняття столиці Криму – Сімферополя».²⁰¹

15 листопада «УС» повідомляє, що «німецькі війська продовжують атакувати Керч».²⁰² А вже 17 листопада газета інформує про «здобуття м. Керч».²⁰³ 14 грудня уже «Нове Українське Слово» повідомляє про рукопашні

¹⁹⁶ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 вересня. – № 213 – С. 1.

¹⁹⁷ Советская военная энциклопедия: в 8 т. / Под. ред. А.А. Гречко. – М., 1976-1980. – Т. 8. – 1980. – С. 360-361.

¹⁹⁸ Нове Українське Слово. – 1943. – 15 вересня. – № 218. – С. 1.

¹⁹⁹ Українське Слово. – 1941. – 21 жовтня. – № 36. – С. 1.

²⁰⁰ Українське Слово. – 1941. – 23 жовтня. – № 38. – С. 2.

²⁰¹ Українське Слово. – 1941. – 4 листопада. – № 48. – С. 1.

²⁰² Українське Слово. – 1941. – 15 листопада. – № 58. – С. 1.

²⁰³ Українське Слово. – 1941. – 17 листопада. – № 60. – С. 1.

бої під Севастополем.²⁰⁴ Всі ці повідомлення збігаються з радянським висвітленням бойових дій на Кримському півострові.²⁰⁵

Наприкінці грудня 1941 р. радянські війська провели Керченсько-Феодосійську десантну операцію, у результаті якої 29-го грудня було звільнено Керч, а 30-го грудня - Феодосію,²⁰⁶ але в «НУСі» не вміщено жодної інформації про втрату німцями цих міст. А тому, напевно, у читача викликали здивування повідомлення газети від 17-го і 20-го січня 1942 р. де повідомляється про «здійснення нальоту на Теодосію та Керч»,²⁰⁷ а в № 14 зазначено, що «німецькі та румунські війська знову зайняли Теодосію».²⁰⁸ Далі газета інформує, що в результаті боїв за Феодосію «захоплено 4600 полонених, а також 73 танки».²⁰⁹ Також у повідомленні зазначено, що в цих боях відзначився «орденоносець Лицарського хреста полковник Меллер».²¹⁰ Ні до цього, ні після таких відзначень на сторінках газет не має. Згідно радянських повідомлень, міста Феодосія та Керч знову були втрачені 11 та 15 травня 1942 р. відповідно.²¹¹

1 березня 1942 р. «НУС» повідомило про продовження боїв під Севастополем та на Керченському півострові.²¹² У цьому ж номері газети вміщено повідомлення про бомбардування м. Севастополя.²¹³ 4 липня 1942 р.

²⁰⁴ Нове Українське Слово. – 1941. – 14 грудня. – № 1. – С. 1.

²⁰⁵ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: у 3 т. – К., 1967. – Т.1. – С. 463.

²⁰⁶ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. – К., 2000. – С. 104.

²⁰⁷ Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12. – С. 1; Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня – № 14. – С. 1.

²⁰⁸ Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 1.

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 1.

²¹¹ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. – К., 2000. – С. 108.

²¹² Нове Українське Слово. – 1942. – 1 березня. – № 47. – С. 1.

²¹³ Там само.

«НУС» повідомила про вступ німецьких частин до Севастополя, а також у цьому номері вміщено інформацію, що «відтепер весь Крим знаходиться під протекцією Рейху».²¹⁴

З цього моменту повідомлення про бойові дії на Кримському півострові зі шпальт «НУСа» зникають. Це можна пояснити тим, що дійсно активних бойових дій на півострові у 1943 р. не проводилося.

Не залишається поза увагою журналістів «УСа» та «НУСА» дії групи армій «Центр» (командуючий генерал-фельдмаршал Ф. Бок), яка вела наступ на Москву.

З 8 жовтня 1941 р. у газетах щоденно з'являються повідомлення про повітряні атаки Москви. Так, наприклад, 28 жовтня «УС» повідомляє про потрапляння німецької бомби в Кремль.²¹⁵ Але, згідно радянських джерел у період Великої Вітчизняної війни жодна бомба в Кремль не потрапила.²¹⁶

24 жовтня 1941 р. в «УСі» вміщена стаття «Німецькі бомби летять на Москву». Автор, який залишився невідомим, зазначає: «німецькі бомби летять на Москву розбиваючи заводи та надії».²¹⁷

З 1 жовтня на шпальтах «УСа» починають щоденно друкуватися повідомлення про хід Московської битви, яка розпочалася 30 вересня. Так у № 27 газети читача поінформовано про хід бойових дій поблизу Вязьми.²¹⁸ 14 жовтня повідомляється про 200 тис. радянських полонених під Вязьмою.²¹⁹ 16

²¹⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 4 липня. – № 167. – С. 1.

²¹⁵ Українське Слово. – 1941. – 28 жовтня. – № 42. – С. 1.

²¹⁶ Мультимедійная модель хода войны. – Режим доступу: <http://www.pobediteli.ru/contents.html>.

²¹⁷ Німецькі бомби летять на Москву // Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 1.

²¹⁸ Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 1.

²¹⁹ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

жовтня цифра полонених збільшується до 350 тис.²²⁰ А наступного дня на сторінках «УСа» повідомляється про 500 тис. радянських військовослужбовців, які потрапили у полон в результаті боїв за Брянськ та Вязьму.²²¹ 19 жовтня вміщено остаточні цифри втрат у боях за Вязьму та Брянськ. Зокрема, у повідомленні говориться «Загальні трофеї склали: 673098 полонених...».²²²

Радянські джерела, а також деякі сучасні історики, говорячи про втрати під час оборони Брянська та Вязьми, обмежуються цифрою «сотні тисяч».²²³ 15 жовтня в «УСі» вміщено статтю «Москва більше не одужає». Автор зазначає, що «Москва зазнала такого удару, від якого вона більше не одужає...».²²⁴ Слід наголосити, що 15 жовтня 1941 р. бої точилися далеко від Москви.

17 жовтня газета подає виступ керівника німецької преси Дітріха від 9 жовтня. Під час виступу він повідомив журналістів: «у районі Брянська і Вязьми оточено вісім радянських армій, а це свідчить, що воєнне питання на Сході остаточно розв'язане...».²²⁵ Ще раз ця цифра буде повторена на сторінках газети 21 жовтня.²²⁶ Згідно радянських джерел, в оточення поблизу Вязьми і Брянська потрапили сім радянських армій (3-я, 13-а, 19-а, 20-а, 24-а, 32-а та 50-а).²²⁷ Сучасні історики подають більш точну цифру полонених. Згідно з останніми даними під Вязьмою в полон потрапили 37 дивізій, 9 танкових

²²⁰ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 1.

²²¹ Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 1.

²²² Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 1.

²²³ Кульков Е., Война 1941-1945 / Е.Кульков, М. Мягков, О. Ржешевский. – М., 2005. – С. 65.

²²⁴ Москва більше не одужає // Українське Слово. – 1941. – 15 жовтня. – № 31. – С. 1.

²²⁵ Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 2.

²²⁶ Українське Слово. – 1941. – 21 жовтня. – № 36. – С. 1.

²²⁷ Исаев А. «Котлы» 41-го. История ВОВ, которую мы не знали / А. Исаев. – М., 2006. – С. 275.

бригад, 31 артилерійський полк і польові управління чотирьох армій. У брянському котлі виявилось 27 дивізій, 2 танкові бригади, 19 артилерійських полків і польові управління трьох армій.²²⁸

18 жовтня «УС» повідомляє про взяття німецькою армією міст Калуга та Калінін, а також про те, що до Москви залишається «лише 100 км».²²⁹ 22 жовтня в «УСі» подано інформацію про облогу Москви.²³⁰ Дійсно, згідно радянським документам з 20 жовтня 1941 р. в Москві вводився надзвичайний стан.²³¹

24 жовтня газета повідомляє, що тіло Леніна вивезене з Москви, а радянський уряд тікає далі на Схід.²³² Дійсно, тіло Леніна, як стало відомо наприкінці 90-х років минулого століття, було вивезене з Москви 3 липня²³³, а 15 жовтня Сталін віддав наказ розпочати евакуацію урядових закладів з Москви на Волгу.²³⁴ Але ця евакуація не була повністю завершена - все керівництво СРСР залишилося у Москві.

25 жовтня «УС» повідомляє про наближення бойових дій до Москви. У зведенні зазначається: “бойові дії вже йдуть на відстані 60 км.”²³⁵

²²⁸ Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М., 2001. – С. 455.

²²⁹ Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 1.

²³⁰ Українське Слово. – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 1.

²³¹ 1418 дней войны: Из воспоминаний о Великой Отечественной. – М.: Издательство политической литературы, 1990. – С. 145.

²³² Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 1.

²³³ Мультимедийная модель хода войны. – Режим доступу: <http://www.pobediteli.ru/contents.html>.

²³⁴ Мультимедийная модель хода войны. – Режим доступу: <http://www.pobediteli.ru/contents.html>.

²³⁵ Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 1.

Наступного дня на сторінках газети повідомляється про призначення Г.К. Жукова командуючим Західним фронтом, який прикриває московський напрямок. І як висновок цього призначення невідомий автор зазначає: «це зроблено вже запізно, тому що доля Москви вже вирішена».²³⁶ Радянські джерела у своїх висновках не були настільки категоричними. Вони навпаки зазначають, що це призначення Г.К. Жукова зіграло велику роль у перемозі під Москвою.²³⁷

4 грудня 1941 р. «УС» повідомляє, що «під Москвою продовжується просування» без точного опису бойових дій.²³⁸ У подальшому повідомлення про бойові дії поблизу Москви, як і інформація про бомбардування міста поступово майже зникають зі сторінок «НУСа». Пояснити це можна тим, що невдовзі Червона армія на московському напрямі перейшла у контрнаступ. І далі лише періодично подавалася інформація про бої за міста навколо Москви. Так, наприклад 17 січня 1942 р. газета інформує читача про бої за м. Калугу.²³⁹ У подальшому інформація носила загальний характер, а московський напрям згадувався як «центральный відтинок Східнього фронту».

У квітні 1942 р. німецькі війська були відкинуті від Москви на 150-200 км.²⁴⁰ А тому уже з цього часу на шпальтах «НУС» повідомлень про бої поблизу Москви не подається.

Значна увага на сторінках «УС» та «НУС» приділяється діям групи армій «Північ» (командуючий генерал-фельдмаршал В. Лєєб), яка за планом

²³⁶ Українське Слово. – 1941. – 26 жовтня. – № 41. – С. 2.

²³⁷ Кульков Е., Война 1941-1945 / Е.Кульков, М. Мягков, О. Ржешевский. – М., 2005. – С. 66.

²³⁸ Українське Слово. – 1941. – 4 грудня. – № 75. – С. 1.

²³⁹ Кульков Е., Война 1941-1945 / Е.Кульков, М. Мягков, О. Ржешевский. – М., 2005. – С. 68.

²⁴⁰ Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М., 2001. – С. 277.

«Барбароса» вела наступ на Ленінград, а також бойовим діям на радянсько-фінляндському фронті. Майже в кожному номері газет розповідається про бомбардування Ленінграду. Так, наприклад, 7 жовтня «УС» повідомляє, що бомби скинуті на Ленінград «потрапили в кировський завод, газову фабрику і електровню, а також знищили бронепоїзд».²⁴¹

Наступного дня газета повідомляє про «знищення 22 советських танків поблизу Ленінграду».²⁴² 9 жовтня читача поінформовано про першу невдалу спробу висадки радянського десанту поблизу Ленінграду.²⁴³ Наступного дня у фронтових зведеннях, знову йде мова про невдалий радянський десант поблизу Ленінграду.²⁴⁴ Але, на нашу думку, це була не чергова спроба Червоної армії, а просто повторення новини за попередній день. До слова, нами помічено, що метод повторення новини у газетах «УС» та «НУС» використовувався доволі часто.

Також 10 жовтня «УС» повідомляє про спробу контрудару Червоної армії поблизу Ленінграду, яка закінчилася великими втратами радянських військ. Але цифри втрат не зазначаються.²⁴⁵ 14 жовтня на шпальтах газети зазначається, що «під час чергової спроби прорватися до Ленінграду було підбито 28 советських танків».²⁴⁶

У подальшому повідомлення про невдалу спробу прорватися до блокадного міста будуть розміщуватися в кожному другому номері газет «УС» та «НУС».

²⁴¹ Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 2.

²⁴² Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 1.

²⁴³ Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 1.

²⁴⁴ Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 1.

²⁴⁵ Там само. – С. 2.

²⁴⁶ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

15 жовтня «УС» повідомляє про знищення поблизу Ленінграду «восьми 52-х тонних советських танків».²⁴⁷ Вивчаючи технічні характеристики радянських танків періоду війни, нам не вдалося знайти танк з таким тоннажем. У радянських зведеннях повідомляється, що в жовтні поблизу Ленінграду ситуація стабілізувалася і активних бойових дій не велось.²⁴⁸

Дуже велика увага була приділена блокадному Ленінграду у № 34 «УСа». У рубриці «Вісті з фронту» вміщено чергове повідомлення про бомбардування міста.²⁴⁹ А на сторінках 2 і 3 вміщено відразу дві статті, що стосувалося ситуації в блокадному місті. У першій під заголовком «Повідомлення біженців з Ленінграда» нібито на основі очевидців розповідається про становище мешканців за умов блокади. Зокрема, людина, яка щойно з міста розповідає: «обід складається з рибного супу і 200 грамів хліба».²⁵⁰ Згідно радянських джерел, норми хліба у місті були наступними: «на вересень 1941 р. - робітникам 600 гр., службовцям - 400 гр., дітям - 300 гр. З 13 листопада - робітникам - 300 гр., а інше населення - 150 гр.».²⁵¹

Інша стаття «Ленінград - промисловий центр Советського Союзу» розповідала про історію російського міста з 1703 р. (від створення) до початку війни. Також автор намагається передати читачеві думку, що Ленінград є важливим промисловим центром для СРСР, а в майбутньому принесе користь промисловості Третього Рейху.²⁵² Остання теза автора піддається сумніву,

²⁴⁷ Українське Слово. – 1941. – 15 жовтня. – № 31. – С. 1.

²⁴⁸ Кульков Е., Война 1941–1945 / Е. Кульков, М. Мягков, О. Ржешевский. – М., 2005. – С. 56.

²⁴⁹ Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 1.

²⁵⁰ Повідомлення біженців з Ленінграда // Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 2.

²⁵¹ Исаев А. «Котлы» 41-го. История ВОВ, которую мы не знали / А. Исаев. – М., 2006. – С. 71.

²⁵² Ленінград – промисловий центр Советського Союзу // Українське слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 1.

постільки є документи, що свідчать про наміри Гітлера стерти його з лиця землі.²⁵³

7 жовтня на сторінках «УС» розміщено статтю про столицю Східної Карелії – Петраскої. Невідомий автор відзначає, що головне значення міста «це є станція Мурманської залізниці... Це місто пов'язане з Ленінградом, Мурманськом та Архангельськом...».²⁵⁴

Така увага до Петраскої була недаремною. У цьому ж номері повідомляється про захоплення фінляндськими військами цього міста. Також у «Зведенні з фронту» читача поінформовано про блокаду фінської затоки.²⁵⁵ Наступного дня газета інформує про «подальші успіхи на Півночі». У повідомлення зазначається «про продовження наступів у Східній Карелії».²⁵⁶ 21 жовтня «УС» знову повідомляє про успіхи фінської армії на Карельському перешийку. У зведенні підбиваються підсумки за перші три місяці наступу. Газета зазначає, що «до полону взято 45000».²⁵⁷ Про кількість убитих мова не йде. Якщо взяти до уваги, що на ленінградському напрямі за 1941 р. Червона армія втратила 214078 осіб,²⁵⁸ то кількість полонених, вказана газетою, видається перебільшеною.

№ 75 «УСа» повідомляє про знищення фінськими військами в Карелії «совєтської дивізії». У зведенні наводиться цифра у «3000 вбитих і 1600

²⁵³ Кульков Е., Война 1941–1945 / Е. Кульков, М. Мягков, О. Ржешевский. – М., 2005. – С. 114.

²⁵⁴ Столиця Східної Карелії – Петраскоя // Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 1.

²⁵⁵ Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 2.

²⁵⁶ Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 5. – С. 1.

²⁵⁷ Українське Слово. – 1941. – 21 жовтня. – №36. – С. 1.

²⁵⁸ Исаев А. «Котлы» 41-го. История ВОВ, которую мы не знали / А. Исаев. – М., 2006. – С. 85.

полонених червоноармійців».²⁵⁹ 11-го грудня газета сповіщає, що «на Карельському перешийку продовжується протистояння фінської армії і советів».²⁶⁰ На жаль, дослідження воєнних подій на Карельському перешийку ще і сьогодні викликають багато суперечок серед істориків, які по-різному трактують перебіг подій і наводять різні цифрові дані, тому спів ставити і порівняти достовірність газетних матеріалів з іншими джерелами досить важко.

В проаналізованих газетах чимала увага приділяється також бойовим діям на Балтійському морі та озерах поблизу Ленінграду. 11-го жовтня «УС» інформує про «знищення останнього притулку советського балтійського флоту - порт Оранієнбаум».²⁶¹ Згідно радянських джерел, цей порт був захоплений німецькою армією лише 21 жовтня.²⁶²

12-го жовтня «УС» інформує про «потоплення 3 барж в Ладозькому озері, які намагалися довести продукти у блокадне місто».²⁶³ 14 жовтня газета повідомляє про «пошкодження 2 барж на Ладозькому озері».²⁶⁴

Наступного дня у зведенні з фронту мова йде про артилерійський обстріл м. Кронштадт. 17 січня 1942 р. «НУС» інформує читача про бої в районі Онезького озера. Газета відзначає, що під час боїв «було знищено 5 бункерів».²⁶⁵ Поступово інформації про бої поблизу Ленінграду стає все менше і менше. Нова хвиля повідомлень почне з'являтися на сторінках «НУСа» з січня 1943 р.

²⁵⁹ Українське Слово. – 1941. – 4 грудня. – № 75. – С. 1.

²⁶⁰ Українське Слово. – 1941. – 11 грудня. – № 81. – С. 1.

²⁶¹ Українське Слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 1.

²⁶² Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941-1945. – М.: Воениздат, 1985. – С. 101.

²⁶³ Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня. – № 29. – С. 1.

²⁶⁴ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

²⁶⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12. – С. 1.

Як ми уже відзначали, з 8 вересня 1941 р. місто було взято німецькими військами у блокадне кільце. 18 січня 1943 р. блокаду міста було прорвано, але ще не знято.²⁶⁶ На сторінках газети про це не повідомляється.

10 лютого 1943 р. газета подає інформацію, що «коло озера Ільмень знищено 82 танки, збито 21 літак».²⁶⁷ На наступній сторінці цим подіям приділяється більше уваги. Зокрема у статті «Запеклі бої» зазначається: «в боях на озері Ільмень один німецький полк гренадерів знищив 38 танків та 7,5 тис. з 10 тис червоноармійців, та відбив 11 большевицьких атак, що йшли одна за одною».²⁶⁸ Порівняти цю інформацію з радянськими джерелами не можливо, оскільки немає точних даних ні про номер полку, ні про місце, де нібито йшов бій.

19 лютого «НУС» наповнене повідомленнями про бої на Ленінградському напрямі. У рубриці «На Східньому фронті» зазначається: «знищено 13 танків між Волховом і Ладозьким озером... Відбито фінами всі спроби захопити острів на Онезькому озері».²⁶⁹ У цей же день у рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляється про те, що «в районі Ладозького озера ворог втратив 38 танків».²⁷⁰

А у статті «Коло Ладозького озера» бої на цьому напрямі описуються більш детально. Автором статті повідомляється: «бійці з Вестфалії за 11 днів відбили 575 атак. За даними розвідки у цих боях ворог втратив 12 тис. Розбито одну советську дивізію».²⁷¹

²⁶⁶ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. – К., 2000. – С. 173.

²⁶⁷ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34. – С. 1.

²⁶⁸ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34. – С. 1.

²⁶⁹ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42 – С. 1.

²⁷⁰ Там само. – С. 2.

²⁷¹ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42 – С. 3.

Не зникають зі сторінок «НУСа» повідомлення з Ленінградського напрямку і влітку 1943 р. 7 серпня газета пише про те, що «відбито атаки на південь від Ладозького озера».²⁷² А у рубриці «На Східньому фронті» зазначається про «відновлення советських атак на південь від Ладозького озера».²⁷³

10 вересня «НУС» подає інформацію, що «у фінській затоці потоплено советський корабль».²⁷⁴

14 вересня надруковано повідомлення про дії фінської армії. Зокрема у зведенні говориться, що «за інформацією фінського командування 8 вересня на Карельському перешийку пожвавішали бої».²⁷⁵

На шпальтах «УС» інформація про бої на Кавказі відсутня. Пояснити це можна тим, що бойові дії в цих районах розпочалися у липні 1942 р., коли «УС» припинило своє існування. На початковому етапі боїв інформація в газеті «НУС» досить скупа і суперечлива. Так наприклад, 11 жовтня 1942 р. «НУС» у рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляє, що «вчора на Кавказі захоплено 47 бункерів»,²⁷⁶ а на іншій сторінці в рубриці «На Східньому фронті» подана інформація: «вчора на Кавказі захоплено 52 бункери».²⁷⁷

У 1943 р. велика увага на сторінках «НУСа» приділяється бойовим діям на Кавказі і Кубані. З січня 1943 р., після того як Червона армія перейшла на цьому напрямі в наступ, інформація з фронту, на відміну від 1942 р., змінила свій характер. Так, наприклад, у ході Краснодарської операції 1943 р. 12 лютого радянські війська звільнили м. Краснодар. Газета ж 19 лютого ще подала

²⁷² Нове Українське Слово. – 1943. – 7 серпня. – № 184 – С. 1.

²⁷³ Там само. – С. 2.

²⁷⁴ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 вересня. – № 213. – С. 1.

²⁷⁵ Нове Українське Слово. – 1943. – 14 вересня. – № 217. – С. 1.

²⁷⁶ Нове Українське Слово. – 1942. – 11 жовтня. – № 237. – С. 1.

²⁷⁷ Там само. – С. 2.

інформацію, що «минулого дня всі спроби советських військ захопити Краснодар відбиті».²⁷⁸

10 лютого «НУС» повідомляє про «перехід в контрнаступ німецьких частин в районі середнього Дінця²⁷⁹ і в гирлі Дона. Знищено советській полк, 4 танки, 20 гармат».²⁸⁰

У рубриці «На Східньому фронті» зазначається лише про «відбиття атак в районі гирла Дону і на Заході Кавказу»²⁸¹. На наступній сторінці повідомляється, що «в районі гирла Дона знищено 15 ворожих танків, 2 пошкоджено».²⁸² Цікаво, що всі зведення датуються 9 лютим 1943 р. А радінформбюро в цей час повідомляє про початок переможного наступу.²⁸³

Наступного дня газета в рубриці «На Східньому фронті» поінформувала читача про бомбардування Новоросійська. У цій же рубриці зазначається, що «в коліні Дінця наступ советів коштував 100 знищених танків і 6 тис убитими».²⁸⁴

У рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляється, що 18 лютого «відбито атаки советів на Західному Кавказі та в Краснодарі».²⁸⁵ А в повідомленні «На південному відтинку фронту» на наступній сторінці більш детально розповідається про бойові дії на Кубані. Зокрема в замітці відзначається, що «в нижній течії Кубані відбиті удари великих ворожих

²⁷⁸ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 1.

²⁷⁹ Напевно в газеті помилка і мається на увазі Сіверський Донець.

²⁸⁰ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34. – С. 1.

²⁸¹ Там само. – С. 2.

²⁸² Там само. – С. 3.

²⁸³ Кульков Е., Война 1941–1945 / Е. Кульков, М. Мягков, О. Ржешевский. – М., 2005. – С. 96.

²⁸⁴ На Східньому фронті // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 1.

²⁸⁵ Головна квартира Фюрера // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 2.

з'єднань. На полі бою залишилося понад 1000 червоноармійців». У цьому ж повідомленні подається звіт 7 танкової дивізії, яка бере участь в цих боях: «...знищено 236 танків, 59 гармат, 226 протитанкових гармат...».²⁸⁶

Порівняти ці дані з іншими джерелами досить важко, оскільки у зведенні не зазначається ні період боїв, ні місце, де вони відбувалися. На деякий час повідомлення про бої на Кавказі та Кубані зникають. Так, наприклад, у серпні 1943 р. в «НУСі» не було жодної згадки про бойові дії на цьому відрізку фронту.

2 вересня 1943 р. в рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляється про «відбиті атаки на Кубанському передмостовому укріпленні».²⁸⁷ А на наступній сторінці читачеві подана детальна інформація про те, що таке Кубанське передмостове укріплення. Автор статті зазначає: «не думайте, що Кубанське передмостове укріплення – це маленький відрізок землі. Площа цього укріплення 3000 км². Така площа це розмір Люксембурга значно більше за Саарську область. Ось таку велику площу продовжують утримувати наші сміливі солдати».²⁸⁸

14 вересня «НУС» повідомляє, що «у Новоросійську продовжується знищення советського десанту».²⁸⁹ Схожа новина вміщена і у наступному номері газети.²⁹⁰ Також 15 вересня у рубриці «На Східньому фронті» зазначається, що «на Кубані знову пожвавішали бої».²⁹¹ За повідомленнями

²⁸⁶ На південному відтинку фронту // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 3.

²⁸⁷ Головна квартира Фюрера // Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206. – С. 1.

²⁸⁸ Кубанське передмостове // Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206. – С. 2.

²⁸⁹ Нове Українське Слово. – 1943. – 14 вересня. – № 217. – С. 1.

²⁹⁰ Нове Українське Слово. – 1943. – 15 вересня. – № 218. – С. 1.

²⁹¹ На Східньому фронті // Нове Українське Слово. – 1943. – 15 вересня. – № 218. – С. 2.

Радінформбюро бої на Кавказі будуть продовжуватися до 9 жовтня 1943 р.,²⁹² але у зведеннях «НУСа» повідомлень з цього відрізка фронту більше не друкуватиметься.

Не залишається поза увагою «НУС» головна битва Великої Вітчизняної війни – Сталінградська битва. Початкові повідомлення були досить оптимістичними для німецької армії. З номера в номер передруковувались повідомлення, що місто на Волзі «скоро буде звільнене», а «совєти розбиті остаточно».²⁹³ Такий оптимістичний настрій на шпальтах «НУС» буде присутній до грудня 1942 р.

Після того, як Німеччина зазнала поразки під Сталінградом, висвітлення подій на Східному фронті у газеті «НУС» істотно змінюється. Тепер у зведеннях з фронту менше правди, а більше відчувається роботи Міністерства ідеології, яке очолював Геббельс. Прикладом роботи ідеологічного апарату можна назвати статтю «Сталінградські герої забезпечили Україну від нового большевицького ярма», що з'явилась у «НУСі» 10 лютого 1943 р.²⁹⁴

У ній невідомий автор відзначає: «... після кількох місяців закінчилась героїчна боротьба в Сталінграді... боротьба велась всіма большевицькими резервами з метою прорвати німецький оборонний фронт і глибоко увірватися у німецькі території на півдні Східного фронту...».²⁹⁵

Автор підводить підсумок Сталінградської битви: «Большевикам не вдалося добитися вирішального прориву і розпочати просування... Сталінградські борці знали, за що вони боролися. Вони зв'язували не менш як

²⁹² Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование / Под общей редакцией Г.Ф. Кривошеева. – М., 2001. – С. 154.

²⁹³ Головна квартира фюрера // Нове Українське Слово. – 1942. – 23 серпня. – № 198. – С. 1.

²⁹⁴ Сталінградські герої забезпечили Україну від нового большевицького ярма // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34. – С. 2.

²⁹⁵ Там само.

шість советських армій. Здобуття Сталінграда стало для Советів Пірровою перемогою, бо вони втратили тут свої найкращі частини...».²⁹⁶

За радянськими джерелами, у цій битві вперше і востаннє, за всю історію Великої Вітчизняної війни радянські втрати були меншими за німецькі. Загальні втрати німецької армії в ході Сталінградської битви становили 1,5 млн. солдатів та офіцерів,²⁹⁷ а радянські війська втратили до 1,1 млн. осіб.²⁹⁸

Наприкінці статті автор звертається до українців: «коли б цей прорив удався, українці, знову зазнали б лиха від війни. Ваші жінки і діти були б приречені на большевицький терор».²⁹⁹ Саме в ході Сталінградської битви 18 грудня 1942 р. було визволено перший населений пункт України – с. Півнівка Міловського району Ворошиловградської області (Нині Луганської – *В. Г.*).

Сталінградська битва закінчується 2 лютого 1943 р. взяттям в полон 6-ї німецької армії під командуванням фельдмаршала Паулюса. На шпальтах “Нового Українського Слова” ця подія відображення не була, так само як не подаються втрати у ході сталінградських боїв. І лише 3 лютого 1943 р. було оголошено про триденний траур по “Сталінградським героям”.³⁰⁰

Крім інформувань про хід бойових дій конкретних груп армій в газетах міститься багато матеріалу загального змісту. У переважній більшості це виступи представників уряду нацистської Німеччини, під час яких підбивалися проміжні підсумки бойових дій.

²⁹⁶ Там само.

²⁹⁷ Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование / Под общей редакцией Г.Ф. Кривошеева. – М., 2001. – С. 281.

²⁹⁸ Там само.

²⁹⁹ Сталінградські герої забезпечили Україну від нового большевицького ярма // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34. – С. 2.

³⁰⁰ Сталінградські герої // Нове Українське Слово. – 1943. – 3 лютого. – № 28. – С. 2

Так у № 24 «УСа» повідомляється, що в період з 6 по 30 вересня 1941 р. було «збито 36 советських літаків».³⁰¹ Така сама цифра була названа А. Гітлером, виступ якого був надрукований у цьому ж номері газети.

10 жовтня «УС» зазначає, що за два дні «совети втратили 169 літаків».³⁰² 12 жовтня у газеті було надруковано «Звернення Фюрера до солдатів Східнього фронту». Під час виступу Гітлер наводить цифрові дані: «на сьогодні ви взяли в полон 2400000 чол., захопили, або знищили понад 17500 танків, понад 21600 гармат, збили 14200 літаків».³⁰³ На жаль, порівняти ці цифри з радянськими джерелами не можливо через відсутність останніх.

16 жовтня в «УСі» вміщено статтю «Вирішальний бій». Вона є своєрідним підсумком бойових дій за три місяці війни на Сході. Цифри, які наводить автор повністю співпадають з цифрами у виступі фюрера 12 жовтня.³⁰⁴

У цьому ж номері повідомляється про чергові втрати «советів». У рубриці «Вісті з фронту» читача проінформовано, що за 11-12 жовтня 1941 р. «знищено 54 советські танки», і за 12 жовтня «збито 100 советських літаків».³⁰⁵ Щодо полонених, то вже 17-го жовтня «УС» повідомляє, що їх кількість перевершує 3000000 осіб.³⁰⁶

Згідно радянських джерел за період 1941-1945 рр. кількість тих, хто пропав безвісти і потрапив до полону, сягає 3 млн. 396 тис 600 осіб.³⁰⁷ Сучасні

³⁰¹ Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 1.

³⁰² Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 1.

³⁰³ Звернення Фюрера до солдатів Східнього фронту // Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня. – № 29. – С. 1.

³⁰⁴ Вирішальний бій // Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 1.

³⁰⁵ Там само. – С. 2.

³⁰⁶ Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 1.

³⁰⁷ Безсмертя. Книга пам'яті України 1941-1945. – К., 2000. – С. 342.

історики називають 5 млн. 754 тис полонених.³⁰⁸ За останніми статистичними даними на 1 лютого 1942 р. у німецькому полоні знаходилося 1168267 радянських солдатів і офіцерів.³⁰⁹

Іноді були новини, так би мовити, для підняття морального духу. У таких випадках вказувалась цифра вбитих, або полонених у ворога без жодної згадки на місце події. Подібна замітка була розміщена на шпальтах «УСа» 17 жовтня 1941 р. У рубриці «Вісті з фронту» повідомлялось, що піхотна дивізія за день боїв на Східному фронті «взяла до полону 10000», але інформації на якому відрізку фронту це відбулося немає.³¹⁰

23 жовтня автор Ю.Т. у статті «Перед розвалом» подає нові цифри втрат СРСР. Зокрема, автор називає «3,5 млн. полонених, знищено майже 20 тис. танків до 25 тис. гранат і 15 тис. літаків».³¹¹ 25-го жовтня «УС» повідомляє, що «совєти втратили вже 260 дивізій» і за 24 жовтня було «збито 65 советских літаків».³¹²

У більш пізніших номерах газет, при зазначенні втрат Радянської армії цифри з повідомлень поступово зникають, а просто зазначається, що «втрати советів великі».

У газеті «НУС» все частіше і частіше використовуються статті, у яких описуються подвиги німецьких частин, без точних даних де це відбувалось.

17 січня 1942 р. «НУС» зазначає, що «на центральному і північному відтинках Східного фронту за 16 січня було вбито 1300 червоноармійців».³¹³ І

³⁰⁸ Король В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках / В.Ю. Король. – К.: Академія, 2004. – С. 64.

³⁰⁹ Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М., 2001. – С. 460.

³¹⁰ Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 2.

³¹¹ Ю.Т. Перед розвалом // Українське Слово. – 1941. – 23 жовтня. – № 38. – С. 2.

³¹² Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 1.

³¹³ Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12. – С. 1.

знову слід зауважити, що в цей час на центральному та східному напрямі йшли бої поблизу Москви та Ленінграду, але жодне радянське джерело не подає нам втрати по дням. А тому порівняти цифри з газети з радянськими не можливо.

№ 42 «НУСа» містить інформацію, що за період з 1 січня по 20 лютого 1942 р. німецькими військами було взято в полон 56806 осіб.³¹⁴

10 лютого 1943 р. «НУС» повідомляє, що «на Східньому фронті за один день совети втратили 28 літаків».³¹⁵

Особливо часто подібна інформація буде подаватися газетою влітку 1943 р., коли ситуація для Німеччині на Східньому фронті буде несприятливою.

7 серпня газета повідомляє у рубриці «Головна квартира Фюрера» «вчора на Східньому фронті підбито 209 танків і збито 84 літаки».³¹⁶

22 серпня «НУС» повідомляє «вчора на Східньому фронті підбито 154 танки і 68 літаків»³¹⁷. У ці дні закінчувалась Курська битва, радянські війська продовжували наступати і перемагати. А тому цифри, наведені в газеті, виглядають перебільшеними. На жаль в радянських джерелах немає даних щоденних втрат у період Курської битви. 2 вересня в «НУСі» цифра підбитих танків на Східньому фронті зростає до 184.³¹⁸ 10 вересня газета подає ще більшу цифру підбитих танків – 208.³¹⁹ У подальших номерах повідомлення про підбиті танки зникає, а з'являється інформація, що «у багатьох місцях

³¹⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 24 лютого. – № 42. – С. 1.

³¹⁵ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34. – С. 2.

³¹⁶ Головна квартира Фюрера // Нове Українське Слово. – 1943. – 7 серпня. – № 184. – С. 1.

³¹⁷ Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197. – С. 1.

³¹⁸ Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206. – С. 1.

³¹⁹ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 вересня. – № 213. – С. 1.

Східнього фронту контраатаками зведені нанівець тимчасові успіхи совєтів».³²⁰
В наступних номерах газети вміщена подібна інформація.

На відміну від газет 1941-1942 рр., в «НУСі» у 1943р. все частіше друкуються статті, у яких йде мова про великі радянські втрати без вказівки місця і дати бою. Якщо у «УС» такі повідомлення становили 25 % від усіх зведень про бойові дії, то на шпальтах «НУС» вони становлять 65 %.

Так, наприклад, 10 лютого 1943 р. у рубриці «На Східньому фронті» вміщено інформацію, що німецькі льотчики «без власних втрат збили 5 ворожих літаків».³²¹ Але де це сталося не зазначено. У цій же рубриці повідомляється «з'єднання СС знайшли вбитими 900 червоноармійців. Це свідчить про те, які величезні втрати несе ворог».³²²

У цьому ж номері вміщено статтю «Запеклі бої». Автор описує подвиги різних німецьких частин без даних де це відбувалося. Так, наприклад, у статті описується: «саксонський полк гренадерів висадив в повітря 35 бойових пунктів. Не врятувався ні один червоноармієць»³²³, або «одній баварській ударній групі вдалося знищити 25 бункерів».³²⁴ Досить цікавим є наступне повідомлення: «німецька бомба потрапила в поїзд з паливом, вибух було видно на відстані 75 км».³²⁵

Чим більше гітлерівці зазнавали поразок на полях війни, тим частіше на шпальтах «НУСа» з'являються повідомлення без уточнення місця події. Наприклад, 19 лютого у рубриці «Головна квартира Фюрера» вміщено

³²⁰ Нове Українське Слово. – 1943. – 14 вересня. – № 217. – С. 1.

³²¹ На Східньому фронті // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – №34. – С. 1.

³²² На Східньому фронті // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – №34. – С. 1.

³²³ Запеклі бої // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – №34. – С. 3.

³²⁴ Там само.

³²⁵ Там само.

інформацію про те, що «перед норвезьким узбережжям потоплено ворожий підводний човен».³²⁶ Однак не зазначається якій країні належить знищений човен. Зрозуміло, що поблизу Норвегії у роки війни ходили як радянські, так і англійські човни.

2 вересня «НУС» у рубриці «На Східньому фронті» повідомляє про «23 збиті советські літаки, що напали на караван».³²⁷

Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що публікації, які відбивали хід бойових дій, більшою мірою були репрезентовані матеріалами офіційного походження, і перш за все зведеннями німецького Головного командування збройними силами. Вони, проте, не завжди містять відомості, за допомогою яких вдається визначити географію ведення бойових дій та зміни лінії фронту. Особливістю німецьких фронтових зведень було те, що вони при досить вірному відображенні втрат радянських військ, майже не містили даних про втрати німців, замовчували або дуже суб'єктивно висвітлювали невдачі вермахту.

Аналітичні статті, присвячені ходові бойових операцій на сході України, були переважно підготовлені німецькими фронтовими кореспондентами. Вони зосереджували значний обсяг фактичного матеріалу і досить вірно висвітлювали динаміку боїв. У той же час в інтерпретації результатів бойових дій ці публікації повністю наслідували офіційній точці зору. Це зумовлювалося намаганням деморалізувати місцеве населення і виховати невіру в спроможність Червоної армії досягти перемоги на Східному фронті.

Аналізуючи матеріали газет, ми можемо зробити висновок, що і «УС» і «НУС» досить детально висвітлювали на своїх сторінках перебіг подій на полях Другої світової війни. До лютого 1943 р., тобто до корінного перелому, подана інформація у переважній більшості підтверджується іншими джерелами. Після лютого 1943 р. повідомлення зі сторінок «НУС» не зникають, але стають менш

³²⁶ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 1.

³²⁷ Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206. – С. 1.

конкретними. Кількісні показники як правило не підтверджуються іншими джерелами. З цього часу акцент висвітлення подій переміщується зі Східного фронту на інші фронти Другої світової війни.

3.2. Інформативність газетних матеріалів про воєнні дії на інших фронтах Другої світової війни

На сторінках газети «Українське Слово» приділялася незначна увага подіям, що відбувалися на інших фронтах. З усіх повідомлень про бойові дії інформація про інші фронти становить лише 35 %. Подібна тенденція зберігалася і у перших випусках «НУС». (Див. Додаток Д). Значна зміна акцентів висвітлення бойових дій на шпальтах «НУС» відбувається у кінці 1942 р. А уже у лютому 1943 р. повідомлення про бойові дії на інших фронтах Другої світової війни складають 70 % від усієї воєнної інформації. Газета повідомляє як про бойові дії на суші, так і на морі.

На шпальтах газет значна увага приділяється подіям у світових водах. (Див. Додаток В). Так, за період з вересня 1941 по вересень 1943 рр. було вміщено 407 повідомлень і різнопланових статей про морські баталії. У зведеннях повідомляється про бої в Ла-Манші, Атлантичному океані та Середземному морі.

Ще в житомирському випуску «УС» подана інформація «про активні повітряні бої над Ля-Маншем 21 та 22 вересня».³²⁸

У київських випусках «УСа» приділяється увага бойовим діям у світових водах. 7 жовтня газета повідомляє про затоплення «4 ворожих торгових суден у Атлантичному океані»,³²⁹ а також про затоплення «4 торгових суден на схід від

³²⁸ Головна квартира Фюрера // Українське Слово. – 1941. – 24 вересня. – № 16. – С. 1.

³²⁹ Головна квартира Фюрера // Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 1.

Грейт-Ярмура (Англія – *В.Г.*)».³³⁰ У цьому ж зведенні з фронту вміщено інформацію про атаку порту Тобрук (Лівія – *В.Г.*)³³¹

8 жовтня газета повідомляє, що «на захід від Бреста (Франція – *В.Г.*) затоплено торгове судно в 25 рбт.»³³² 10 жовтня в «УСі» вміщена інформація про «бомбардування Суецького каналу».³³³

14 жовтня газета інформує читача про те, що «в одному з портів на Фарерських островах затоплено два торговельних судна».³³⁴ У цьому ж номері йде мова про бої в Атлантичному океані. Зокрема у повідомленні зазначається: «вдень 12 жовтня затоплено 3 пароплави. В ніч на 13 жовтня коло берегів Англії затоплено 2 торговельні пароплави».³³⁵

22 жовтня у рубриці «Вісті з фронту» вміщено 2 сповіщення про морські баталії. Так, у першому йде мова про те, що «німецький військово-морський флот досяг великих успіхів в Атлантичному океані».³³⁶ У цьому повідомленні, як результат цих успіхів, називається повне панування німецьких кораблів в океані. У другому повідомленні зазначається, що німецькі кораблі «напали на британський морський конвой» і розгромили його.³³⁷

Порівнюючи цю інформацію із західними джерелами, можемо констатувати, що у другій половині 1941 р. через Атлантичний океан було проведено 157 конвоїв. Німецький флот постійно здійснював напади на конвої,

³³⁰ Там само.

³³¹ Там само.

³³² Головна квартира Фюрера // Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 1.

³³³ Головна квартира Фюрера // Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 1.

³³⁴ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

³³⁵ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 2.

³³⁶ Вісті з фронту // Українське Слово. - 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 1.

³³⁷ Там само.

але жоден з них не був повністю розгромлений – зазначає історик Мартін Гілберт.³³⁸

Того ж 22 жовтня в «УСі» вміщено статтю «Гігантські дії німецького морського й повітряного флоту». Невідомий автор розповідає про втрати англійського флоту. У дописі зазначається, що «у своєму виступі Черчилль називає втрати флоту не більше як 7-8 млн. рбт. Проте за німецькими ж даними водотоннажність затоплених суден складає 13,8 млн. рбт.»³³⁹ Радянські джерела втрати Великобританії не зазначають, а згідно західних джерел втрати відповідають цифрам, які назвав Черчилль.³⁴⁰

24 жовтня в рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляється про «взяття острова Дарде».³⁴¹ На жаль, знайти, де знаходиться острів з такою назвою (транскрипцією – *В.Г.*) не вдалося ні в одному атласі. У цьому ж номері у рубриці «Зі світу» повідомляється, що «американці бачать в Атлантиці загрозове становище».³⁴²

Наступного дня в «УСі» вміщено повідомлення з фронту за 23 жовтня. У ньому зазначається: «німецькі човни потопили 4 ворожих судна».³⁴³ А також у рубриці повідомляється про «нічні нальоти на порт Біркенхеда та Грет-Ярмут».³⁴⁴ 11 грудня 1941 р. «УС» сповіщає про «затоплені британські лінкори «Рипалс» та «Принц Уельський»».³⁴⁵

³³⁸ Гилберт М. История XX века. Неизвестные факты / М. Гилберт. – Харьков: Клуб семейного досуга, 2006. – С. 140.

³³⁹ Гігантські дії німецького морського й повітряного флоту // Українське Слово – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 1.

³⁴⁰ Гилберт М. История XX века. Неизвестные факты / М. Гилберт. – Харьков: Клуб семейного досуга, 2006. – С. 139.

³⁴¹ Головна квартира Фюрера // Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 1.

³⁴² Зі світу // Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 2.

³⁴³ Вісті з фронту // Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 1.

³⁴⁴ Там само.

Недаремно, у 1941 р. на шпальтах «УСа» та «НУСа» так багато уваги приділяється боям за Атлантику. Офіційна історія 1941 р. називає третім етапом боротьби за Атлантику, і вважає його головним у Другій світовій війні. Він у історичних працях описується так: «У 1941 р. німці все ще не мали достатньої кількості підводних човнів, щоб контролювати Атлантику. До того ж удосконалення в організації британських конвоїв і поява нового типу конвойного корабля, корвета, який вимагав на побудову менше часу означали, що самі конвої стали краще захищеними. Збільшення участі канадців і американців в протикорабельній війні теж укріпило британську систему конвоїв. У червні 1941 р. конвої отримали захист протягом всього шляху через Атлантику, а у вересні американські сили почали в «Атлантиці» «таємну війну» проти німецьких підводних човнів, вступаючи у бій з кожною субмариною, яку зустрічали, незважаючи на оголошений нейтралітет. В результаті, щоб німецьким підводним човнам уникнути втрат, довелося здобич шукати у стороні від головного шляху. А тому вони почали вдале полювання поблизу західного узбережжя Африки на конвої, які йшли в Англію з С'єрра-Ліоне»³⁴⁶.

Наступного року інформація про морські баталії зі шпальт «НУСа» не зникає. Так, 17 січня 1942 р. у газеті повідомляється про «2 збиті літаки над Середземним морем».³⁴⁷ На жаль, якій країні належали літаки у повідомленні не зазначається, швидше за все це були літаки Британії, поскільки Радянський Союз та його союзники не брали активної участі у боях за Середземномор'я.

14 лютого в «НУСі» описано морський бій, що відбувся в Ла-Манші. Як результат «затоплено один англійський есмінець». Німецькі втрати у статті зазначені наступні: «один торговий та один форпостовий човни».³⁴⁸

³⁴⁵ Українське Слово. – 1941. – 11 грудня. – № 74. – С. 1.

³⁴⁶ Джордан Д. Атлас операций Второй мировой войны / Д. Джордан, Э. Вист. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2007. – С. 58.

³⁴⁷ Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12. – С. 2.

³⁴⁸ Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35. – С. 1.

Історики Другої світової війни 1942 рік називають четвертим етапом боротьби за Атлантику. Його хід подається так: «1942 р. приніс кризу в битві за Атлантику. За наказом Дейніца німецькі підводні човни в пошуках цілей залишили західні підступи до Великобританії і Середню Атлантику і направилися до східного узбережжя США. Не забезпечивши охорону, американські кораблі, які йшли окремо вздовж східного узбережжя стали легкою здобиччю для німецьких субмарин. Спочатку США вирішили нанести удар у відповідь, сформувавши пошукові групи військових кораблів. Але з великим запізненням, в липні, США проводили вздовж східного узбережжя захищені конвої, але німецькі підводні човни лише перейшли до нападу на менш захищені жертви в Мексиканській затоці і поблизу берегів Венесуели, добиваючись значних перемог над дорогими танкерами»³⁴⁹.

У 1943 р. «НУС» продовжує інформувати читача про події у світових водах. Так, наприклад, 19 лютого 1943 р., у рубриці «Головна квартира Фюрера» зазначається: «у водах Амкіра потоплено транспорт на 8000 рбт.»³⁵⁰ На жаль, нам не вдалося знайти жодного водоймища з такою назвою. А тому кому належав цей транспорт з'ясувати важко. На наступній сторінці ми читаємо таку інформацію: «німецькі вікінгові човни потопили 31 транспорт на 187000 рбт.»³⁵¹

Підсумки боїв за липень 1943 р. підбиваються у газеті від 7 серпня. Зокрема, у повідомленні відзначається: «потоплено 1 крейсер, 8 есмінців, 3 підводні човни і 3 кораблі невідомого типу. Тут протягом липня збито 642 літаки».³⁵²

³⁴⁹ Джордан Д. Атлас операций Второй мировой войны / Д. Джордан, Э. Вист. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2007. – С. 60.

³⁵⁰ Там само.

³⁵¹ Головна квартира Фюрера // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 1.

³⁵² Нове Українське Слово. – 1943. – 7 серпня. – № 184. – С. 2.

2 вересня у газеті підбиваються підсумки морських баталій за серпень місяць. Зокрема в «НУСі» повідомляється: «протягом серпня потоплено: 2 крейсери, 6 есмінців, 1 підводний човен, 1 тральщик та 5 швидкісних човнів».³⁵³ 10 вересня у рубриці «Головна квартира Фюрера» зазначається «9 вересня над Атлантикою збито 11 літаків».³⁵⁴

Логічно, що історики війни 1943 рік називають п'ятим етапом битви за Атлантику. Характеризується він так: «У 1943 р. німецькі підводні човни повернулися в Східну Атлантику, розраховуючи перерізати комунікації Великобританії і нанести удар важливим військовим транспортом. Діючи в Середній Атлантиці, самій віддаленій від загроз авіації союзників, німецькі субмарини на початку року нерідко добивалися успіхів – у березні вони потопили кораблів на 609 000 рбт. Але уже в травні Деніц був змушений віддати наказ про відведення підводних човнів із Атлантики.»³⁵⁵

Не залишається поза увагою «УС» та «НУС» бойові дії, які проводили союзники Німеччини.

Особливо багато повідомляється про дії Японії. Надзвичайно багато матеріалу про японську армію у «НУСі».

Для порівняння у жовтні 1941 р. в «УСі» подано 8 повідомлень про союзницьку Японію, а у серпні 1943 р. у «НУСі» понад 100. У деяких номерах цілі сторінки відводяться для новин про Японію. Як приклад, у № 197 від 22 серпня 1943 р. уся 2-га сторінка розповідає про дії японської армії.³⁵⁶

Всього за досліджувальний період в газетах було надруковано понад 1000 повідомлень різного змісту, які стосувались Японії. У переважній більшості –

³⁵³ Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206. – С. 1.

³⁵⁴ Головна квартира Фюрера // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 вересня. – № 213. – С. 1.

³⁵⁵ Джордан Д. Атлас операций Второй мировой войны / Д. Джордан, Э. Вист. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2007. – С. 62.

³⁵⁶ Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197.

це короткі сповіщення про військові дії або повідомлення, що стосуються відносин США і Японії. Як правило прізвища авторів не вказувалися.

В одному з перших київських номерів «УСа» повідомляється про вдалий наступ японської армії в Китаї.³⁵⁷ У цій же рубриці зазначається: «Японія у найближчому майбутньому вступить у війну проти Советів».³⁵⁸ Подібна новина подана у газеті 8 жовтня.³⁵⁹ У цьому номері спочатку зазначається: «совети грабують Північно-Західний Іран».³⁶⁰ У наступному повідомленні читача інформують: «Японія рішуче виступила проти дій ССРСР в Ірані. Це має прискорити вступ у війну проти советів».³⁶¹

Як ми бачимо, «УС» виявилось бідним на інформацію про Японію. А ось з початком виходу «НУСа» ситуація істотно змінилась. Уже з січня 1942 р. повідомлення про дії японської армії починають подаватися регулярно.

Так, наприклад, 17 січня, половина першої сторінки відводиться під новини про Японію. Зокрема повідомляється: «Японці взяли місто Малакку (Малайзія – *В.Г.*) і скинули бомби на столицю Сінгапуру, а також «висадили десант на острові Целебес».³⁶²

На цій же сторінці вміщено розповідь про історію англо-японських відносин. Зокрема, невідомий автор відзначає, що «Японія у ХХ столітті розвивається і це викликає невдоволення Англії».³⁶³ Як результат, відносини

³⁵⁷ Зі світу // Українське Слово. – 1941. – 29 вересня. – № 18. – С. 1.

³⁵⁸ Там само.

³⁵⁹ Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 1.

³⁶⁰ Совети грабують Північно-Західний Іран // Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 3.

³⁶¹ Японія рішуче виступила проти дій ССРСР в Ірані. // Там само.

³⁶² Японці взяли місто Малакку // Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12. – С. 1.

³⁶³ Японія у ХХ столітті // Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12. – С. 1.

між цими країнами загострюються, що вилилось у конфлікт на Малайському півострові та в Сінгапурі.³⁶⁴

І саме тематиці боїв за Сінгапур багато уваги відводиться на першій сторінці «НУСа» від 20 січня 1942 р. У цей день в новинах зазначається, що «продовжуються повітряні атаки Сінгапура. У цих атаках було збито 28 британських літаків».³⁶⁵ «Дедалі стає яснішим неминуче падіння Сінгапура», - підсумовує газета.³⁶⁶

Але падіння Сінгапура затягнулося ще надовго. Лише 14 лютого 1942 р. «НУС» повідомляє: «Сінгапур зайнятий Японією».³⁶⁷ І ось цій події у № 35 газети відводиться половина 2-ї сторінки. Зокрема тут надруковані поздоровлення Японії союзниками. І невеличке повідомлення: «втрата Сінгапура викликає в Англії розпач».³⁶⁸

Але Сінгапур – це не єдиний напрям японських атак. 20 січня 1942 р. «НУС» повідомляє про «продовження захоплення міст Малайзії».³⁶⁹ А 14 лютого повідомляється про ведення бойових дій на Бірмі та Суматрі.³⁷⁰

Крім того не забувають журналісти «НУСа» нагадувати про бомбардування американської бази Перл-Харбор. Так, 20 січня 1942 р. у газеті вміщені спогади льотчика, який брав участь в атаці 7 грудня 1941 р. Командир японської повітряної ескадрильї згадує, як під час атаки його льотчики підбили 2 американських лінкори. А потім ще й атакували Оаху.³⁷¹

³⁶⁴ Там само.

³⁶⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 1.

³⁶⁶ Там само.

³⁶⁷ Сінгапур зайнятий Японією // Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35. – С. 1.

³⁶⁸ Там само. – С. 2.

³⁶⁹ Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 1.

³⁷⁰ Зі світу // Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35. – С. 1.

³⁷¹ Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 2.

Наприкінці 1942 р. інформації щодо Японії стає менше. Але з початком 1943 р. розпочинається нова хвиля повідомлень про союзника Німеччини.

Так, 19 лютого у «НУСі» зазначається: «Японія бомбардує Нову Гвінею. Біля Соломонових островів японські морські сили затопили 19 ворожих кораблів і збили 86 літаків».³⁷²

Як ми уже відзначали, дуже багато інформації про Японію вміщено у газеті у серпні-вересні 1943 р. Наприклад, 22 серпня 1943 р. вся 2-га сторінка присвячена Японії. Тут розміщені короткі повідомлення про японські нальоти на Австралію та Нову Зеландію, відбиття наступу на Соломонових островах, авіаційні нальоти на острів Генбова тощо.³⁷³

Крім бойових дій досліджувальні газети висвітлювали і політику, що проводили уряди Японії. Про японську зовнішню політику йшла мова в інших параграфах цього розділу. Щодо внутрішньої політики, то про неї розповідає одна, але досить велика стаття «Далекосяжні зміни в Японії», яка була надрукована в «УСі» 22 жовтня 1941 р. На початку статті повідомляється про призначення в Японії 17 жовтня нового кабінету-міністрів на чолі з Того³⁷⁴. Але, на нашу думку, автор помилився. Насправді новим прем'єр-міністром став Тодзьо (Тоґо) Хідекі, а Того (Того) Сігенорі був одним із міністрів нового кабінету міністрів.

Невідомий автор статті розповідає про плани нового міністра. Зокрема відзначається, що прийнято рішення про підготовку до війни проти США і Великобританії і про початок воєнних дій, якщо до 1 грудня переговори з Вашингтоном не дадуть позитивного результату. Як відомо, переговори результату не дали і 7 грудня Японія розпочала війну проти США.

³⁷² Японія бомбардує Нову Гвінею // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 1.

³⁷³ Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197. – С. 1.

³⁷⁴ Далекосяжні зміни в Японії // Українське Слово. – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 2.

Також у статті зазначається, що відтепер Японія буде намагатися знаходити спільну мову з країнами, які в колоніальній залежності від Британії.

Отже, як ми бачимо, Японії на сторінках газет «УС» та «НУС» приділяється доволі багато уваги. Особливо у 1943 р. На нашу думку це пов'язано з тим, що Німеччина втрачає на фронтах ініціативу, і журналісти змушені переключати увагу на союзника, який поки-що продовжує перемагати.

Іншим союзникам Німеччини уваги на сторінках газет приділяється значно менше. За досліджуваний період в газетах було подано 323 статті. На початку виходу газети «УС» статті про союзників подавалися у середньому по одній в кожному номері. У 1943 р. коли Італія розпочала процес виходу з війни, їй на шпальтах «НУСа» почали приділяти більше уваги.

У статтях розповідалося як про ведення бойових дій так і про внутрішній устрій союзників. У кількісному відношенні увага цим двом темам приділялася однаково.

В одному з останніх житомирських номерів «УСа» вміщено коротке повідомлення про «успіх італійських штурмових човнів в Гібралтарі».³⁷⁵

7 жовтня 1941р. у рубриці «По світу» зазначається про візит начальника головного штабу повітряних сил Італії Пікколо до Берліну. «Під час візиту обговорювалися плани спільних дій проти советів».³⁷⁶

У подальшому новини про Італію поступово зі шпальт «УСа» зникають, така ж ситуація характерна і для «НУСа». Як результат, на шпальтах часописів інформації про Італію дуже мало.

Істотно ситуація змінилась лише у серпні 1943 р. 10 липня 1943 р. англо-американські війська, висадивши десант в Італії, розпочали Сицилійську операцію. Перші ж сповіщення про бої на Апеннінському півострові в «НУСі» почали з'являтися лише у серпні. За серпень–вересень 1943 р. у газеті було вміщено 57 повідомлень. Їх умовно можна поділити на дві групи. Перші – це

³⁷⁵ Українське Слово. – 1941. – 24 вересня. – № 16. – С. 1.

³⁷⁶ По світу // Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 1.

повідомлення про хід бойових дій, друга – це новини про зрадництво італійських солдат, які почали переходити на бік СРСР. Так, підтвердженням цьому є найтипівіші повідомлення: 7 серпня 1943 р. «НУС» сповіщає про «відбиті спроби ворога прорватися до Сіцилії».³⁷⁷ Зазначимо, ця новина не відповідає дійсності. Англо-американські війська на початку серпня майже безперешкодно просувались по півострову.³⁷⁸

22 серпня в «НУСі» повідомляється про «14 збитих англо-американських літаків поблизу Неаполя».³⁷⁹ 14 вересня 1943 р. в «НУСі» подана інформація: «у районі Салерно захоплено в полон 26 офіцерів і 1400 солдатів, знищено 58 танків».³⁸⁰

25 липня 1943 р., за наказом короля, Б. Муссоліні був арештований і замінений маршалом П. Бадольо. 3 вересня новий керівник уряду підписує акт капітуляції. 8 вересня він був обнародований. Усі ці події у «НУСі» будуть висвітлені лише 15 вересня.

У статті «Становище в Італії» коротко описується викладений вище матеріал. І як висновок, зазначено: «народ обурений діями короля і маршала Бадольо».³⁸¹ На другій сторінці даного випуску газети вміщено статтю «Боротьба за честь Італії». У ній розповідається про те, як диверсійною групою СС на чолі з О. Скорцені був звільнений в Абрुццо Б. Муссоліні, що він зараз перебуває в Мюнхені.³⁸² На наступній сторінці вміщено відозву Б. Муссоліні до

³⁷⁷ Нове Українське Слово. – 1943. – 7 серпня. – № 184. – С. 1.

³⁷⁸ Советская военная энциклопедия: в 8 т. / Под. ред. А.А. Гречко. – М., 1976–1980. – Т. 4. – 1977. – С. 538.

³⁷⁹ Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197. – С. 1.

³⁸⁰ Нове Українське Слово. – 1943. – 14 вересня. – № 216. – С. 1.

³⁸¹ Становище в Італії // Нове Українське Слово. – 1943. – 15 вересня. – № 217. – С. 1.

³⁸² Боротьба за честь Італії // Нове Українське Слово. – 1943. – 15 вересня. – № 217. – С. 2.

італійського народу. Зокрема Б. Муссоліні сказав: «Бадольо вчинив зраду – він буде покараний».³⁸³

На жаль, подальші події в Італії на сторінках «НУС» не висвітлені, оскільки газета припинила своє існування.

Ще одна країна-союзниця Німеччини, про яку в газетах вміщено чимало інформації – Іспанія. За період, який ми вивчаємо, у газетах було вміщено близько 80 статей та повідомлень, які стосуються Іспанії. У більшості своїй – це повідомлення про виступи або візити представників уряду та військового командування Іспанії. І лише 12 – це зведення про бойові дії.

9 жовтня 1941 р. – в «УСі» вміщено повідомлення, що «іспанські пілоти беруть участь в боях на Східньому фронті».³⁸⁴ Дійсно, проти СРСР воювали льотчики-іспанці з «Голубої дивізії». А 19 лютого 1943 р. повідомляється, що ці льотчики відзначились в боях за Ладозьке озеро.³⁸⁵

16 жовтня в газеті вміщено телеграму Франко Гітлеру, у якій він вітає фюрера з перемогами на Східному фронті,³⁸⁶ а 22 жовтня вміщено інтерв'ю міністра закордонних справ Серано Суньєра, у якому він також вітає Гітлера з перемогами.³⁸⁷ Усі інші союзники країни, що були окуповані Німеччиною на сторінках «УСа» та «НУСа» у переважній більшості згадуються лише побіжно раз. Про перебіг бойових дій за участю цих країн повідомляється дуже рідко.

15 жовтня 1941 р. у рубриці «Головна квартира Фюрера» читача поінформовано: «в районі бою на схід від Дніпра один хорватський полк витримав своє бойове хрещення»³⁸⁸. Слід відзначити, що Хорватія на Східний

³⁸³ Відозва Б. Муссоліні до італійського народу // Там само. – С. 3.

³⁸⁴ Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 1.

³⁸⁵ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 1.

³⁸⁶ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 2.

³⁸⁷ Українське Слово. – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 2.

³⁸⁸ Головна квартира Фюрера // Українське Слово. – 1941. – 15 жовтня. – № 31. – С. 2.

фронт відправила лише один легіон авіації (добровольний Хорватський легіон)³⁸⁹.

А на наступній сторінці повідомляється, що приблизно у цьому районі ведуть бої і угорські війська. Зокрема, у повідомленні відзначено: «...угорські війська знищили потужні советські перешкоди на східному березі Дніпра».³⁹⁰

Не залишаються поза увагою газет «УС» та «НУС» договори, що підписували між собою представники фашистського табору. Таких статей мало, але вони, на нашу думку, мають історичну цінність.

Так, у першому київському випуску вміщено коротке повідомлення: «минув рік від підписання «Пакту трьох»».³⁹¹ А ось у номері від 9 жовтня 1941р. невідомий автор більш детально зупинився на цій даті. Зокрема, у статті «Берлін-Рим-Токіо» зазначається: «... З нагоди річниці укладання пакту 3-х держав німецька преса широко коментує цю подію і її значення для сучасного та майбутнього, а також з великим задоволенням відмічає, що з Японії, Італії та інших країн лунають голоси, які стверджують життєздатність нового ладу, що ґрунтується на Троїстому пакті...».³⁹² У вересні ні 1942-го, ні 1943-го рр. згадок про «Пакт трьох» не було.

Отже, як ми бачимо, на шпальтах «УСа» та «НУСа» приділяється значна увага союзникам Німеччини. Інформація носить цінний характер, проте слід зауважити, що вона не завжди підтверджується іншими джерелами.

Не залишився поза увагою журналістів газет «УСа» та «НУСа» і протилежний табір. (Див. Додаток В і Ж). На шпальтах газет періодично вміщувалася інформація і про союзників головного ворога. Найбільша увага серед усіх приділялася Великобританії. За період з вересня 1941 р. по грудень

³⁸⁹ Єввалич Б. Історія Балкан. ХХ століття/ Б. Єввалич. – К.: Свенас, 2004. – С. 333.

³⁹⁰ Там само.

³⁹¹ Українське Слово. – 1941. – 29 вересня. – № 18. – С. 1.

³⁹² Берлін-Рим-Токіо // Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 1.

1942 р. у газетах було вміщено близько 1040 коротких повідомлень та 185 статей, що стосуються Англії. З них 430 повідомлень стосуються бомбардувань, втрат повітряного флоту як Німеччини так і Англії, близько 220 – морських боїв, близько 60 – це коментарі виступів політичних лідерів Англії, інші це рецензії та резюме на статті, які виходили у англійських газетах. На жаль, у жодній зі статей, що стосувалися Великобританії, не вказується автор.

Проаналізуємо коротко статті і повідомлення, що стосуються Англії.

Так, 7 жовтня «УС» підбиває проміжні підсумки повітряних боїв Англії і Німеччини. Газета зазначає: «англійський повітряний флот з 24 серпня по 30 вересня втратив 476 літаків».³⁹³ Для порівняння в цьому ж номері повідомляється, що «німецькі втрати проти Великобританії становлять 40 літаків».³⁹⁴

Цифра англійських втрат названа газетою занадто великою, адже згідно англійських джерел зазначається, що з липня по грудень проти Німеччини було застосовано 676 літаків.³⁹⁵

У цьому ж номері коментується книга Черчилля «По війні». Зокрема автор зазначає, що Черчилль говорить про Україну: «тут німці з'явилися як визволителі, і їх населення само радо вітало, між ними ті, що до німецького приходу ставилися найбільш ворожо... Найменша доза комунізму зраджує серед кожного народу бажання всякої іншої, навіть найтвердішої форми, тільки не комунізму...».³⁹⁶

У рубриці «По світу» цієї ж газети повідомляється про виступ Ідена (секретаря по іноземним справам – В. Г.) у Берні 2 жовтня. Зокрема зазначається, що Іден у виступі сказав: «Англія не зможе надати потрібної

³⁹³ Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 3.

³⁹⁴ Там само. – С. 2.

³⁹⁵ Джордан Д. Атлас операций Второй мировой войны / Д. Джордан, Э. Вист. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2007. – С. 64.

³⁹⁶ По війні //Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 2.

допомоги Советам».³⁹⁷ Наступного дня газета повідомляє про бомбардування порту Тобрук (Лівія – *В.Г.*), що був під контролем Англії.³⁹⁸ На наступній сторінці читача інформують про «мобілізацію каторжан у Англії».³⁹⁹

Згідно повідомленню «УСа» від 10 жовтня, такі самі слова сказав під час свого виступу Галіфакс (посол Англії в США – *В.Г.*).⁴⁰⁰

У цьому ж номері йде мова про чергові втрати британського повітряного флоту: «За вересень британські сили під час нальотів на Німеччину втратили 77 літаків», – повідомляє «УС». І до цього додає: «вересневі цифри втрат становлять відношення 308:29».⁴⁰¹

Як підсумок виступів Ідена і Галіфакса є повідомлення від 11 жовтня. У сповіщенні зазначається, що Німеччина розглядає Англію як «східне укріплення для захисту Нового Світу».⁴⁰²

З 14 жовтня у газеті «УС» починають з'являтися повідомлення про бомбардування Німеччини англійськими літаками. Згідно даних газети перші бомби були скинуті в ніч на 13 жовтня на населені пункти Північно-Західної та Західної Німеччини.⁴⁰³ Під час цього нальоту було збито 6 англійських літаків.⁴⁰⁴ Слід сказати, що це повідомлення на першій сторінці повторюється двічі.

У цьому ж номері аналізується стаття з британської газети. На жаль, у повідомленні незначається ні назва газети, ні автор. Лише вказується на те,

³⁹⁷ По світу // Там само.

³⁹⁸ Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 2.

³⁹⁹ Там само. – С. 3.

⁴⁰⁰ Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 2.

⁴⁰¹ Там само.

⁴⁰² Українське Слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 1.

⁴⁰³ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

⁴⁰⁴ Там само.

що: «...Лондон занепокоєний успіхами німецької армії, нетерпляче вичікують повідомлення Верховного Командування Німецьких Збройних Сил...».⁴⁰⁵

15 жовтня у рубриці «Головна квартира Фюрера» повідомляється про взаємні бомбардування між Німеччиною і Англією. Так, у повідомленні зазначається, що німецькі літаки бомбардували Манчестер і порт Тобрук. У свою чергу «англійські бомбардувальники скинули бомби на Північно-Західну, Західну та Південну Німеччину».⁴⁰⁶ Втрати англійського флоту налічують 13 літаків. Про збиті німецькі літаки мови не йде.

Подібне повідомлення, тільки без зазначення втрат, вміщено й у наступному номері газети.⁴⁰⁷ У цій же газеті вміщено і статтю «Лондон заподіяв собі лиха своєю брехнею».⁴⁰⁸ У ній зазначається, що СРСР і США не задоволені діями Британії. Як приклад наводиться цитата із газети «Ньюс-Кронікл», у якій відзначається: «не дивлячись на обіцяне, протягом 3 місяців Великобританія ні на суші, ні на морі навіть пальцем не ворухнула, щоб підтримати найбільшого та найміцнішого союзника, якого вони мали...».⁴⁰⁹

17 жовтня «УС» подає суперечливу інформацію про втрати британських літаків. Так, у першому повідомленні зазначається: «в Ламанші в неділю збито 28 британських літаків».⁴¹⁰ А вже у наступному повідомленні говориться «у неділю британці втратили 27 літаків».⁴¹¹ Аналізуючі ці матеріали важко зрозуміти, чи це зазначено цифри, що стосуються однієї і тієї ж самої події, чи

⁴⁰⁵ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

⁴⁰⁶ Головна квартира Фюрера // Українське Слово. – 1941. – 15 жовтня. – № 31. – С. 1.

⁴⁰⁷ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 3.

⁴⁰⁸ Лондон заподіяв собі лиха своєю брехнею // Там само.

⁴⁰⁹ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 3.

⁴¹⁰ По світу // Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 2.

⁴¹¹ Там само.

можливо їх потрібно додавати. Ймовірно, що мова все ж таки йде про один і той самий факт.

Наступного дня газета знову підбиває підсумки боїв в небі. Спочатку «УС» повідомляє, що «15 жовтня над Ла-Маншем збито 20 літаків».⁴¹² А у наступному повідомленні газета підсумовує: «з 8 по 14 жовтня англійська авіація втратила 87 літаків».⁴¹³

У цьому ж номері, 18 жовтня читачеві подана нібито-то думка полоненого радянського офіцера, який сказав: «я більше не вірю в британську допомогу».⁴¹⁴ А уже в наступному номері повідомляється, що з 8 по 15 жовтня «збито 100 британських літаків».⁴¹⁵ Хоча, якщо додати цифри вказані 18 жовтня, то за цей період втрати Великобританії є більшими. У статті: «Гірке визнання більшовицько-плутократичних підбурювачів» зазначається, що нібито «англійське радіо віщує, що немає сумнівів в тому, що це не лише найбільший, а й найуспішніший наступ німців».⁴¹⁶ Знаючи про стосунки союзників з СРСР у роки війни, у це повідомлення важко повірити.

Подібного змісту є і стаття «Чи американський нарід має проливати кров за Англію», вміщена у газеті 23 жовтня. Ця стаття нібито передрукована з американської газети «Чикаго-Тріб'юн». Зокрема, у ній наводяться слова: «Спочатку англійці повинні довести, що вони готові пролити власну кров, а не тільки кров інших народів і націй».⁴¹⁷

У наступних номерах щодо Англії подаються лише короткі повідомлення.

⁴¹² Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 2.

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ Там само.

⁴¹⁵ Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 2.

⁴¹⁶ Гірке визнання більшовицько-плутократичних підбурювачів // Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 2.

⁴¹⁷ Чи американський нарід має проливати кров за Англію? // Українське Слово. – 1941. – 23 жовтня. – № 38. – С. 2.

24 жовтня на першій сторінці вміщено повідомлення «Європа зараз підготовлена краще, ніж в 1939 р.». У ньому зазначається, що 1939 р. Німеччина не була готова до блокади Англії, і тому їх план не вдався. Але уже зараз все готове до блокади Великобританії.⁴¹⁸

У цьому ж номері читача інформують про бомбардування м. Ліверпуль. А також зазначається, «що було скинуто бомби на Північно-Західну і Західну Німеччину. Є жертви. Втрати ворога 4 літаки»⁴¹⁹.

У рубриці «По світу» в цьому ж номері повідомляється про «реорганізацію англійської армії на близькому Сході».⁴²⁰ Також у номері йде мова про відносно великі втрати англійського повітряного флоту. Зокрема «УС» інформує, що під час бомбардування Ньюкасла було збито 11 англійських літаків.⁴²¹ А з тих літаків, що скидали бомби на Північно-Західну Німеччину, збито 5 англійських літаків.⁴²²

У рубриці «Зі світу» цього ж номера читача інформують про те, що «англійці провели в Іраку арешти»,⁴²³ а «в Індії застосовано війська Англії проти цивільного населення».⁴²⁴ У цій же газеті вміщено передрук з англійської газети «Д.А.У.» Автор статті зазначає, що перемоги Німеччини на Сході вражають Англію.⁴²⁵

⁴¹⁸ Європа зараз підготовлена краще, ніж в 1939 р. // Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 2.

⁴¹⁹ Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 2.

⁴²⁰ По світу // Там само.

⁴²¹ Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 2.

⁴²² Там само. – С. 3.

⁴²³ Зі світу // Там само. – С. 3.

⁴²⁴ Там само. – С. 3.

⁴²⁵ Там само. – С. 3.

25 жовтня «УС» повідомляє, що «з 15 по 21 жовтня 1941 англійська авіація втратила 59 літаків».⁴²⁶ У цьому ж номері сповіщається, що «англійські населені пункти кілька тижнів без світла». А також про «британський терор у Іраку».

Наступного дня вміщено два коротких повідомлення щодо Англії. У першому повідомляється, що «від безумного наступу Черчеля у Африці залишилися лише величезні втрати».⁴²⁷ У іншому аналізується виступ Ідена, який визнав, що «допомога Союзам недостатня».⁴²⁸

1 березня 1942р. «НУС» подає інформацію, що «Англія відмовляється допомагати ССРСР».⁴²⁹

Велика увага Великобританії приділяється в «НУСі» від 20 січня 1942р. На першій сторінці вміщено статтю «Чорні часи Британської імперії». Автор статті, який залишається невідомим, зазначає, що для Англії настав важкий період: «впав Гонконг, захоплено японцями найбільший острів Філіпін – Люсон, успішно висаджено десант в Голландській Індії, швидко йдуть операції на Малайському острові».⁴³⁰

Друга сторінка цього номеру «НУСа» повністю присвячена Англії. Перша стаття автора М. Васильєва присвячена колонії Британії – Голландській Індії. Автор зазначає, що ця країна займає «друге місце в світі за видобутком каучуку і цині. П'яте місце – за видобутком нафти. Монопольне місце по виробництву хіни»⁴³¹. Потім автор говорить, що «в найближчому майбутньому

⁴²⁶ Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 2.

⁴²⁷ Українське Слово. – 1941. – 26 жовтня. – № 41. – С. 2.

⁴²⁸ Там само.

⁴²⁹ Англія відмовляється допомагати ССРСР // Нове Українське Слово. – 1942. – 1 березня. – № 47. – С. 2.

⁴³⁰ Чорні часи Британської імперії // Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 1.

⁴³¹ Васильєв М. Колонія Британії – Голландська Індія // Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 2.

ми станемо свідками воєнних подій і в Голландській Індії». Далі у статті іде географічний опис країни. Як підсумок, автор відзначає, що «географічно, економічно і історично ця територія не Англії, а Японії».⁴³²

На цій же сторінці вміщено статтю «Новий рік в Англії». Автор аналізує як для Британії пройшов 1941р. Зокрема перераховуються події, які відбулися в Англії за цей рік. Так, у статті зазначається: «розпочався рік з наступу німецько-італійських з'єднань під командуванням генерала Роммеля; в ніч з 10 на 11 травня на Лондон було скинуто кілька сот фугасних бомб; пересторогою для англійців став договір про дружбу між Німеччиною і Туреччиною; відбулася зустріч Рузвельта і Черчилля. Як висновок, автор зазначає, що 1941р. для Англії був важким»⁴³³.

14 лютого 1942 «НУС» знову значну увагу приділяє Великобританії. Зокрема їй повністю присвячена 2 сторінка.

У першому повідомленні на цій сторінці йде мова про захоплення Японією колонії Англії – Сінгапура. Потім на сторінці вміщено поздоровлення союзників Японії. Далі газета повідомляє, що «втрата Сінгапура викликала в Англії розпач».⁴³⁴

Також тут вміщено передрук статті з німецької газети про міцну німецьку оборону на узбережжі Ла-Маншу, яка має стримувати пориви Британії на материк.⁴³⁵ Також на сторінці розміщена ще одна передрукована стаття з газети «Дас Райх» про промисловість ще однієї колонії Англії – Індії. Невідомий автор відзначає, що у Індії йде «розвиток другорядних галузей і не надається можливість розвитку основних».⁴³⁶

⁴³² Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 2.

⁴³³ Новий рік в Англії // Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14. – С. 2.

⁴³⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35. – С. 1.

⁴³⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35. – С. 1.

⁴³⁶ Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35. – С. 1.

У 1943 р. «НУС» менше приділяє уваги Англії. І все ж періодично короткі повідомлення подаються.

Так, наприклад, 10 лютого вміщена стаття «Тяжкі втрати британської авіації». Невідомий автор зазначає, що «останнім часом британська авіація зазнала тяжких втрат. Одного дня було знищено 16 літаків, переважно 14 – моторних.»⁴³⁷ У цьому ж номері вміщено інформацію про атаку англійського портового міста Сендерленда. А також, що «під час бомбардування збито 7 англійських літаків».⁴³⁸ У цій газеті з'явилась рубрика «На фронтах Північної Африки». Зокрема, у цьому номері повідомляється: «у січні англо-американська дивізія втратила в районі Середземного моря 293 літаки; з лютого у Тунісі знищено 18 ворожих танків та 12 літаків; Іден повідомив, що не вдалося подолати непорозумінь між генералами Жіро і де Голлем»⁴³⁹.

19 лютого «НУС» повідомляє, що «скинуто кілька бомб на Західну Німеччину», а «також бомбардовано Південно-Східну Англію».⁴⁴⁰

Рубрика «В Північній Африці» цього номеру містить наступну інформацію: «англо-американці під Тунісом втратили 14 машин; на кордоні Лівії і Туніса збито 11 англійських літаків»⁴⁴¹.

22 серпня «НУС» повідомляє, що «поблизу Неаполя збито 14 англо-американських машин».⁴⁴² У цьому ж номері вміщено передрук статті з англійської газети, у якій йде мова, що «більшевики не виправдали покладених на них надій».⁴⁴³

⁴³⁷ Тяжкі втрати британської авіації // Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34. – С. 2.

⁴³⁸ Там само.

⁴³⁹ На фронтах Північної Африки // Там само. – С. 2.

⁴⁴⁰ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 2.

⁴⁴¹ В Північній Африці // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 2.

⁴⁴² Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197. – С. 2.

⁴⁴³ Там само.

10 вересня 1943р. «НУС» повідомляє про бої в Атлантичному океані. Зокрема у повідомленні йде мова про 11 збитих англійських літаки, а також про те, що бомбардовано Південну і Центральну Англію.⁴⁴⁴

Іншому союзнику СРСР – Сполученим Штатам Америки на сторінках «УСа» та «НУСа» уваги приділяється менше. Про це, зокрема, свідчать наші підрахунки. Сполученим Штатам за період з жовтня 1941 р. по жовтень 1943 р. було присвячено 210 коротких повідомлень та 130 статей. 20-25 повідомлень стосуються відносин США та Японії. Близько 30 – це повідомлення про допомогу союзникам. Інші – це участь США у Другій світовій війні. Статті, у переважній більшості, аналізують виступи, або дії президента США Рузвельта (близько 50). Проведемо аналіз деяких з них.

Уже 7 жовтня в «УСі» вміщено коротке повідомлення про виступ Рузвельта, який сказав, що на даний момент «у СРСР свобода віри». Ці слова дуже здивували журналістів газети.⁴⁴⁵

Наступного дня у газеті знову аналізується виступ Рузвельта. Невідомий автор відзначає, що американський президент готується до походу на Європу, оскільки він залишається не задоволений діями Англії і не хоче допустити панування Німеччини в Європі.⁴⁴⁶

10 жовтня на сторінках «УСа» проводиться аналіз статті американського журналу «Коліер Уіклі».⁴⁴⁷ У статті «Рузвельт» характеризується біографія президента США і його дії, як керівника країни. Зокрема невідомий автор засуджує політику, яку проводило США відносно країн Латинської Америки.⁴⁴⁸

11 жовтня газета повідомляє у статті «Чорні списки» Рузвельта», що в США існують «чорні списки». Далі невідомий автор пише: «кожний, чиє ім'я

⁴⁴⁴ Нове Українське Слово. – 1943. – 10 вересня. – № 213. – С. 2.

⁴⁴⁵ Українське Слово. – 1941. – 7 жовтня. – № 24. – С. 2.

⁴⁴⁶ Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 2.

⁴⁴⁷ Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 2.

⁴⁴⁸ Там само.

вміщено у чорному списку, вважається «чужим» і для нього залишається у силі закон про блокаду від 1917 р.»⁴⁴⁹

«УС» від 14 жовтня інформує читача про те, що «оцінена в 25 млн. фунтів стерлінгів скарбниця Іранської держави відправляється під контролем іранських уповноважених до Сполучених Штатів...».⁴⁵⁰

У цьому ж номері вміщена стаття «Терпінню Японії теж є кінець». Вона розповідає про взаєностосунки США і Японії. Як висновок, у статті зазначається: «стосунки між США і Японією досягли найвищої критичної точки...».⁴⁵¹

17 жовтня у газеті подана стаття «Тривожні голоси США». У ній проводиться короткий огляд статей з американських газет і журналів. Зокрема, у статті цитується матеріал газети «Нью-Йорк Джорнал Америкен». Невідомим автором наводяться наступні слова: «більшовизм наближається до поразки... Більшовицька армія на трьох бойових фронтах, де продовжується «дикий німецький напад», потрапила в серйозну ситуацію...».⁴⁵²

У цьому ж номері подана стаття «Капіталісти в ролі рятівників більшовиків». У ній йде мова про те, що «США для советів є опорою і захистом».⁴⁵³ І, як висновок, зазначається: «Сталін ніколи не зважився б на відкритий конфлікт з Німеччиною, коли б не мав американської гарантії повної підтримки».⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ «Чорні списки» Рузвельта // Українське Слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 2.

⁴⁵⁰ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 2.

⁴⁵¹ Терпінню Японії теж є кінець // Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 2.

⁴⁵² Тривожні голоси США // Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 2.

⁴⁵³ Капіталісти в ролі рятівників більшовиків // Там само.

⁴⁵⁴ Там само.

22 жовтня в «УСі» вміщено повідомлення про 130 англійських човнів, що «знаходяться на ремонті США».⁴⁵⁵ У наступному номері читача проінформовано про підписання угоди між Нікарагуа – США. Невідомий автор повідомляє, що представники Америки зробили все для того, щоб від цієї угоди вигоду мали б лише вони⁴⁵⁶.

24 жовтня у повідомленні згадується прізвище президента США. Невідомий автор зазначає, що «Рузвельт інсценує новий інцидент». У повідомленні йде мова про те, що ніби-то Франклін Рузвельт шукає причину для вступу США у Другу світову війну.⁴⁵⁷ Повідомлення подібного змісту подано в № 40 «УСа».⁴⁵⁸ У цьому ж номері повідомляється, що «США викачує з Аргентини всі ресурси».⁴⁵⁹ У іншому ж повідомленні відзначається, що «у США нестача сталі».⁴⁶⁰ На наступній сторінці подано повідомлення про «продовження господарської війни між США і Японією».⁴⁶¹

У № 197 від 22 серпня 1943р. вміщено повідомлення про втрати США. Невідомий автор зазначає: «США свої втрати називає в 17700 чол., Японія стверджує, що ця цифра дорівнює 600 тис.»⁴⁶²

З цих даних більшу довіру викликає цифра названа представниками США, оскільки за офіційними джерелами, за Другу світову їх втрати становили 291557.⁴⁶³

⁴⁵⁵ Українське Слово. – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 2.

⁴⁵⁶ Українське Слово. – 1941. – 23 жовтня. – № 38. – С. 2.

⁴⁵⁷ Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 2.

⁴⁵⁸ Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 2.

⁴⁵⁹ Там само.

⁴⁶⁰ Там само.

⁴⁶¹ Там само. – С. 3.

⁴⁶² Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197. – С. 2.

⁴⁶³ Трубайчук А. Друга світова /А. Трубайчук. – К., 1995. – С. 123.

Отже, ми бачимо, що крім новин про бойові дії гітлерівських військ, на шпальтах газет друкується інформація і про інші країни – учасниці Другої світової війни. Як уже зазначалося, до корінного перелому інформація у переважній більшості відповідає дійсності. А після лютого 1943 р. потребує перевірки іншими джерелами. Можемо констатувати, що союзникам Німеччини на сторінках «Уса» та «НУСа» приділяється багато уваги. Країнам з Антиконтинентального табору, які менше брали участі у бойових діях, уваги відводиться значно менше. На сторінках газет також подається інформація про протилежний табір, а саме про бойові дії за участю США та Англії, про відносини між союзниками СРСР, але у більшості це інформація, яка відображає їх з негативним забарвленням. Переважна більшість повідомлень про антигітлерівський табір, які подаються на шпальтах «УСа» та «НУСа» потребують співставлення та перевірки іншими джерелами.

РОЗДІЛ 4

ВИСВІТЛЕННЯ В ГАЗЕТАХ «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ТА «НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ

4.1. Відображення соціально-економічного аспекту життя на сторінках «Українського Слова» та «Нового Українського Слова»

19 вересня 1941 року радянські війська залишили Київ, і до столиці України вступили піхотні та танкові частини 6-ї німецької армії. В історії міста розпочався важкий і драматичний період – 778 днів гітлерівської окупації.

Щоправда, у перші дні окупації значна частина населення Києва наївно сприйняла прихід німців не інакше, як визволителів від сталінської тиранії. Ю. Бойко зазначає, що «людям здавалося, що це прийшло нарешті визволення»⁴⁶⁴. Газета «УС» писала у жовтня 1941 р.: «Київ не тільки своєю історією, славним державним минулим і зруйнованими церквами має нам нагадувати про величні дні українців. Але він і своїм виглядом, своєю формою і змістом мусить бути українським і засвідчувати своє українство. Починаючи від назв вулиць, які слід якнайскоріше перейменувати, через дух установ і наукових осередків, аж до розмовної щоденної мови між киянами – все мусить мати характер і бути українським».⁴⁶⁵ Подібний настрої киян описує у своїх спогадах А. Кузнецов. «Уся Кирилівська вулиця була заповнена машинами та візками... Вулиця швидко заповнювалась, люди бігли звідусіль, і всі вони дивилися на цю армаду вражені, починали посміхатися до німців та намагалися з ними говорити... Від Бондарського провулка утворився якийсь рух: видно було, як поважно пливають голови, і вийшла процесія літніх людей. Старий

⁴⁶⁴ Бойко Ю. У сяйві нашого Києва / Ю. Бойко // Розбудова держави. – 1995. – № 4. – С. 12.

⁴⁶⁵ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 1.

попереду, з рушником через плече, ніс круглий український хліб із сіллю».⁴⁶⁶ Ще не було Бабиного Яру, таборів полонених червоноармійців, масових вигнань на роботу до Німеччини, голоду, холоду. Ще не було сотень тисяч «похоронок», розстріляних і знівечених трупів просто неба – всього того, що лише з часом принесло безмірно важке усвідомлення того, що несла з собою окупація. Тому в багатьох жевріла надія – якось минеться, вщухне воєнна заметіль, повернуться додому рідні, життя налагодиться, вляжеться у своє трохи змінене русло.

Після окупації у місті почала працювати німецька влада. В «УСі» від 29 вересня повідомляється про створення Генерального округу «Київ» на чолі з В. Магунією. Поруч з окупаційною адміністрацією, німецьке командування дало санкцію на функціонування українських органів самоуправління. Так, у Києві почала діяти Міська управа. Також 29 вересня в газеті було повідомлено, що «головою Управи призначено Оглоблина Олександра Петровича. Міська управа буде розміщуватися по вул. Покровській № 6 (нині на Покровській № 6 міститься церква Миколи Доброго – *В.Г.*). Прийомні години голови О.П. Оглоблина від 2 до 4 дня, щоденно, крім неділі»⁴⁶⁷.

Протягом усього періоду існування «УСа» на четвертій сторінці друкувалася рубрика «Новий Київ». З початком виходу «НУСа» ця рубрика буде називатися «На міські теми». Більшість статей, які стосувалися діяльності Міської управи були авторськими. Найбільше на цю тему писав автор «Швид». З під його пера вийшло 10 статей. Якщо взяти до уваги, що під цим псевдонімом найвірогідніше писав редактор Ю. Швидкий, то загальна кількість статей сягає 25. Також діяльність Міської управи описував у своїх статтях М. Воля. Цій темі він присвятив 9 статей.

30 вересня у газеті «УС» була розписана структура новоствореної Міської управи. Читача було поінформовано про створення наступних відділів:

⁴⁶⁶ Кузнєцов А. Бабин Яр / А. Кузнєцов. – К.: Саммит-Книга, 2008. – С. 57.

⁴⁶⁷ Українське слово. – 1941. – 29 вересня. – № 18. – С. 2.

житлового – завідуючий Волконович, соціальної опіки – завідуючий Зіневич, пропаганди, продовольства і торгівлі, освіти, культури, шкільний, паливний сектор, місцевих підприємств.⁴⁶⁸

Також у цьому номері було подано відомості про військову німецьку владу у місті. Читача було поінформовано, що у Києві існуватимуть: «Комендатура міста – комендантом призначено Ебергарда; Головна військова комендатура; Німецька служба безпеки»⁴⁶⁹.

У першому номері «НУСа» вміщено відозву і оголошення генерал-комісара Києва. Згідно цим повідомленням «з територій Київської та Полтавської області та м. Києва створюється Київська Генеральна округа. Управління Округу передається генералкомісару Києва. (...) Видання оголошення і розпорядження зберігають свою чинність...»⁴⁷⁰

У газеті від 19 жовтня зазначається, що за зразком Міської управи в Києві були організовані 11 районних управ (Богданівська, Подільська, Святошинська, Софіївська, Печерська, Шевченківська, Залізнична, Ярославська, Володимирська, Дарницька, Куренівська) з аналогічними відділами.⁴⁷¹ Така ситуація проіснувала до кінця 1942 р., коли на підставі розпорядження штадткомісара м. Києва від 8 грудня 1942 р. з 1-го січня 1943 р. замість 11 управ залишилися лише 8. (Були ліквідовані Богданівська, Святошинська, Куренівська управи).⁴⁷²

З аналізу газети «УС» ми можемо дійти висновку, що перші постанови і повідомлення Міської управи були лояльними до місцевого населення. Так, наприклад у № 19 «УСа» Міський голова Олександр Оглоблін виступив з проханням до киян направити свої зусилля на відновлення нормального життя в

⁴⁶⁸ Українське слово. – 1941. – 30 вересня. – № 19. – С. 2.

⁴⁶⁹ Українське слово. – 1941. – 30 вересня. – № 19. – С. 4.

⁴⁷⁰ Нове Українське Слово. – 1941. – 14 грудня. – № 1. – С. 1.

⁴⁷¹ Українське слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 4.

⁴⁷² Нове Українське Слово. – 1942. – 10 грудня. – № 290. – С. 1.

Києві. У цій же рубриці вміщено повідомлення паливного сектора Київської Міської управи, який пропонував «всім управдомам, разом з врахуванням майна киян, які виїхали врахувати все залишене цими особами пальне (дрова, вугілля, торф, гас, бензин)». ⁴⁷³ Це повідомлення свідчить, що паливо у місті ставало дефіцитом.

Наступного дня у рубриці «Новий Київ» був вміщений перший звіт про зроблену роботу по відбудові міста. Зокрема у ньому зазначалося: «... відновлена робота водопроводу, проводиться «енергійна» робота по будівництву електростанції; відкрито 8 м'ясних магазинів; відкрито 3 магазини по продажу сільськогосподарських продуктів і овочів; підготовлено до роботи 8 пекарень, які будуть давати 42 тони хліба в день; шість пекарень і чотири хлібозаводи ремонтуються і до зими будуть пущені; розпочато ремонт суднобудівельного заводу, тютюнової фабрики, міського трамвая, автопарку і інших підприємств; працює шість катерів по перевозці населення через Дніпро; п'ять затоплених катерів днями будуть підняті з води і відремонтовані» ⁴⁷⁴.

У Державному архіві Київської області нам вдалося знайти документи, які підтверджують більшість викладеного вище. З 18 жовтня 1941 р. у Києві почали працювати 6 маршрутів трамваїв ⁴⁷⁵. Були запуснені у дію хлібзавод № 3, тютюнова фабрика по бул. Т. Шевченка і дві ТЕЦ ⁴⁷⁶.

У наступному номері 2 жовтня у рубриці «Новий Київ» була вміщена стаття «Справи наші йдуть вперед», автором якої був «Швид». Факти, подані у статті, є перебільшеними. Автор зокрема повідомляє: «працює уже електростанція, працюють 43 трамваї, 10 тролейбусів, (? – В. Г.) фунікулер.

⁴⁷³ Українське слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 4.

⁴⁷⁴ Українське слово. – 1941. – 1 жовтня. – № 20. – С. 4.

⁴⁷⁵ ДАКО. – Ф. Р-2354. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 1.

⁴⁷⁶ ДАКО. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 264. – Арк. 1.

Запущені до роботи 2 катери (у попередньому номері мова йшла про 6 – В. Г.), які перевозять по Дніпру киян...»⁴⁷⁷.

Постанова Міської управи № 1 була надрукована у № 23 «УСа» від 6 жовтня 1941 р. У ній зазначалося: «...Пропонується всім колишнім керівникам закладів, які утримувалися на бюджетні кошти (школи, лікарні, дитячі садки, інститути і ін.) створити комісію з 3-х чоловік і до 10 жовтня 1941 р. подати у відповідні відділи Міської управи списки наявного майна, матеріалів, продуктів, які залишилися у закладах після уходу з Києва советів. Керівники магазинів і столових у той же термін повинні здати залишки грошей в міський банк (Львівська вул., д. № 55).»⁴⁷⁸

У цьому ж номері в розділі «Новий Київ» вміщено статтю «Пущена в хід електростанція». У ній відзначається, що «уже 3 дні повним ходом працює на Київській електростанції одна турбіна, силою 3.200 квт. 4 жовтня буде запущена друга турбіна силою 4.500 квт.»⁴⁷⁹. Через відсутність інших джерел інформації перевірити правдивість цієї новини неможливо. 8 жовтня в «УСі» була надрукована чергова постанова Міського голови, яка стосувалася відкриття власної торгівлі у місті⁴⁸⁰. Вивчивши цю постанову, ми погоджуємося з думкою Н. Глушенок, що «вказана тут податкова система, була однією з форм грабунку українських селян»⁴⁸¹.

Постановою Міської управи від 13 жовтня управдомам було наказано закрити всі вільні квартири і заявити про них в районні управи не пізніше, ніж через 5 днів після оголошення постанови. «Якщо квартира кимось зайнята, повідомити: зайнята самовільно чи з дозволу міського житлового відділу.

⁴⁷⁷ Українське слово. – 1941. – 2 жовтня. – № 21. – С. 4.

⁴⁷⁸ Українське слово. – 1941. – 6 жовтня. – № 23. – С. 4.

⁴⁷⁹ Там само.

⁴⁸⁰ Українське слово. – 1941. – 30 вересня. – № 19. – С. 4.

⁴⁸¹ Глушенок Н.М. Аграрна політика Німеччини в Рейхскомісаріаті «Україна» 1941-1945 рр.: дис... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Глушенок Наталія Миколаївна. – К., 2005. – С. 140.

Самовільний в'їзд в квартири суворо заборонений. Окремо надати відомості про єврейські квартири за наступним зразком:⁴⁸²

Адреса	Поверх	Жили жиди чи ін.	Вільна	Ким занята	Занята самовільно чи з дозволу

Але потрібно зазначити, що постанови в газетах не завжди друкувалися відразу після їх прийняття. Так, наприклад, постанова № 36 від 17 жовтня 1941 р. «Про збереження книжкових фондів» була надрукована в «УСі» лише 9 листопада.⁴⁸³

На сторінках «УСа» і «НУСа» друкувалися не лише постанови КМУ, також тут можна знайти накази німецької адміністрації, які вирізнялися цинічною жорстокістю щодо місцевого населення. Так, наприклад, 16 жовтня 1941 р. в газеті «УС» була вміщена постанова щодо заборони ходити по вулицям Києва «від 18 до 5 години (за німецьким часом)» за підписом коменданта міста Ебергарда.⁴⁸⁴ 25 жовтня в газетах був розміщений новий наказ коменданта міста про заборону тримати голубів.⁴⁸⁵ Чому було заборонено тримати голубів, сказати важко. На думку одних, німецька влада боялася, що їх можуть використовувати для передачі листів, на думку інших - голуби могли слугувати розповсюджувачами хвороб у місті.

Досить детально на шпальтах газет «УС» та «НУС» було висвітлено економічне життя окупованих територій. Нами підраховано, що 70% – це інформація про Київ, 25 % навколишні території, і лише 5 % інформація про інші регіони України. 2/3 з поданої інформації це розповіді про відбудову

⁴⁸² Українське слово. – 1941. – 13 жовтня. – № 29. – С. 4.

⁴⁸³ Українське Слово. – 1941. – 9 листопада. – № 53. – С. 4.

⁴⁸⁴ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 4.

⁴⁸⁵ Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 4.

зруйнованих промислових об'єктів, і лише 1/3 – це інформація про інші аспекти соціально-економічного життя. (Див. Додаток Б і Д).

Директиви щодо використання території СРСР були напрацьовані ще до початку бойових дій. Директиви з економічної експлуатації захоплених територій відомі під умовною назвою «Зелена папка». В основоположному програмному документі наголошувалося на необхідності вжиття "...всіх заходів для негайного і повного використання окупованих областей в інтересах Німеччини". Тому не дивно, що після окупації України приступили до виконання своїх намірів. Згідно з цими директивами, з промислових об'єктів повинні були бути збережені або відновлені лише ті, які здатні задовольнити потреби німецької армії. Всі інші види виробництва передбачалось законсервувати. Періодична преса може слугувати досить цінним джерелом, яке містить інформацію про хід та основні напрямки політики окупантів та підконтрольних їм місцевих властей, спрямованої на поновлення роботи промислових підприємств країни і одержання від них продукції.

Уже у перших номерах газет ставилося питання про відбудову головних промислових об'єктів. Так, 9 жовтня в газеті «УС» у статті «Продукція місцевої промисловості» було зазначено, що до кінця місяця у Києві та області мають почати працювати 30 фабрик і заводів.⁴⁸⁶ З газетних повідомлень можна зробити висновок, що в першу чергу приділялась увага відновленню електростанцій, водопроводу і руху трамваїв.

Однак при відновленні підприємств гітлерівці зіштовхнулися з серйозними проблемами. Більшість заводів і фабрик були повністю зруйновані, так що їх швидке відновлення виявилось для окупантів нерентабельним або навіть неможливим. І все ж, деякі промислові об'єкти поступово починають працювати. На початку жовтня у Києві відновили свою роботу хлібзавод № 1 на Дехтярівській 13, ливарно-механічний завод на бульварі Шевченка 27,

⁴⁸⁶ Продукція місцевої промисловості // Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 3.

протезний завод, броварня на Деміївці.⁴⁸⁷ А на 25 жовтня 1941 р. у Києві стали до ладу вже 25 заводів та фабрик.⁴⁸⁸ З великих промислових об'єктів нацисти у першу чергу відновлювали електростанції, водопровід і трамвай, використовуючи на цих роботах місцеве населення; за собою залишали тільки технічний нагляд і охорону. Ці відомості підтверджують архівні матеріали ДАКО. Так, згідно документам, на червень 1942 р. у Києві не відновленими залишилися завод «Арсенал», паровозоремонтний завод, «Червоний екскаватор», взуттєва фабрика № 8, текстильно-трикотажна фабрика, млин № 2, цукеркова фабрика на Китаївській.⁴⁸⁹

Для відновлення промисловості потрібні були кошти, і тому, як повідомляє газета «УС», окупаційною адміністрацією були організовані нові банки. У Києві, згідно повідомлень преси, крім міського банку, який заснували відразу після утворення Міської управи, були створені Сільськогосподарський (для розрахунків в аграрній галузі із окремими виробниками), Україна банк (для обслуговування кооперативних об'єднань) та Торгово-промисловий (для промислових і торгових об'єднань).⁴⁹⁰

Для відновлення менш пошкоджених промислових об'єктів не вистачало робочих рук. Через це також гальмувалася експлуатація вже працюючих підприємств. З'являються накази про явку на роботу. 8 жовтня «УС» вмістило оголошення біржі праці за підписом О. Оглоблина: «Всі робітники мають щодня о 7 год. з'являтися до біржі праці (Покровська, школа № 20). Там щодня можна дістати роботу за зарплату. Кожен працездатний повинен туди з'явитися».⁴⁹¹ Незабаром, 23 жовтня «УС» подає вже бадьорий репортаж: «В Києві на вулиці Смирнова у великому триповерховому будинку розмістилася

⁴⁸⁷ Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 4.

⁴⁸⁸ Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 4.

⁴⁸⁹ ДАКО. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 264. – Арк. 1-2.

⁴⁹⁰ Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 4.

⁴⁹¹ Оголошення // Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 4.

біржа праці. Щодня тут дуже людно. За приблизними підрахунками на біржі праці вже зареєструвалось близько 55 тисяч безробітних, 60-65 % з них – жінки. За останні дні через біржу праці дістали роботу більше 6 тисяч чоловік...»⁴⁹²

Наступного дня газета подала «Об'яву про обов'язкову явку безробітних»: «Безробітні зобов'язані з'являтися один раз на тиждень на біржу праці (будинок художнього інституту, Вознесенський узвіз, 20)...» Потім іде перелік прізвищ в алфавітному порядку та прийом громадян, розписаний за днями тижня та годинами, а в кінці дописано: «...Явка обов'язкова. Хто ще не реєструвався, мусить негайно зареєструватися. Хто не вийде на запропоновану роботу, буде покараний...»⁴⁹³

А вже 26 жовтня в «УСі» з'явилося оголошення за підписом інспектора воєнного управління такого змісту: «Біржа праці м. Києва сповіщає: поки неможливо надати всім безробітним роботу за їх попереднім фахом. Тому безробітні зобов'язані виконувати і роботу не за фахом... Залишення робочого місця без відповідного дозволу переслідується законом...».⁴⁹⁴

Масштабну ж кампанію вербування у «Східних областях» німецькі установи розпочали на початку 1942 р. На сторінках газети «НУС» за 11 січня 1942 р. можна прочитати звернення генерал-комісара Києва Квітцрау: «Українські чоловіки й жінки! Німеччина дає вам нагоду для корисної і добре оплачуваної роботи. 28 січня 1942 р. перший транспортний поїзд вирушає до Німеччини. Під час переїзду ви будете добре забезпечені й знайдете добрі житлові умови. Платня також буде доброю. Робітники й робітниці всіх професій – переважно металісти – віком від 17 до 50 років, які добровільно бажають поїхати до Німеччини, мають зголоситися на Біржі праці в Києві щодня від 8 до 15 години.»⁴⁹⁵

⁴⁹² Українське Слово. – 1941. – 23 жовтня. – № 38. – С. 4.

⁴⁹³ Оголошення // Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 3.

⁴⁹⁴ Оголошення // Українське Слово. – 1941. – 26 жовтня. – № 41. – С. 4.

⁴⁹⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 11 січня. – № 6. – С. 4.

На шпальтах газет були присутні і матеріали аналітичного характеру, присвячені загальній характеристиці промисловості та сільського господарства Києва та Київської області, їхньому місцю в індустріальному потенціалі Радянського Союзу до війни і перспективам його розвитку в «Новій Європі». Саме цій темі присвячена стаття О. Коваленка «Лісове господарство Київщини та його майбутнє» у номері від 19 жовтня 1941 р. Зокрема, автор зазначає: «...Зараз уже утворено Головне лісове управління Київської області, яке буде єдиним господарем усіх лісів Київщини. Це управління побудує план своєї роботи так, щоб узявши максимум того, що можна взяти від українських лісів, дбати одночасно й про збільшення лісової площі, пам'ятаючи і про майбутнє України...».⁴⁹⁶ Цю ж тему продовжує у своїй статті «Найближчі завдання лісового господарства Київщини» О. Данильченко у номері від 28 жовтня 1941 р.⁴⁹⁷

Про розвиток сільського господарства Київщини мова йде у статті О. Яресько «Про допоміжні галузі сільського господарства». Автор зазначає про «необхідність рільництва, парників і теплиць»... Як приклад розвитку цих галузей у статті називається Таращанський район Київської області, де продовжує розквітати вирощування продуктів у теплицях.⁴⁹⁸

На початку 1942 р. відродженню сільського господарства багато уваги приділяється на шпальтах «НУСа». Так, наприклад, у січні 1942 р. на сторінках газети активно обговорювалися плани вирощування цукрових буряків і курей, відновлення ніжинського соління. Але, як свідчать архівні документи, всі ці завдання залишилися лише на папері. Ніякої допомоги від окупантів селяни для здійснення цих планів так і не отримали.

⁴⁹⁶ Коваленко О. Лісове господарство Київщини та його майбутнє // Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 3.

⁴⁹⁷ Данильченко О. Найближчі завдання лісового господарства Київщини // Українське Слово. – 1941. – 28 жовтня. – № 42. – С. 2–3.

⁴⁹⁸ Яресько О. Про допоміжні галузі сільського господарства // Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 3.

Також на шпальтах газет «УС» та «НУС» автори статей говорять про необхідність відродження молочарства, городництва, тютюнництва в Києві та області.

У статтях «УС» йшла мова не лише про розвиток певних галузей промисловості і сільського господарства, а й про розквіт окремих міст Київщини. Так, наприклад невідомий автор розписує у статті «У рідному місті» майбутнє м. Василькова.⁴⁹⁹

З окремих матеріалів преси можна дізнатися про ступінь підпорядкованості промислових підприємств німецьким військово-господарчим органам: під контроль окупантів було поставлено не лише важку, але й легку промисловість.

При цьому, як доводять публікації газет, під керівництвом КМУ відбудовувалися лише підприємства харчової і легкої промисловості: млини, пекарні, крупорушки, олійні, миловарні, їдальні. Першою була пущена у дію меблева фабрика на вул. Жилянській.⁵⁰⁰ Звичайно основна частина продукції підприємств передавалася армії, але невелика частина залишалася у розпорядженні управи.⁵⁰¹

На шпальтах преси висвітлювалася і діяльність дрібних приватних кустарних підприємств. Значна кількість публікацій з цього питання пояснювалася як тим, що преса, виконуючи властиві їй функції, відображала реальну дійсність, так і тим, що за посередництва цих матеріалів окупаційна адміністрація, органи місцевого самоврядування могли висловити своє ставлення до процесу розвитку приватної ініціативи.

У Міській управі існував, як уже зазначалося, промисловий відділ, який вживав заходів до організації і налагодження роботи приватних кооперативних

⁴⁹⁹ У рідному місті // Українське Слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 3.

⁵⁰⁰ Новий Київ // Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 4.

⁵⁰¹ Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 4.

підприємств.⁵⁰² Запровадження приватної ініціативи, як свідчать деякі матеріали преси, мало значний успіх серед киян. Лише протягом 11-13 жовтня фінансовий відділ управи видав 210 патентів на відкриття приватних майстерень, різного роду промислів та торгівельних точок.⁵⁰³ Організовані у середині жовтня 1941 р. шевські і кравецькі майстерні виготовили і реалізували тільки за перші п'ятнадцять днів роботи продукції на 111 тис. крб., що свідчить про великий попит.⁵⁰⁴

На жаль, матеріали періодики майже не дають можливості порівняти чисельність приватних підприємств у різних районах Києва, що працювали в один і той же час. Це, звичайно, підвищило б інформаційні можливості преси і дало б підстави для більш ґрунтовних висновків. І тим не менш, попри брак відомостей з тих чи інших питань стану промисловості міста, наявні публікації служать важливим джерелом. Вони дають уяву про галузеву структуру підприємств, що діяли, та заходи, які здійснювалися з метою одержання промислової продукції.

Відродження закладів системи охорони здоров'я нацистська комендатура, як ми бачимо з матеріалів досліджувальної преси, залишила у колі повноважень міської управи. Здоров'я киян окупаційну владу не цікавило зовсім, але вони змушені були слідкувати за епідеміологічним станом та безпекою німецьких солдат. КМУ дозволила працювати радянським лікарям із відповідною кваліфікацією, хоча для повноцінної праці не вистачало необхідного устаткування. Вціліле лікарняне обладнання, що залишилося після евакуації радянських військових шпиталів було примітивним і часто пошкодженим.

⁵⁰² Новий Київ //Українське Слово. – 1941. – 8 жовтня. – № 25. – С. 4.

⁵⁰³ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 4.

⁵⁰⁴ Українське Слово. – 1941. – 4 грудня. – № 75. – С. 4.

Населення, яке не мало засобів до існування, повинно було платити лікарю за прийом 10-15 руб., за розміщення хворого у лікарні – 15-25 руб. за добу.⁵⁰⁵

За сприяння Міської управи у Києві було організовано Український Червоний хрест для допомоги сиротам та військовополоненим. Уже з жовтня 1941 р. благочинна організація приступила до збирання серед населення столиці пожертв для полонених та поранених солдат. При кожній районній управі були створені секції Червоного хреста, на які покладено відповідальність за проведення надзвичайно важливої і гуманної справи.⁵⁰⁶

Крім того, згідно повідомлень преси, з 1 жовтня 1941 р. у Києві діяла лікарня на вул. Володимирській, 47⁵⁰⁷.

Як відомо, аграрна політика нацистів на зайнятій радянській території була підпорядкована стратегічній меті – забезпеченню безперебійного постачання Німеччини, в тому числі і вермахту, продовольством. І хоча остаточне вирішення аграрного питання на окупованій території відкладалося на “післявоєнний період”, ряд матеріалів періодичних видань дозволяє скласти уяву про тенденції та основні напрямки поточної політики нацистів у сфері аграрних відносин.

Вже з жовтня 1941 р. на шпальтах «УС» активно мусувалося питання відновлення сільського господарства. Усього в газетах «УС» та «НУС» з вересня 1941 р. по жовтень 1943 р. було вміщено понад 600 публікацій з питань сільського господарства.

Сільське господарство розглядалося в якості революційної події в долі українського селянства і не випадково назва однієї з перших публікацій вищезгаданих видань, яка стосувалась аграрного питання була «Нові засади сільського господарства України», автором якої був «Швид.». Згідно із

⁵⁰⁵ Дудник В.М. Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації / В.М. Дудник // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 207.

⁵⁰⁶ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 4.

⁵⁰⁷ Нове Українське Слово. – 1942. – 1 березня. – № 47. – С. 4.

викладеним, скасовувався радянський закон про колективізацію і відтепер декларувалася «...вільна праця на своїй землі...».⁵⁰⁸

З метою більшої результативності агітаційної діяльності, до неї була залучена німецька окупаційна преса. Так, в одній з газет «НУСа» зазначалося, що той, хто не виконуватиме своїх обов'язків в умовах війни, може не сподіватися, що йому колись довірять стати вільним селянином на власній землі. Якість селянської роботи виголошувалася прямо залежною від любові до України⁵⁰⁹.

Як результат агітації про реформи у сільському господарстві з'являється закон міністра окупованих східних територій А. Розенберга про новий земельний устрій. Але перш ніж перейти до його розгляду слід зазначити, що виголошення цього документу супроводжувалося активною пропагандою, головним чином через німецьку пресу. Передусім, з метою переконати українське селянство в турботі щодо них зі сторони нової влади, на сторінках «УСа» та «НУСа» наводилося порівняння німецької аграрної політики з радянською. Зокрема, зазначалося, що “живучи в злиденних умовах, вічно голодний і обдертий, пригнічуваний постійним страхом, радянський селянин працював погано і малопродуктивно, сільське господарство неминуче йшло до своєї деградації”⁵¹⁰. Також нагадувалися обіцянки більшовиків дати селянству землю і волю, а натомість українці отримали колективізацію, голод, злиденне, напівголодне життя⁵¹¹.

Реформування у сільському господарстві розпочалися з появи 15 лютого 1942 р. наказу міністра східних окупованих територій А. Розенберга про

⁵⁰⁸ Швид. Нові засади сільського господарства України / Швид. // Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 4.

⁵⁰⁹ Нове українське слово. – 1941. – 19 грудня. – № 5. – С. 4.

⁵¹⁰ Нове Українське Слово. – 1942. – 8 березня. – № 53. – С. 4.

⁵¹¹ Нове Українське Слово. – 1942. – 1 березня. – № 47. – С. 3.

«Новий земельний статут».⁵¹² Міністерство окупованих східних територій пропагувало проведення аграрної реформи трьома етапами. Перший етап передбачав створення на базі колишніх колгоспів “громадських господарств”, наступний – перехід до “товариств по спільному обробітку землі” (“землеробських товариств”, “хліборобських спілок”); на третьому етапі планувалося наділити селян землею в індивідуальне користування. Метою розпорядження про новий земельний лад проголошувалося запровадження одноосібного володіння і користування землею. Ця мета мала бути досягнута у формі хліборобської спілки або самостійного селянського одноосібного господарства⁵¹³.

У «НУСі» роз’яснювалося, що громадські господарства не є остаточною ціллю нового земельного ладу, а лише засобом, щоб безболісно, без зайвого втручання в господарство, перейти до остаточної його форми – індивідуального обробітку землі⁵¹⁴. Головна причина їх заснування, виголошували газети, полягає в тому, що “зараз ще не можна спромогтися на потрібну кількість тягової сили та відповідний інвентар для одноосібного користування землею”.⁵¹⁵ Наступним кроком реформи було створення «сільськогосподарських кооперацій». І останнім кроком планувалося наділити селян землею в індивідуальному користуванні.⁵¹⁶

Громадські господарства поєднували у собі колективні форми праці та спільне користування реманентом з відповідальністю за обробіток землі й індивідуальною відповідальністю за утримання худоби. Під час першого етапу формування, основним чинником, яким планувалося прихилити до себе

⁵¹² Новий земельний статут // Нове Українське Слово. – 1942. – 1 березня. – № 47.

⁵¹³ Нове Українське Слово. – 1942. – 7 березня. – № 52. – С. 4.

⁵¹⁴ Нове українське Слово. – 1942. – 15 серпня. – № 199. – С. 4.

⁵¹⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 16 липня. – № 171. – С. 4.

⁵¹⁶ Там само.

селянство, було проголошення присадибних ділянок особистою власністю селян.⁵¹⁷

У «НУСі» підкреслювалося, що німецьке керівництво не обмежується лише самим оголошенням нового земельного закону, воно вже тепер починає його провадити в життя, це видно з того, що вже весною 1942 р. не одному селянинові збільшать ділянки присадибної землі⁵¹⁸.

«НУС» широко розрекламувало повідомлення про поїздку українських селян до Німеччини з метою подякувати А. Розенбергу за запровадження нового земельного ладу⁵¹⁹. Також у газетах чимало уваги було приділено приїзду рейхміністра А. Розенберга до Києва 20 червня 1942 р. Зокрема, в одній з газет зазначається, що 22 червня рейхсміністр відвідав громадське господарство на околиці Києва, де розмовляв із селянами, й “мав змогу переконатися в їх готовності виконати поставлені перед ними завдання”⁵²⁰. Також в газеті з пропагандистською метою публікуються враження окремих осіб, наприклад, старости: “більшовики всякими способами зменшували індивідуальні городні ділянки до того ж обкладали їх великими податками, а німецька влада вдвоє, а то й втроє збільшила селянські городи і зовсім звільнила їх від податків”⁵²¹.

У червні у «НУСі» з’явилося повідомлення про триденну сесію відділу постачання сільського господарства при рейхкомісаріаті “Україна” під керівництвом Кернера. Сесія підбила підсумки закінченим весняним роботам 1942 р., зокрема, зазначалося, що на території рейхкомісаріату засіяно землі більше, ніж планувалося. Але, йшлося далі, урожай з гектара, у зв’язку з рядом

⁵¹⁷ Присадибні ділянки // Нове Українське Слово. – 1942. – 21 березня. – № 64. – С. 3.

⁵¹⁸ Там само.

⁵¹⁹ Нове Українське Слово. – 1942. – 2 червня. – № 131. – С. 4.

⁵²⁰ Нове Українське Слово. – 1942. – 23 червня. – № 149. – С. 4.

⁵²¹ Там само. – 20 червня. – № 146. – С. 3.

негативних моментів, які ще тяжіли над сільським господарством України, в цьому році дорівнюватиме лише половині німецького⁵²².

Газета «НУС» виголошувала, що всюди, де є достатня кількість знаряддя та інших виробничих засобів, може бути здійснений перехід від громадського господарства до хліборобських спілок. Вони є об'єднанням одноосібних господарств при сприянні приватній ініціативі. Потрібні вони для того, зазначалося далі, щоб дати в розпорядження всіх селян важливі засоби виробництва⁵²³.

«НУС» активно висвітлювало процедуру переходу до хліборобських спілок. Зокрема, зазначалося про необхідність порушення офіційного клопотання перед німецькою владою. Лише в разі виконання громадським господарством на той час зобов'язань (особливо щодо поставок) перед німецькою державою воно отримувало дозвіл на реформування⁵²⁴.

Також з матеріалів видань, які досліджуються, ми можемо дізнатися про кількість зерна, яку селянин мав право змолотити. Наприклад, у Базарському районі на Житомирщині ця норма на місяць становила: 15 кг – на дорослого і 8 кг - на дитину до 16 років. Зі встановленої норми дозволялося молотити 10 кг ячменю, решта – просо, гречка, кукурудза⁵²⁵. Крім того, згідно з постановою від 28 серпня 1941 р., в разі обробки сурогатів (наприклад, жолудів) податок сплачувався також житом⁵²⁶.

З метою контролю наявної худоби в розпорядженні щодо розвитку тваринництва, опублікованому в одній з газет 24 серпня 1943 р., у селян передбачалося провести реєстрацію сільськогосподарських тварин. Для більшої ефективності власники тварин повинні були кожні три дні повідомляти про

⁵²² Там само. – 1942. – 18 червня. – № 142. – С. 3.

⁵²³ Там само. – 1942. – 14 березня. – № 58. – С. 4.

⁵²⁴ Там само. – 1942. – 25 березня. – № 67. – С. 3.

⁵²⁵ Українське слово. – 1941. – 2 вересня. – № 9. – С. 4.

⁵²⁶ Там само.

прибуття та вибуття тварин⁵²⁷. У «НУСі» зазначалося, що дане розпорядження забезпечує справедливий розподіл м'яса та стоїть на сторожі народного здоров'я⁵²⁸.

У газеті повідомлялося: «Щоб забезпечити отримання запланованого контингенту молока в повній кількості, його будуть здавати наступним чином: від січня до кінця березня – 150 л., від квітня до кінця червня – 275 л., від липня до кінця вересня – 225 л., від жовтня до кінця грудня – 150 л.»⁵²⁹.

Натуральний податок поширювався також на плодоовочеві культури. Так, відповідно наказу військового сільськогосподарського керівника Київщини від 15 жовтня 1941 р. запроваджувалося одноразове обов'язкове здавання картоплі та плодоовочів врожаю 1941 р. Зазначалося, що за відсутності в господарстві належних до здачі плодоовочевих культур і картоплі дозволяється заміна однієї культури на іншу⁵³⁰.

У досліджуваних газетах значна увага приділялася праці агрономів, до обов'язків яких належала «охорона й інвентаризація сільськогосподарського майна, фондів сортового насіння, племінної худоби...»⁵³¹.

«УС» та «НУС» активно пропагували створення як сільськогосподарських шкіл, так і шкіл для підготовки спеціалістів аграрної сфери економіки. Але ці заходи носили, передусім, пропагандистський характер, оскільки нацистська верхівка не передбачала залучати місцеве населення до управління сільським господарством, навіть на нижчих щаблях влади. Це завдання покладалося на численних сільськогосподарських керівників, які, про що йшлося вище, направлялися до рейхкомісаріату з

⁵²⁷ Нове Українське Слово. – 1943. – 24 серпня. – № 199. – С. 3.

⁵²⁸ Там само. – 1942. – 24 липня. – № 171. – С. 4.

⁵²⁹ Там само. – 1943. – 8 січня. – № 4. – С. 3.

⁵³⁰ Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 4.

⁵³¹ Нове Українське Слово. – 1941. – 26 грудня. – № 12. – С. 3.

Німеччини. Для них передбачалося запровадити щонедільні радіопередачі, присвячені питанням сільського господарства⁵³².

Ще одним проявом німецької пропаганди було проведення сільськогосподарських виставок, на яких представлялися різноманітні моделі техніки та зразки сільськогосподарських культур. Про важливість таких акцій свідчить, зокрема, присутність на виставці в Радомишлі генерал-комісара Лейзера⁵³³.

Певною мірою відомості газет дають уявлення і про особливості організації сільського господарства на окупованій території, діяльність районних, окружних, обласних земельних управ, трестів, сільськогосподарських комендатур. Особлива цінність їх полягає в тому, що вони дозволяють у ряді випадків досить точно датувати час створення, структуру того чи іншого господарського, адміністративного утворення.

Значною мірою проблема забезпечення окупантів продукцією сільського господарства розкривається за допомогою численної офіційної інформації – перш за все оголошень – про норми оподаткування сільських господарств яйцями, медом, молоком та іншими сільськогосподарськими продуктами.⁵³⁴

Газетні шпальти використовувалися для популяризації тих засобів ведення господарства, обробітку ріллі, необхідність і неминучість застосування яких постала перед сільським господарством країни за умов окупації. В декількох публікаціях тогочасної преси усіяко наголошувалося на необхідності застосування теплиць.⁵³⁵

В окупаційній пресі активно порівнювався “новий порядок” з колишнім радянським режимом. Зокрема, в одній з газет опубліковані роздуми сільського старости (прізвище не вказане – В.Г.), згідно з якими за попередніх часів у

⁵³² Там само. – 1942. – 28 листопада. – № 294. – С. 3.

⁵³³ Там само. – 1942 – 21 листопада. – № 288. – С. 3.

⁵³⁴ Нове Українське Слово. – 1942.

⁵³⁵ Українське слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 3.

колгоспників ніколи не було вихідних, а “тепер, в неділю ми вільно молимося Богу та дотримуємося релігійних обрядів”⁵³⁶.

Інформаційна насиченість газет «УС» та «НУС» дає підстави вважати їх важливим джерелом з питань вивчення соціально-економічного стану переважно м. Києва. Порівняння з іншими джерелами свідчить, що подана газетами інформація у переважній більшості є достовірною.

4.2. Джерельні матеріали про діяльність культурно-освітніх та спортивних установ у газетах «Українське Слово» та «Нове Українське Слово».

На відміну від соціально-економічного життя в окупованому Києві про культуру, освіту та спорт інформації на шпальтах «УС» та «НУС» подано значно менше. (*Див. Додаток В і З*). Інформація про ці сфери міститься приблизно у 300 газет, що становить 50% від загальної кількості.

Серед людей, які були залучені окупантами до роботи в Міській та районних управах переважали науковці та діячі культури. Першим Міським головою був історик О.П. Оглоблин. Керівником відділу освіти і культури був відомий скульптор І. Кавалерідзе.

Завдяки активній діяльності КМУ, поступово почали проявлятися ознаки відновлення наукового і культурного життя міста: зокрема, спроба поновити діяльність Української Академії наук (далі УАН), Університету, КПІ та інших установ. 20 жовтня під головуванням О.П. Оглоблина у будинку УАН (Володимирська, 55) була скликана нарада у справі відновлення її діяльності. Ухвалили вважати цей день першим днем відновленої Академії наук. Тоді ж було призначено і Президію УАН, а також затверджено штат її керівного складу. За даними, які вдалося з'ясувати уповноваженими по організації відновлення УАН, у Києві на той час налічувалося 1139 науковців, серед них 3

⁵³⁶ Нове Українське Слово. – 1942. – 20 червня. – № 148. – С. 3.

академіки, 180 професорів, 253 доценти тощо.⁵³⁷

Створюється Всеукраїнська учительська спілка, розпочала роботу при Інституті мовознавства УАН комісія з підготовки нового українського правопису, відновлює свою діяльність і Будинок вчених, працює низка закладів культури тощо.⁵³⁸ Всі ці заходи свідчать про те, що у своїй практичній діяльності КМУ і УНР використали той факт, що спочатку окупаційна адміністрація підтримувала український національний рух, і ними була зроблена спроба закласти основи по відродженню наукового і культурного життя міста.

Проте згодом ставлення німецької окупаційної влади до діяльності КМУ та УНР змінюється. Певну роль відіграло побоювання, що заклади культури, наукові та вищі навчальні установи перетворяться на розсадник націоналізму і користі від їхньої діяльності для рейху не буде. Починається низка репресій, яка продовжується і в 1942 р. Еріх Кох видає таємний наказ про припинення діяльності УНР (з 27 листопада 1941 р. УНР діяла у підпіллі), а 28 листопада видається наказ про закриття вищих шкіл та ліквідацію УАН.

Крім періодичної преси, кияни могли дізнаватися новини з радіомережі. Київське управління радіомовлення було створено 17 грудня 1941 р. і підпорядковувалося відділу пропаганди Київської міської управи. Управління отримало всю матеріально-технічну базу радянської радіотрансляційної мережі й українського радіокомітету. Директором було призначено О. Петровського.⁵³⁹

Тематичний план радіопрограм передбачав: повідомлення Верховного командування німецьких та союзних військ; оголошення відозв і розпоряджень

⁵³⁷ Верба І.В. Спроби відновлення Української Академії наук у Києві (кінець 1941–середина 1942 р.) / І.В. Верба // Український історик. – 1995. – № 1/4. – С. 87–89.

⁵³⁸ Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – №. 33. – С. 4; 1941. – 7 листопада. – №. 51. – С. 1; 1941. – 8 листопада. – №. 52. – С. 4; 1941. – 16 листопада. – №. 59. – С. 4; 1941. – 6 грудня. – №. 75. – С. 4; 1941. – 13 грудня. – №. 81. – С. 3.

⁵³⁹ ДАКО. – Ф. Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–2.

окупаційних властей, об'яв Міської управи; огляди місцевої преси; трансляцію релігійних богослужінь, вистав, концертів класичної західноєвропейської та української музики, українських народних пісень. Планувалася також передача реклами й оголошень приватного характеру, дозволені цензурою.

Характерним було те, що у Києві більшість радіопередач проводилася німецькою мовою і лише кілька українською.⁵⁴⁰

Незважаючи на тяжкий час окупації, розвивається у Києві і театр. Згідно фашистській пропаганді, першими паростками «відродження нормального життя» на окупованих територіях стало відкриття театрів та кінотеатрів.

У газеті «УС» повідомляється про відкриття Українського театру ляльок, Київського драматичного театру імені М.К. Садовського, створення хорової капели під керівництвом Ю.Н. Головка і П.Г. Гончарова та духовного музичного оркестру на чолі з капельмейстером П. Биковим.⁵⁴¹

Газета «Література і мистецтво» у жовтні повідомила, що у Києві залишилося 82 артисти естради, які організували в будинку колишньої синагоги «Театр розваг». У будинку колишньої оперети засновано Музично-драматичний театр ім. Затиркевич-Карпінської під художнім керівництвом Григоренка. Нову українську капелу у складі 90 чоловік згуртував відомий диригент П.Г. Гончаров.⁵⁴² 30 листопада «Літаври» повідомили: український драматичний театр ім. М.К. Садовського, організований у приміщенні Російського драматичного театру ім. Лесі Українки, очолив головний режисер Тинський (М.Л. Перепеліцин).⁵⁴³

25 березня 1942 р. газета «НУС» зазначає: «Міська управа розпорядилась відкрити в Києві театр «Київське вар'єте» і «Київський оперетний театр», які

⁵⁴⁰ Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб / Під ред. Вронської Т.В., Лисенка О.Є. – К., 2003. – С. 277.

⁵⁴¹ Українське Слово. – 1941. – 15 жовтня. – № 31. – С. 3; 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 3; 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 2.

⁵⁴² Література та мистецтво. – 1941. – 17 жовтня. – С. 3.

⁵⁴³ Літаври. – 1941. – 30 листопада. – С. 4.

будуть працювати на госпрозрахунку. У користування «Київського вар'єте» передається приміщення колишнього театру ім. Карпинської на Великій Васильківській, 51. Київський оперетний театр знаходиться в приміщенні колишнього драматичного театру на Фундукліївській, 5.»⁵⁴⁴

8 жовтня К. Дніпров у статті розповідав про відновлення роботи Київської опери. Автор відмічає, що «...в склад опери вже зараховано кваліфікованих солістів-співаків. Утворено прекрасний оркестр, хор з 75 та балет з 40 осіб. До постанови намічено такі твори: «Катерина» Аркасова, «Утоплена» - Лисенка, «Чорноморська дума» - Яновського, «Купава» - Вахнянина, «Кармалюк» - Костенка, «Тарас Бульба» - Лисенка...».⁵⁴⁵

А 30 грудня 1941 р. «НУС» повідомило про «Відкриття Київської опери: Прем'єра, яка відбулася 27 грудня 1941 р., перетворилася на свято української культури, на свято, яке яскраво продемонструвало ставлення великого німецького народу-визволителя до українського народу, якому віднині довічно забезпечено ріст його науки, мистецтва, літератури. Ця подія ввійде в історію віковичних культурних відносин німецького і українського народів...».⁵⁴⁶

Київська опера користувалася популярністю. Німецький часопис подав окрему сторінку з п'ятьма світлинами, під заголовком «Опера у Києві» з таким текстом: «Театральне життя України переживає зараз нове піднесення, що ґрунтується на любові українського народу до танцю та видовища. Більшовицька влада забороняла народні п'єси, що розповідали про стародавню історію країни, постійно вилучаючи такі твори з репертуару українського театру».⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 25 березня. – № 93. – С. 3.

⁵⁴⁵ Там само.

⁵⁴⁶ Нове Українське Слово. – 1941. – 30 грудня. - № 14. – С. 3.

⁵⁴⁷ Кучерук О.С. До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації / О.С. Кучерук // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 242.

Саме зі сцени Оперного театру лунав незабутній бас Бориса Гмирі чи, як його прозвали німці, «Дубинушки». Репертуар Б. Гмирі складала старовинні російські романси і завжди – романси Шуберта німецькою мовою.

Про урочистості, присвячені 100-річчю від дня народження М. Лисенка читаємо в «НУСі» 21 березня 1942 р.: «Київська опера. 22 березня о 1 год. дня відбудеться вистава-концерт, присвячена сторіччю з дня народження славетного українського композитора, основоположника української музики Миколи Лисенка. Вхід за запрошеннями».

Але вже восени 1942 р. почався наступ на театральне життя з боку окупаційної влади. Ліквідовуються театральні трупи. Так, у серпні було закрито Київську оперу, театр оперети та театр «Вар'єте», проте згодом оперу було відкрито знову.

Інша ситуація склалася з кіномистецтвом. Після окупації Києва, міська кіностудія опинилася у віданні міської управи. Саме на її базі створять студію «Ukraine Film G.m.b.H», яка була відповідальною за показ фільмів на східних окупованих територіях. Ця студія була філією центрального фільмооб'єднання «Схід». Директором студії було призначено І. Никитіна. Керівництво установами здійснювали німці, а рядовими виконавцями були місцеві жителі. Відновленням роботи київських кінотеатрів та обслуговуванням населення кінопродукцією українських і закордонних кінокомпаній займалися контора кінофікації на чолі з К. Мудрак, що була створена при відділі мистецтв Міської управи. Станом на 12 листопада 1941 р., майже всі київські кінотеатри були підготовлені до експлуатації, проте роботу ще не розпочали і зарплату працівники теж не отримували.⁵⁴⁸

У «НУСі» від 13 березня 1942 р. повідомляється: «Сьогодні в нашому місті працює 8 кінотеатрів. На днях відкриються ще два — на Червоній площі (Поділ) і на Великій Васильківській, 22. У всіх кінотеатрах вводиться німецька

⁵⁴⁸ Михайлюк М.В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 137.

система фінансової звітності. Нею передбачається звітність по добовим прибуткам і кількості глядачів. Щоб оволодіти цією системою, необхідно знання німецької. А тому персонал касирів кінотеатрів підібраний винятково із тих, хто володіє мовою».⁵⁴⁹

У київських кінотеатрах ішли переважно любовно-пригодницькі стрічки: «Любов та математика», «Сім років невдач», «Троянди в Тиролі», «Парубоцький рай» тощо.⁵⁵⁰ Найпопулярнішими серед глядачів були фільми про любов «Після розлучення», «Запрошуємо до танців».

Всі фільми були чорно-білими, але уже у серпні 1943 р. «НУС» повідомило, що незабаром у Київ привезуть кольорову стрічку.⁵⁵¹ Але цим планам не судилося збутися.

Трагічною була доля більшості музеїв Києва. Колекції, які не були евакуйовані радянською владою, були пограбовані. У Києві «паслися» відразу дві гітлерівські служби, що займалися вилученням культурних цінностей: «айнзатцштаб Розенберга» і «батальйон Ріббентропа».

Операція по пограбуванню київських музеїв носила кодову назву «Лінц». Так, гітлерівцями було пограбовано культурно-історичний заповідник Києво-Печерська лавра, велика колекція Київського державного історичного музею та інші. Всього з Києва було вивезено 40 тис. експонатів.⁵⁵²

І все ж деякі музеї продовжили свою роботу. Навесні 1942 р. на основі розпорядження штадскомісаріату, було організовано Музей-архів переходової доби, який підпорядковувався відділу культури й освіти Міської управи. У положенні про музей зазначалося, що він був науково-дослідною установою при Київській міській управі із власною фотолабораторією й художньою студією. Штатних співробітників у ньому налічувалося понад 12 осіб, посади

⁵⁴⁹ Нове Українське Слово. – 1942. – 13 березня. – № 56. – С. 4.

⁵⁵⁰ Фонди НМІВВВ. – КВ-77379. – Д-14973.

⁵⁵¹ Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197. – С. 4.

⁵⁵² Войцеховський Ю. Київ в роки війни /Ю. Войцеховський // Історія в школі. – № 11–12. – 2002. – С. 65.

яких затверджувалися відділом кадрів Міської управи. Згідно з наказом голови міста від 26 березня 1942 р., установу очолив професор О.П. Оглоблин, а до співпраці залучили директора Центрального архіву давніх актів професора Н. Полонську-Василенко, професора С.М. Драгоманова, професора К. Штепшу, директора Музею археології професора П. Курінного, директора історичного архіву В. Міяковського, професора С. Грушевського, професора І. Маргілевського, професора С. Гілярова та інших науковців.⁵⁵³

Перша виставка, створена співробітниками музею під назвою «Руйнація більшовиками культурних пам'яток м. Києва», відкрилася 15 липня 1942 р. і складалася з 17 стендів та 16 вітрин. Загалом на ній було представлено 700 експонатів. Руйнація більшовиками Києво-Печерської лаври була продемонстрована матеріалами, що були надані айнзацштабом Розенберга через шефа лаврських музеїв пана Клейна, а також добровільним наданням матеріалів від співробітників музею та мешканців міста.⁵⁵⁴

Однак, згідно зі звітом, О.П. Оглоблин був незадоволений поганим відвідуванням виставки. Це при тому, що ним були вжиті різні заходи з метою широкого оповіщення населення міста через пресу, особисті запрошення керівників як німецьких, так і українських установ Києва. Відкриття другої виставки на тему «Визволення Києва німецькою армією від юдо-більшовицького гніту і відродження господарського й культурного життя» було заплановане на 19 вересня 1942 р., тобто річницю німецької окупації міста. Чи була вона відкрита – не відомо. М.В. Коваль посилаючись на газету «Волинь» стверджує, що це було зроблено,⁵⁵⁵ а М.В. Михайлюк зазначає, що архівних матеріалів, які б свідчили про відкриття не знайдено.⁵⁵⁶ У пофондовому

⁵⁵³ ДАКО. – Ф. Р-2412. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1; Спр. 2. – Арк. 17.

⁵⁵⁴ Там само. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 11-13.

⁵⁵⁵ Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 33, 38.

⁵⁵⁶ Михайлюк М.В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 140.

путівнику «Музей-Архів Переходової доби» зазначається, що на основі зібраних матеріалів було створено і відкрито три виставки: «Руйнація більшовиками культурних пам'яток м. Києва», «Визволення Києва німецькою армією від юдо-більшовицького гніту і відродження господарського й культурного життя» та «Київ під час німецько-совєтської війни».⁵⁵⁷

Припинив своє існування музей-архів наприкінці жовтня 1942 р. Причини закриття цього закладу розглядають дослідники М. В. Коваль та І.В. Верба. Головну причину вони вбачають у негативному ставленні німецького командування до його діяльності, оскільки переважна більшість експонатів ілюструвала процес відбудови столиці українськими установами. На думку автора статті, причини закриття музею все ж таки криються в неефективності пропагандистської роботи першої виставки, яка паплюжила радянську владу і, можливо, в потребі скорочення персоналу задля відправки до Німеччини.⁵⁵⁸

Новим директором Київського музею російського мистецтва, де після евакуації залишилося понад 60 картин, нова влада призначила П.А. Кульженко (Голубкова) – дружина місцевого видавця С.В. Кульженка. Вона була неперевершеним знавцем російського образотворчого мистецтва, живопису зокрема. Дослідниця, займалася не лише суто адміністративними справами, а й науковими проблемами, зокрема, читала лекції для німецьких військовослужбовців.

Завдяки мистецтвознавцю «айнзатцштабу Розенберга» доктору Дитріху Роскампу продовжив роботу Музей західного і східного мистецтва. Саме він наполягав, що музей «міг би стати важливим культурним закладом для німців, які прибудуть на Схід, і було б неправильним закрити колекцію, що показує

⁵⁵⁷ Музей-Архів Переходової доби. Пофондовий путівник / І. Дивний (відп. ред.). – К., 2002. – С. 9.

⁵⁵⁸ Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 33; Верба І. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні / І. Верба. – К.: НАНУ, 1999. – С. 259.

культуру Заходу німцям, які перебувають у Росії.»⁵⁵⁹ Ця точка зору перемогла, музей працював до осені 1943 р.

Крім того, у місті з тих чи інших причин залишилася певна кількість діячів культури. Згідно статистичних даних на 1 квітня 1942 р. у Києві проживало 9 художників (з них три жінки), 3 скульптори, а також представники інших творчих спеціальностей: іконописців – 3, вишивальників – 31, виробників малярно-художніх виробів – 7, «модельників іконостасів» – 2, різьбярів – 2, «спеціалістів по розпису шкла, порцеляни та тканини» – 5, силуетиків, килимарів – 2, фотографів – 73, «фото-кіно-операторів» – 5, «виробників художніх виробів» – 6, ювелірів – 17.⁵⁶⁰ До цієї групи можна зарахувати також таких фахівців, як «мармурники-гравери» – 2, «гравер-ювелір» – 1. Загальна кількість осіб, зафіксованих статистикою у розділі «мистецькі і художньо-побутові ремесла», становили 103 особи.⁵⁶¹

За підтримки міської влади у Києві розпочато підготовку до заснування професійної організації художників. Серед київських митців сформувалися дві групи, які гуртувалися навколо художників Антона Середи та Василя Кричевського з метою утворення творчої спілки. У пресі було оприлюднено повідомлення, що «ініціативна група створює Спілку українських художників, яка цими днями організаційно оформиться, разом із сектором наочної пропаганди відділу пропаганди Міської управи згуртує навколо себе художників-українців, яким вдалося залишитися у Києві».⁵⁶²

Ініціатором створення спілки художників виступив А. Середя, а Ф. Кричевський ініціював заснування першої громадсько-мистецької організації - Комітету пам'яток культури та старовини, про що в «УСі» було

⁵⁵⁹ Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 19–20.

⁵⁶⁰ Малюженко Л. Київ за 1942 р. / Л. Малюженко // Наше минуле. – 1993. – Ч. 1. – С. 175.

⁵⁶¹ Там само. – С. 177.

⁵⁶² Українське Слово. – 1941. – 21 жовтня. – № 36. – С. 4.

вміщено окреме повідомлення: «Нещодавно відбулося перше засідання новоутвореного Комітету пам'яток культури та старовини. Головою обрано професора Кричевського, вченим секретарем – проф. Іванцова. Створено секції художньої промисловості, малярства, графіки, скульптури та ін».⁵⁶³

На початку 1942 р. Товариство на чолі з Ф. Кричевським організовує художній салон. «Вчора, 3 січня, відкрився перший в Києві художній салон, організований Товариством українських художників і архітекторів, – писала 4 січня 1942 р. газета «НУС». Представники мистецької громадськості Києва відзначили велике значення салону: він не лише повинен налагодити за допомогою високваліфікованих спеціалістів організований продаж творів мистецтва, але й зберегти цінні мистецькі твори, розкидані по місту, охороняючи їх від продажу в комісійних магазинах».⁵⁶⁴ Художній салон відкрили в приміщенні Товариства художників і архітекторів по вулиці Короленка, 38. «...Було зібрано понад 1000 мистецьких творів – багато картин, керамічних виробів майстрів України».⁵⁶⁵

22 жовтня 1941 р. до Києва прибула поетеса Олена Теліга. Вона відразу береться за організацію літературного гуртка, що переріс у Спілку українських письменників. Ще 14 листопада 1941 р., газета «УС» подала таку інформацію: «Утворення Спілки українських письменників. 8 листопада 1941 р. в Києві ініціативна група представників української літератури організувала Спілку українських письменників. Обрано правління Спілки в складі: голова – Олена Теліга, заступник голови – Борис Вінницький, секретар – Іван Ірлявський. Правління Спілки ставить своїм першим завданням об'єднати всіх українських літературних працівників та спрямувати їх творчу працю на користь української національної культури».⁵⁶⁶ Перше засідання Спілки було проведене

⁵⁶³ Українське Слово. – 1941. – 1 листопада. – № 45. – С. 4.

⁵⁶⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 4 січня. – № 4. – С. 4.

⁵⁶⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 3 січня. – № 3. – С. 4.

⁵⁶⁶ Українське Слово. – 1941. – 14 листопада. – № 58. – С. 4.

15 листопада 1941 р. і проіснувала вона до 9 лютого 1942 р. – дня арешту Олени Теліги.

Одночасно О. Теліга була головним редактором тижневика «Література і мистецтво», якому вона дала назву «Літаври». На шпальтах тижневика друкувалися кращі зразки української літератури; читачі мали змогу ознайомитися з творами Є. Маланюка, О. Олеся, О. Ольжича, О. Стефановича та інших митців, а також із творами письменників, знищених більшовицьким режимом – Є. Плужника, О. Влизька, Г. Косинки, М. Хвильового. Проте недовго судилося читати «Літаври» - 16 листопада 1941 р. вийшов перший номер, а вже 7 грудня 1941 р. – останній (четвертий).⁵⁶⁷

Уже з перших номерів газета «УС» звертає увагу читачів на історію вищих навчальних закладів Києва, а також їх становища при більшовиках. Так у номері за 10 жовтня у статті «Університет в часи більшовизму», її автор «Д.Ж.» розповідає: «...в цьому старовинному українському учбовому закладі українці становили національну меншість (...) а тому характерним явищем серед українського студентства було систематичне голодування і злидні...».⁵⁶⁸ А Євген Дніпрянський у своїй статті 24 жовтня описує університет за часів окупаційної влади. Автор розповідає, що відновили роботу історико-філологічний, біологічний і геолого-географічний факультети, а українські студенти на них тепер становлять більшість.⁵⁶⁹ П. Терпило розповідає про завдання, які стоять перед викладацьким колективом Академії сільськогосподарських наук у Києві. Головним завданням професор вважає «...створення такої Академії сільськогосподарських наук, яка б гідно

⁵⁶⁷ Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 445.

⁵⁶⁸ Українське Слово. – 1941. – 10 жовтня. – № 27. – С. 3.

⁵⁶⁹ Українське Слово. – 1941. – 24 жовтня. – № 39. – С. 3.

репрезентувала і наше багате сільське господарство і нашу славу батьківщину, велику Україну й яка б проводила переважну роботу...».⁵⁷⁰

В «УСі» від 14 жовтня подається оголошення про проведення серед студентів Київського університету «реєстрації та з'ясування академічного стану».⁵⁷¹ 12 жовтня повідомляється про відкриття національної консерваторії⁵⁷², а вже 22 жовтня повідомляється про початок навчання у вищих сільськогосподарських учбових закладах з середини листопада.⁵⁷³

31 січня 1942 р. «НУС» в статті «Радість молоді» пише про медінститут: «Увагу київської молоді звернуло на себе оголошення про набір студентів на перший курс. Почався прийом заяв для вступу на лікувальний, стоматологічний і фармацевтичний факультети.

Відкриття факультетів полегшується тим, що все необхідне майно і апаратура збереглися. В чорні дні евакуації Києва професор Лазаренко, директор медінституту, майже не виходив з приміщення, щоб врятувати цінне майно від вивозу і розкрадання. (...) Вже подано 374 заяви. Більше всього заяв на лікувальний факультет. Кількість бажаючих поступити в медінститут перевищує кількість місць. 1 лютого починаються вступні іспити.»⁵⁷⁴

5 березня 1942 р. в «НУСі» вміщена стаття автора під криптонімом «Ф.». У ній зазначається: «В просторому приміщенні колишнього фізкультурного залу (інші кімнати знищені пожежею) знаходиться театральний інститут. Тут – за штучною перегородкою з кафелів – розміщується канцелярія і кабінет директора. Інша територія ділиться між сценою і імпровізованою аудиторією, відокремленою від лаштунків лише чорною дошкою. Хоч сурове дихання війни відчувається скрізь, акторський темперамент, притаманний більшості студентів,

⁵⁷⁰ Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня. – № 40. – С. 3.

⁵⁷¹ Українське Слово. – 1941. – 14 жовтня. – № 30. – С. 3.

⁵⁷² Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня. – № 29. – С. 3.

⁵⁷³ Українське Слово. – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 3.

⁵⁷⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 31 січня. – № 23. – С. 4.

перемагає матеріальні труднощі. Колективною роботою всіх курсів, які приступили до навчання ще в грудні, була підготовка святкового вечора-концерту на тему «Ніч перед Різдом». ⁵⁷⁵

Крім відновлення вже існуючих закладів на сторінках газет піднімалося питання про створення нових навчальних закладів. Так, М. Васильєв у своїй статті «Про організацію економічної освіти» зазначає про необхідність відновлення економічного факультету Київського університету, а також про побудову Комерційного інституту. ⁵⁷⁶ А у номері за 11 листопада говориться, що у Києві має бути «відновлено 21 інститут і 1 університет, а також в цьому році (1941 – В.Г.) початися навчання в індустріальному, сільськогосподарському інститутах та інституті імені Лисенка». ⁵⁷⁷

Після того, як 14 грудня 1941 р. «УС» було замінене на «НУС», і головним редактором газети став професор Київського університету К.Т. Штеппа, уваги університету на сторінках видання стало приділятися більше. Так, на шпальтах друкуються статті на різні теми: від історії до некрологів про викладачів навчального закладу. Так, 1 березня в «НУСі» вміщено некролог про доктора геологічних наук, професора В.М. Червінського. ⁵⁷⁸

На шпальтах газет значна увага приділялась і середній освіті. Вже у номері від 11 жовтня розміщено повідомлення про реєстрацію учнів Києва, ⁵⁷⁹ а 26 жовтня повідомляється, що на 1 листопада у Києві будуть відкриті 64 середніх школи, 8 чоловічих і 12 жіночих гімназій. ⁵⁸⁰ Потім на шпальтах «УСа» періодично буде повідомлятися про відкриття середніх навчальних закладів. 17 жовтня на сторінках газети розміщено оголошення про відкриття медичної

⁵⁷⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 5 березня. – № 49. – С. 4.

⁵⁷⁶ Українське Слово. – 1941. – 18 жовтня. – № 34. – С. 4.

⁵⁷⁷ Українське Слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 4.

⁵⁷⁸ Нове Українське Слово. – 1941. – 1 березня. – № 47. – С. 4.

⁵⁷⁹ Українське Слово. – 1941. – 11 жовтня. – № 28. – С. 4.

⁵⁸⁰ Українське Слово. – 1941. – 26 жовтня. – № 41. – С. 4.

школи на Повітрофлотському проспекті 24,⁵⁸¹ а 22 жовтня вміщено оголошення про відкриття першої жіночої гімназії.⁵⁸²

У листопаді 1941 р. в газеті «УС» зазначалося: «4 листопада почалося навчання в українських загальноосвітніх (семирічних) школах. Всього в Києві є 67 загальноосвітніх шкіл-семирічок, 4 чотирьохрічок, 24 гімназії, з них – 10 чоловічих і 14 жіночих... При кожній школі відремонтована кухня і столова для гарячих сніданків».⁵⁸³

У першому київському випуску “Українського Слова” йде мова про “Завдання шкільної освіти”. Головним завданням, звичайно ж, було створити сприятливі умови для початку навчального року.⁵⁸⁴ «УС» від 12 жовтня розповідає про завдання культурно-освітньої роботи міста Києва. Серед цих завдань називаються: «...затвердити мережу шкіл, середніх, фахових та вищих навчальних закладів по Києву, розробити навчальні плани та програми, підготувати необхідні підручники, провести конференції шкільних працівників...».⁵⁸⁵ Ці завдання перегукуються з завданнями, про які пише професор П. Терпило у статті «Українське вчительство включається до великої роботи». Автор зазначає «...на всю широчінь постає одно з найважливіших питань – питання освіти і виховання нашої молоді (...), насамперед треба наново скласти й видрукувати всі підручники, починаючи від букваря (...), другою не менш важливою справою є підготовка учителів для всіх шкіл, учителів, гідних нової епохи, що починається...».⁵⁸⁶ Тему про завдання, які постають перед вчителями П. Терпило продовжує у статті «Невідкладні завдання українського вчительства». У ній професор зазначає, що вчитель

⁵⁸¹ Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 4.

⁵⁸² Українське Слово. – 1941. – 22 жовтня. – № 37. – С. 4.

⁵⁸³ Українське Слово. – 1941. – 5 листопада. – № 49. – С. 4.

⁵⁸⁴ Українське Слово. – 1941. – 29 вересня. – № 18. – С. 2.

⁵⁸⁵ Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня. – № 29. – С. 4.

⁵⁸⁶ Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 4.

повинен «викликати в нашій молоді любов до Батьківщини, виявити серед молоді індивідуальних особистостей, повинні засіяти проміння талантів».⁵⁸⁷

Але іншої думки про освіту українців була нацистська влада, зокрема свою думку рейхкомісар України Е. Кох висловив так: «Ми були б мерзотниками, якби що-небудь робили для української освіти, зокрема для підвищення рівня інтелігенції»⁵⁸⁸ і дозволив відкрити лише 4-річні школи для дітей віком від 9 до 12 років.⁵⁸⁹ Про це «НУС» від 13 травня друкує повідомлення: «З дозволу Штадтскомісара м. Києва з понеділка, 18 травня, починаються заняття в чотирьох нижчих класах загальноосвітніх (народних) школах міста для дітей у віці до 11 років.»⁵⁹⁰

Не оминули своєю увагою журналісти газет «УС» та «НУС» і спортивного життя на окупованих територіях. Оголошення про спортивні змагання друкувалися на останній, четвертій сторінці газети. Це були повідомлення, як про змагання на окупованих територіях так і про ті, що відбувалися на території власне Німеччини. При Міській праві було створено спеціальну секцію, яка взяла на облік усіх майстрів спорту та наявні спорудження й інвентар.⁵⁹¹

У результаті діяльності цієї секції, згідно повідомлень газети, було «створено дві футбольні команди, відремонтовано басейн, впорядковано Палац фізкультури, відремонтовано колишній республіканський стадіон».⁵⁹²

⁵⁸⁷ Українське Слово. – 1941. – 21 жовтня. – № 36. – С. 4.

⁵⁸⁸ Удовик В.М. Питання культурної політики в період німецької окупації (1941-1944 рр.) / В.М. Удовик // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – С. 327.

⁵⁸⁹ Історія української та зарубіжної культури: Навч. посібн. / Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін. – К., 2000. – С. 238.

⁵⁹⁰ Нове Українське слово. – 1942. – 13 травня. – № 108. – С. 4.

⁵⁹¹ Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня. – № 35. – С. 3.

⁵⁹² Українське Слово. – 1941. – 17 жовтня. – № 33. – С. 4.

З усіх спортивних змагань найбільше уваги на шпальтах газети “НУС” у 1942-1943 рр. приділяється футболу. Пік футбольної інформації на шпальтах “НУСа” приходиться на літо 1942 р.

6 червня газета вмістила статтю Г. Шевцова, в якій він написав: “З дозволу штадткомісаріату та за сприяння управи поновлюється спортивне життя. Вже організовано перше товариство “Рух”, з’являються перші колективи на окремих підприємствах. Так, хлібзавод створив футбольну команду з кращих гравців міста. 7 червня в неділю, о 17.30 на стадіоні Палацу спорту відбудеться матч “Рух” – Хлібзавод, а о 14. 00 – там само відбудеться гра команд штабної роти воєнно-повітряних сил і служби постачання однієї з дивізій.”⁵⁹³ Це був перший футбольний матч в окупованому Києві. На жаль в архівах не знайдено афіші цього матчу. На думку істориків спорту її просто не встигли надрукувати.⁵⁹⁴ У подальшому всі оголошення матчів у газеті мають підтвердження у вигляді афіш.

12 липня “НУС” вмістило наступне повідомлення: “Відкриття українського стадіону. Сьогодні о 16.00 відкривається стадіон – Велика Васильківська. Програма відкриття така: гімнастика, бокс, легка атлетика, найцікавіший номер програми – футбольний матч. Початок о 17.30”. Згідно адресі це відкриття республіканського стадіону, про відновлення якого “УС” звітувало ще у жовтні 1941 р. Причини, чому його так довго не відкривали, з’ясувати не вдалося.

Взагалі слід сказати, що редакція “НУС” подавала анонс до кожного футбольного матчу, але з 10 зіграних командою «Старт» матчів на шпальтах «НУС» вміщено звіти лише двох матчів. Газета за 18 липня містила статтю автора “Л” під назвою “Футбол”, у якій він, аналізуючи виграш “Стартом” з рахунком 6:0 матч у команди “RSG”, писав: “Цей виграш ніяк не слід визнавати досягненням футболістів “Старту”. Німецька команда складається із окремих

⁵⁹³ Нове Українське Слово. – 1942. – 6 червня – № 141. – С. 4.

⁵⁹⁴ Пристайко В. Чи був “матч смерті”? Документи свідчать / В. Пристайко. – К.: ЕксОб, 2006. – С. 23.

сильних футболістів, але командою у повній мірі її назвати не можна. У цьому немає нічого дивного, оскільки вона складається із футболістів, які випадково потрапили до військової частини, за яку грають. Також відчувається відсутність необхідних тренувань. Команда ж “Старт” як відомо складається із колишніх футболістів команди майстрів “Динамо”. Закінчувалася стаття оголошенням про те, що 19 липня на стадіоні “Зеніт” (вул. Керосинна, 24) відбудеться футбольний поєдинок між командами хлібозаводу № 1 “Старт” та угорської військової частини “M.S.C. WAL”.⁵⁹⁵ Ця стаття залишила неприємне враження. Вивчаючи її, виникає враження, що автор намагається “прогнути” від імені українців перед господарями міста, нагадавши, що команда “Старт” складається з колишніх футболістів команди майстрів.

У газеті за 21 липня той самий автор з криптонімом “Р.Д.” подав детальний звіт про матч 19 липня, в якому здобув перемогу “Старт” з рахунком 5:1. Наголошено, що виграш команди хлібозаводу значною мірою був зумовлений чудовою грою захисників Свиридовського та Клименка.⁵⁹⁶ Автор Гаврилюк у газеті за 25 липня подав аналітичну статтю “Спортсмени одного заводу”, у якій детально описав успіхи футбольної команди хлібозаводу № 1 та особливо наголосив, що в п’яти зустрічах вони перемогли із загальним рахунком 35:5.⁵⁹⁷ Напевно, що автор помилився, згідно афіш матчів на той момент уже відбулося шість матчів⁵⁹⁸.

9 серпня 1942 р. “НУС” подало стисле оголошення: “Сьогодні, 9 серпня 1942 року, на стадіоні “Зеніт” о 5-й годині вечора відбудеться друга товариська зустріч кращих команд міста “Flakelf” та хлібозаводу № 1 – “Старт”. Цей матч у радянській історіографії називають “Матчем смерті”. Але нами у “НУСі” 16 серпня було знайдено оголошення про матч “Рух” – “Старт”, який мав

⁵⁹⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 18 липня. – № 189. – С. 4.

⁵⁹⁶ Нове Українське Слово. – 1942. – 21 липня. – № 191. – С. 4.

⁵⁹⁷ Нове Українське Слово. – 1942. – 25 липня. – № 194. – С. 4.

⁵⁹⁸ Пристайко В.І. Чи був «матч смерті»? Документи свідчать / В.І. Пристайко. – К.: ЕксОб, 2006. – С. 128–136.

відбутися в цей день на стадіоні “Зеніт”. Ці оголошення підтверджують і афіші до матчів. Порівнюючи склади команди “Старт” 9 і 16 серпня, ми помітили, що змін не відбулося. Всі ці факти свідчать, що 9 серпня після матчу жодного з гравців “Старту” не було не арештовано, не розстріляно.

Також на шпальтах “НУСа” розміщувалися повідомлення про інші спортивні змагання. Зокрема, 19 лютого 1943 р. “НУС” повідомило, що до Німеччини має приїхати чемпіон світу з боксу Прімо Карнера, а також про відкриття у Гамбургу кінних перегонів.⁵⁹⁹

Як ми бачимо, з вище наведених джерел, інформації щодо діяльності закладів культури та освіти в окупованому Києві небагато. Це пояснюється тим, що цей напрям у діяльності нацистів не був пріоритетним і, як результат йому приділялося мало уваги.

4.3. Газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» як джерело вивчення духовного життя в окупованій Україні.

Під час окупації Києва та інших українських міст гітлерівці активно проводили релігійну політику в своїх цілях. Вони вже мали досвід проведення подібної політики як в Німеччині, так і на раніше окупованих територіях. В системі Головного управління імперської безпеки був спеціальний церковний відділ. Його завданням було контролювати та спостерігати за діяльністю релігійних організацій всіх конфесій, вивчати настрої духовенства, вербувати агентів серед священнослужителів. Практично в усіх окупованих країнах діяла агентурна сітка цього відділу.

У циркулярі Головного управління імперської безпеки від 16 серпня 1941 р. «Про церковне питання на окупованих територіях Радянського Союзу» перед нацистськими спецслужбами стояло три головних завдання: підтримка розвитку релігійного руху (як ворожого більшовизму), ділення його на окремі

⁵⁹⁹ Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42. – С. 4.

течії, і використання церковних організацій для допомоги німецькій адміністрації на окупованих територіях⁶⁰⁰.

Не зважаючи на всі розпорядження, церковному питанню на сторінках «УС» та «НУС» у порівнянні з іншими проблемами, відводиться надзвичайно мало уваги. Так, нами у 59 київських номерах «УС» було знайдено лише 9 статей на церковну тематику. Значно змінюється ситуація на сторінках «НУС», так, наприклад лише у березні-травні 1942 р. нами було знайдено понад 25 статей, що стосувалися релігійної теми.

Що впадає у вічі при дослідженні даної тематики, так це відсутність матеріалів на сторінках газет, які б розповідали про католицьку та греко-католицьку церкви. Хоча у своїх спогадах киянин Олексій Глаголев зазначає, що проводилися таємні служби у підвалі дзвіниці греко-католицької церкви Миколи Доброго по вул. Покровській, 6⁶⁰¹. Ця адреса на шпальтах «УС» згадувалася, але не стосовно церкви, а стосовно місця прийому голови КМУ О. Оглоблина⁶⁰². На нашу думку, в газеті була зроблена помилка, адже приймати у дзвіниці О. Оглоблин не міг.

Усі статті, які нами були досліджені, розповідають про православну церкву м. Києва. На шпальтах газет лише одного разу було вміщено опис церкви з м. Полтави.

На початку окупації гітлерівці всіляко сприяли розвитку церковного життя. Зокрема, вони займалися відновленням і відкриттям храмів Києва. 16 жовтня в «УС» вміщено оголошення, що всі церковні та монастирські будинки повертаються церковній громаді⁶⁰³. Але жодної відомості якій саме – Автономній чи Автокефальній. 15 січня 1942 р. «НУС» повідомило, що «...для складання та виконання проектів нових церковних приміщень, а також ремонту

⁶⁰⁰ Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941-1944 / Б.Н. Ковалев. – М.: АСТ, 2004. – С. 434-435.

⁶⁰¹ Глаголев Олексій За други своя. // Людина і світ. – 2001. – № 5. – С. 9.

⁶⁰² Українське Слово. – 1941. – 28 вересня. – № 16. – С. 4.

⁶⁰³ Українське Слово. – 1941. – 16 жовтня. – № 32. – С. 4.

старих, засноване перше братство святого Андрія Первозванного. Воно обслуговуватиме парафії автокефальної церкви...»⁶⁰⁴. Але жодного повідомлення про те, що зробило у Києві це братство на шпальтах «НУС» немає.

Діючи, згідно вище згадуваного Циркуляра від 16 серпня 1941 р., окупаційна адміністрація сприяла влітку 1941 р. розколу української православної церкви на дві течії: українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), яку очолив архієпископ Полікарп. Він визнавав зверхність глави Автокефальної православної церкви в Польщі; українську автономну православну церкву, яку очолив єпископ Олексій. Він визнавав зверхність Російської православної церкви, яка діяла на окупованій нацистами території Росії.

Згідно наявних джерел позиція УАПЦ в Києві була слабкою. Вона мала у своїй власності лише три храми – Андріївський Собор і церкви на Солом'янці та Деміївці⁶⁰⁵. Автономній церкві у межах міста підпорядковувалися 14 храмів і всі монастирі⁶⁰⁶.

Зрозуміло, що розкол церкви був вигідний окупантам. Але, не зважаючи на це, в «УС» та «НУС» тема розколу була піднята лише одного разу і то в нейтральному стилі. Стаття М.Г. Андрусяка «Церковне питання в Україні» була надрукована 9 жовтня 1941 р. Але відразу слід зауважити, що в ній розкол не пропагується, а засуджується. Зокрема автор зазначає: «...Збереглися священики різних відтінків православ'я. Є автокефалісти, є й ті, що вважають українську автокефальну церкву за неканонічну. Є й «обновленці», що хотіли погодити православну церкву з більшовицьким режимом. Авторів цих рядків доводилося вже говорити з представниками цих різних відтінків. У

⁶⁰⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 15 січня. – № 10. – С. 4.

⁶⁰⁵ Власовський І. Короткий історичний нарис УАПЦ / І. Власовський. – Режим доступу: <http://www.uaoc.info/ua/history>.

⁶⁰⁶ Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб / Під ред. Т.В.Вронської, О.Є.Лисенка. – Львів, К., 2003. – С. 53, 54.

Житомирській області є переважно священники-українці, такі, що не визнають канонічності української православної церкви; знову ж у Києві є група прихильників цієї церкви. Як одних з другими погодити? Адже в інтересі мирного співжиття на Україні не треба релігійного роздору поміж самими православними українцями...»⁶⁰⁷.

У всіх інших статтях тема розколу не зачіпається. Проте, якщо відслідкувати приналежність храмів та соборів, то більшість матеріалів газет стосуються автономної церкви.

Всі статті, які вміщені на сторінках «УС» та «НУС» за проблемним принципом умовно можна поділити на три групи.

Перша група – це публікації, які будувалися на протиставленні німецької релігійної політики радянській. При цьому авторам не потрібно було чогось вигадувати, адже фактів брутального ставлення радянської влади до православної церкви не бракувало. Досить часто статті цієї групи трапляються у травні 1942 р.

28 березня 1942 р. митрополит Сергій (Староградський – «РПЦ») надсилає «Пасхальне привітання до пастви в областях України», в котрому він «за змову єпископа Полікарпа з фашистами позбавляє його сану і чернецтва з вилученням його з духовного сану»⁶⁰⁸.

Таке звернення Московського митрополита Сергія викликало широкий осуд серед української людності і на шпальтах «НУС». Навіть єпископи автономної церкви: митрополит Олексій, архієпископ Антоній та єпископ Симон виступили на захист УАПЦ.

Уже 15 квітня 1942 р. майже вся 3 сторінка містила відповіді представників української церкви, а також передруки статей на релігійну

⁶⁰⁷ Андрусак Г. Церковне питання в Україні // Українське Слово. – 1941. – 9 жовтня. – № 26. – С. 3.

⁶⁰⁸ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: – в 4 т. / І. Власовський. – Нью-Йорк-Київ-С. Бавнд Брук: Українська Автокефальна Православна Церква, 1990 – Т. 4., Ч. 2. – С. 324.

тематику з німецьких газет. Також на цій сторінці вміщено фото Успенського собору Києво-Печерської Лаври, який, за німецькими даними, був зруйнований більшовиками.

З статей, які були передруковані з газети “Deutsche Ukraine-Zeitung” слід назвати «Знаряддя в руках безбожників» та «Остання соломина Сталіна». У них зазначається, що звернення Московського митрополита Сергія – це остання спроба Сталіна і більшовиків схилити на свій бік українців. Невідомі автори були впевненні, що у більшовиків нічого з цього не вийде.⁶⁰⁹

Також у цьому номері «НУС» наведений виступ єпископа Пантелеймона, в якому він викривав політику «релігійної свободи», яку проводили більшовики на території України⁶¹⁰.

Випуск від 6 травня 1942 р. знову насичений матеріалами, в яких містяться виступи українських архієпископів. Так, наприклад, у виступі єпископа Полікарпа зазначалося: «... Я рішуче заперечую проти нового втручання митрополита Сергія у внутрішнє церковне життя України і заявляю, що православна церква в Україні, як це підтверджує указ Константинопольського патріарха від 1924 р., ніколи не залежала в канонічному відношенні від Москви. Тому всі ці виступи митрополита Сергія щодо православної церкви в Україні цілком безпідставні...»⁶¹¹.

А у виступі представника автономної церкви архієпископа Олексія відзначається: «... митрополит Сергій мусить знати, а весь світ має довідатися про те, що після відступу червоної армії всі церкви в Україні знову служать релігійним потребам українського народу...»⁶¹².

⁶⁰⁹ Знаряддя в руках безбожників // Нове Українське Слово. – 1942. – 15 квітня. – № 59. – С. 3; Остання соломина Сталіна // Там само.

⁶¹⁰ Єпископ Пантелеймон. Большевицька релігійна «свобода» // Там само.

⁶¹¹ Гострі виступи українських архієпископів // Нове Українське Слово. – 1942. – 6 травня. — № 102. – С. 3.

⁶¹² Там само.

13 травня на шпальтах «НУС» буде надруковане звернення єпископа Пантелеймона, який зазначив: «... єдиною церковною владою в Україні може бути тільки Собор українських єпископів, який підлягає Собору вселенському...»⁶¹³.

3 липня 1942 р. на сторінках «НУС» надруковано Заклик архієпископа кременецького Олексія (автономна церква – *В.Г.*) на захист УАПЦ⁶¹⁴.

Але деякі дані, які зазначені у статтях газет не можуть бути перевірені, а відтак піддаються сумніву. Так, наприклад, 4 серпня 1942 р. невідомий автор у статті «Нищення церков в ССРСР» зазначає: «... з 50 000 церков, що існували в Російській імперії знищено майже всі...»⁶¹⁵. На жаль, перевірити цю цифру в інших джерелах неможливо, через їхню відсутність.

Статті, які викривають злочини більшовиків щодо церкви на шпальтах «НУС» друкуються протягом існування газети. Так, в одному з останніх номерів «НУС» була надрукована стаття автора П-ко «Знеславлення жидо-більшовиками київських святинь». В ній повідомляється про зруйновані храми Києва: «... Від Десятинної церкви й сліду не лишилося. З Покровського монастиря знесено куполи і хрести. На руїнах Михайлівського запроектовано збудувати урядовий будинок. Мощі святої Варвари знищено. Зруйновано вівтар у Софіївському соборі. Від церкви Миколи Мокрого не лишилося і сліду...»⁶¹⁶.

Також на сторінках «УС» та «НУС» досить часто можна зустріти статті, які вказують, що Успенський собор Києво-Печерської Лаври був зірваний

⁶¹³ Юдо-більшовики намагаються обдурити світ брехнею про волю релігії (Звернення єпископа Пантелеймона до всіх віруючих християн) // Нове Українське Слово. – 1942. – 13 травня. – № 108. – С. 3.

⁶¹⁴ Нове Українське Слово. – 1942. – 3 липня. – № 151. – С. 3.

⁶¹⁵ Нищення церков в ССРСР // Нове Українське Слово. – 1942. – 4 серпня. – № 178. – С. 4.

⁶¹⁶ П-ко. Знеславлення жидо-більшовиками київських святинь / П-ко // Нове Українське Слово. – 1943. – 14 вересня. – № 216. – С. 3.

більшовиками⁶¹⁷. Ця думка повністю суперечить даним радянських джерел⁶¹⁸. Сучасні дослідники у своїх публікаціях все частіше схиляються до версії, яку було подано на сторінках газет «УС» та «НУС»⁶¹⁹.

Друга група статей – це опис та історія храмів в Україні. Так, наприклад у грудні 1941 р. в «УС» була вміщена стаття про Володимирський собор. Автор з криптонімом «А.В.» писав: «Володимирський собор був закладений у 1863 р. за проектом Беретті, але відкритий лише у 1896 р... Із-за неопалюваності приміщення собору пожувалися фрески...»⁶²⁰. В одному з останніх номерів «НУС» знову вміщена подібна стаття⁶²¹. Є припущення, що восени 1941 р. УАПЦ отримала дозвіл від окупаційної адміністрації на відкриття Володимирського Собору, але згадки про це у статті немає. Правда собор так і не перейшов до УАПЦ, а 16 серпня 1943 р. він був переданий Автономній церкві. Про це уже повідомлено у газеті «НУС». Зокрема автор Г. Петренко зазначає: «16 серпня Генералькомісар Магунія передав єпископові Пантелеймону ключ від Володимирського собору...»⁶²²

А в одному з перших номерів «НУС» за грудень 1941 р. була надрукована публікація про Свято-Троїцьку Церкву на Китай-Горі у Києві. Описуючи її, невідомий автор відзначив: «Свято-Троїцька церква зазнала страшного

⁶¹⁷ Нове Українське Слово. – 1942. – 15 березня. – № 59. – С. 3; Окінчиць Юр. В Лаврі / Юр. Окінчиць // Нове Українське Слово. – 1942. – 28 червня. – № 147. – С. 4; П-ко Знеславлення жидо-більшовиками київських святинь / П-ко // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 вересня. – № 216. – С. 3.

⁶¹⁸ Дубина К. 778 трагічних днів Києва / К. Дубина. – К.: Радянська Україна, 1945. – С. 53.

⁶¹⁹ Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.) / Ю. Волошин. – Полтава, 1997. – 125 с.

⁶²⁰ Українське Слово. – 1941. – 4 грудня. - № 45. – С. 3.

⁶²¹ Собор святого князя Володимира // Нове Українське Слово. – 1943. – 19 вересня. – № 221. – С. 3.

⁶²² Петренко Г. Володимирський собор знову буде Божим домом // Нове Українське Слово. – 1943. – 18 серпня. – № 193. – С. 1.

погрому, стіни частково зруйновані, двері та вікна вибиті, а купол зламано...»⁶²³.

Описувалися на сторінках «НУС» також монастирі. Так, у червні 1942 р. на шпальтах «НУС» був вміщений опис становища Києво-Печерської Лаври. Юрій Окінчиць у своїй статті відзначає: «... руйнувалися ікони, гробниці, печери і храми... І все таки Лавра існує. Зараз працюють печери, відремонтовані дві церкви...»⁶²⁴ А вже через рік в цій же газеті вміщено повідомлення, що у Лаврі «закінчено ремонт зимової церкви, яку большевики перетворили у гуртожиток»⁶²⁵.

22 липня 1942 р. автор з криптонімом «Ю.О.» подав опис Покровського монастиря. Автор відзначає, що крім того, що тут проводять служби, ченці ще й допомагають армії, поскільки «в одному з корпусів міститься лікарня на 25 ліжок»⁶²⁶.

У липні 1943 р. на шпальтах «НУС» була вміщена досить цікава стаття. У ній зазначалося: «У Полтаві ще й досі зберігається дубова церква архітектури часів Запорізького війська. Це споруда часів найбільшого розквіту українського церковного будівництва. Напис на лутках вхідних дверей свідчить, що церкву збудовано коштом і старанням кошового Запорізького війська П. Калнишевського в 1774 р. В іконостасі ще й досі збереглися зображення двох запорожців. Церква була збудована в Ромнах, а на початку ХХ ст. перенесена до Полтави»⁶²⁷.

⁶²³ Свято-Троїцька церква // Нове Українське Слово. – 1941. – 18 грудня. – № 4. – С. 4.

⁶²⁴ Окінчиць Юр. В Лаврі / Юр. Окінчиць // Нове Українське Слово. – 1942. – 28 червня. – № 147. – С. 4.

⁶²⁵ Нове Українське Слово. – 1943. – 7 липня. – № 157. – С. 3.

⁶²⁶ Ю.О. Покровський монастир / Ю.О. // Нове Українське Слово. – 1942. – 22 липня. – № 167. – С. 4.

⁶²⁷ Нове Українське Слово. – 1943. – 9 липня. – № 159. – С. 4.

Цікава ця публікація тим, що згідно більшості джерел, які мають відношення до останнього кошового П. Калнишевського, ця церква була спалена окупантами у 1941 р.⁶²⁸ Радянські джерела теж зазначають, що церкву спалили окупанти, але без датування цієї події⁶²⁹.

Третя група публікацій – це описи церковних служб, які проводилися в храмах Києва. Статей цієї групи на шпальтах «УС» та «НУС» найбільше.

Так, 4 грудня на шпальтах «УС» була надрукована стаття про перепоховання останків героїв Базару та панахиду в Андріївській церкві, яка відбулася 25 листопада 1941 р.⁶³⁰

У газеті «НУС» за 31 грудня 1941 р. на останній сторінці читаємо повідомлення: «1 січня 1942 р. відбудеться панахида по трагічно загиблому етнографу Дмитру Ревуцькому і його дружині...»⁶³¹. Подібні повідомлення про панахиди по відомим науковцям у 1942-1943 рр. на шпальтах «НУС» подавалися досить часто⁶³².

15 березня 1942 р. в Андріївському соборі була здійснена урочиста панахида в пам'ять Т.Г. Шевченка⁶³³, а 8 серпня 1943 р. в пам'ять 30-річчя з дня смерті поетеси Лесі Українки⁶³⁴.

Також крім статей на шпальтах «УС» й «НУС» друкуються фотографії на церковну тему. На цих фотографіях зображенні як церкви, які діють, які відбудовуються, а також руїни знищених київських храмів⁶³⁵.

⁶²⁸ 100 видатних українців. – К.: Арій, 2007. – С. 151.; Наша віра. – 2003. – № 11. – С. 43.

⁶²⁹ Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. – С. 108.

⁶³⁰ Українське Слово. – 1941. – 4 грудня. – № 75. – С. 3.

⁶³¹ Нове Українське Слово. - 1941. – 31 грудня. – № 15. – С. 4.

⁶³² Див., напр.: Нове Українське Слово. – 1942. – 14 січня. – № 9. – С. 4; Нове Українське Слово. – 1943. – 1 липня. – № 152; Нове Українське Слово. – 1943. – 22 липня. – № 175. – С. 4.

⁶³³ Нове Українське Слово. – 1942. – 15 березня. – № 59. – С. 4.

⁶³⁴ Нове Українське Слово. – 1943. – 8 серпня. – № 185. – С. 4.

Отже, як ми бачимо, не зважаючи на те, що релігійній темі окупанти приділяли значну увагу, вона на шпальтах газет «УС» та «НУС» залишається найменш висвітленою. Але навіть та невелика кількість статей, які були розміщені на сторінках досліджуваних газет є важливим історичним джерелом для вивчення теми «Церква в окупованому Києві». На жаль, про становище церков в інших містах України, крім однієї статті про Полтаву, повідомлень немає.

І все ж, аналізуючи увесь комплекс документів, що відклався як в архівах України, так і на шпальтах газет, очевидним стає факт, що діяльність цих закладів в окупованому Києві умовно поділяється на два етапи: I - від окупації до початку масових розстрілів представників української інтелігенції (жовтень 1941 р. – лютий 1942 р.) і характеризується активізацією діяльності закладів культури та освіти у Києві; II - розпочався після розстрілів у лютому 1942 р. і позначився повним занепадом культурного життя. Наступний період відновлення діяльності закладів культури та освіти збігається з визволенням Києва і відбудовою всіх сфер життя у місті. Якщо порівнювати по насиченості газети «УС» та «НУС», то слід зауважити, що суспільно-політичний та соціально-економічний аспекти ці газети висвітлювали рівнозначно, а що стосується культури, освіти, спорту та духовного життя то більше інформації міститься на шпальтах «НУС».

⁶³⁵ Нове Українське Слово. – 1942. – 15 березня. – № 59. – С. 3; Нове Українське Слово. – 1943. – 21 вересня. – № 222. – С. 4; Нове Українське Слово. – 1943. – 24 вересня. – № 225. – С. 3;

ВИСНОВКИ

Під час німецько-фашистської окупації на території України і, зокрема, Києва, окрім потужного механізму економічного визиску, геноциду місцевого населення нацистами було створено і розгалужений пропагандистський апарат для підтримки загарбницьких планів. Одним з основних його складових була преса. Вона становила важливий засіб морального та психологічного впливу на свідомість місцевого населення, і, водночас, інформування його про поточні події життя регіону.

- Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що газети «УС» та «НУС» частково використовувалися вітчизняними вченими при дослідженні періоду окупації України у 1941-1943 рр., проте не були об'єктом спеціального джерелознавчого дослідження.

- У процесі евристичної роботи було виявлено та опрацьовано повний комплект газет «УС» та «НУС» (з 628 номерів віднайдено і досліджено 602 числа), використано значну кількість джерел, необхідну для одержання достовірних та обґрунтованих результатів. Основу джерельної бази склали справи 8 фондів 5-ти архівних установ: ЦДАВО України, ЦДАГО України, ДАКО, а також повні комплекти газет у фондах ІР НБУВ та Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. Встановлено, що найбільш повний комплект (601 число) зберігається у ІР НБУВ. Газети також були виявлені у ЦДАГО України (3 числа) та Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років (17 чисел). Стан зберігання їх задовільний, однак в ЦДАГО України газети не сформовані в окремі справи, а розпорошені, що значно утруднює їх пошук.

- З'ясовано, що значна роль у появі «УС» належить оунівцям, що прибули із західних регіонів України наприкінці вересня 1941 р., а також представникам місцевої української громадськості, які намагалися засобами преси впливати на формування національної свідомості місцевого населення.

Це підтверджується друкуванням значної кількості українознавчих матеріалів. А поява «Нового Українського Слова» 14 грудня 1941 р. була ініційована окупантами як засіб пропаганди та агітації політики німецької влади.

- Встановлено авторський та редакційний склад газет «УС» та «НУС». З'ясовано, що головним редактором «УС» був оунівець І. Рогач. З ним працювали: А. Любченко, О. Оглоблин, У. Самчук, М. Ситник, О. Теліга, Б. Якубський, Ю. Шевельов, О. Штуль-Жданович, Ю. Швидкий, Я. Галич. Посаду головного редактора «НУС» обіймав К. Штеппа. У редакції «НУС» також працювали П. Білик, О. Кіктєв, М. Андрусак, М. Васильєв, О. Гіляров, О. Каменєв, П. Пелєх, Ю. Соколов, І. Шаровольський, Б. Якубський та ін.

- Визначено та проаналізовано основну проблематику матеріалів, опублікованих на шпальтах «УС» та «НУС». З'ясовано, що пріоритетними у висвітленні були питання воєнних подій на фронтах Другої світової війни; соціально-економічного життя; діяльності закладів культури, освіти та спорту; релігійної ситуації в окупованій Україні у 1941–1943 рр.

- Співставлення газетних матеріалів, які висвітлювали бойові дії з іншими тогочасними джерелами, доводить, що трактування, перебіг та оцінка висвітлюваних подій наслідували офіційним повідомленням німецького командування. Тенденційність та суб'єктивність такої інформації пояснювалася прагненням дезорієнтувати місцеве населення, приховати справжню інформацію щодо втрат, полонених тощо.

- З'ясовано, що значну частину друкованої площі займала інформація про соціально-економічне та культурне життя в Україні, зокрема відбудову промислових об'єктів, відродження закладів охорони здоров'я тощо. Визначено, що газетні публікації висвітлювали і діяльність закладів культури, освіти та спорту, зокрема Всеукраїнської учительської спілки, Спілки художників, Київської опери, кінотеатрів, низки вищих навчальних закладів, як-то Академії сільськогосподарських наук та ін. Матеріали преси підтверджують функціонування чотирирічних, семирічних та ремісничих шкіл, установ, близьких до вищих навчальних закладів.

- Відзначено, що преса відображала процес поживлення церковного життя в Україні, тим самим виступала засобом пропагування релігії. Це підтверджується публікаціями інформації про відкриття та умови функціонування церковних установ, матеріалів з історії церкви та церковних традицій.

- Підсумовано, що особливістю аналізованої преси, як історичного джерела, є те, що її матеріали дозволяють дослідникам відтворити ряд невідомих чи малодосліджених сторінок тогочасного соціально-економічного, культурного та духовного життя в Україні. У той же час відзначається, що значний комплекс різнопланових матеріалів газет з історії України часів окупації вимагають ретельного джерелознавчого аналізу, перш з все з точки зору повноти висвітлення подій та достовірності даних, які вмішувалися на їх шпальтах. З метою з'ясування достовірності матеріалів періодики в роботі визначено за доцільне виявлення публікацій, які висвітлювали певне явище чи питання в динаміці, співставлення їх з виявленими в архіві та опублікованими актовими та діловодними документами, із статистичними джерелами та мемуарною літературою. Ретельна перевірка та порівняння газетного матеріалу шляхом як зовнішньої, так і внутрішньої критики сприятиме відновленню маловідомих та невідомих сторінок історії періоду 1941-1943 рр.

З'ясовано, що причиною припинення видання «Українського Слова» став арешт більшості працівників редакції, зокрема головного редактора І. Рогача, який був розстріляний у Бабиному Яру в лютому 1942 р. А газета «НУС» припинила виходити з наближенням бойових дій до Києва.

Для більш широкого використання періодики в історичних дослідженнях доцільним є підготовка і видання бібліографічних покажчиків, документальних збірників, які зробили б доступною інформацію, що міститься в пресі окупаційного періоду. Подальшому вдосконаленню роботи з періодикою як історичним джерелом мало б сприяти створення при ІР НБУВ – найбільшому центрі зберігання окупаційних видань – робочої групи, котра координувала б працю дослідників з вивчення окупаційної преси.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ступінь збереженості газет «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» в архівних (бібліотечних, музейних) установах України

Рік	Назва газети	ІР НБУВ	
		наявні	відсутні
1941	«УС»	№ 16, 18, 24-81	№ 1-15, 17, 19-23
	«НУС»	№ 1-15	-
1942	«НУС»	№ 1-192, 194-303	№ 193
1943	«НУС»	№ 1-223, 225	№ 224, 226-229

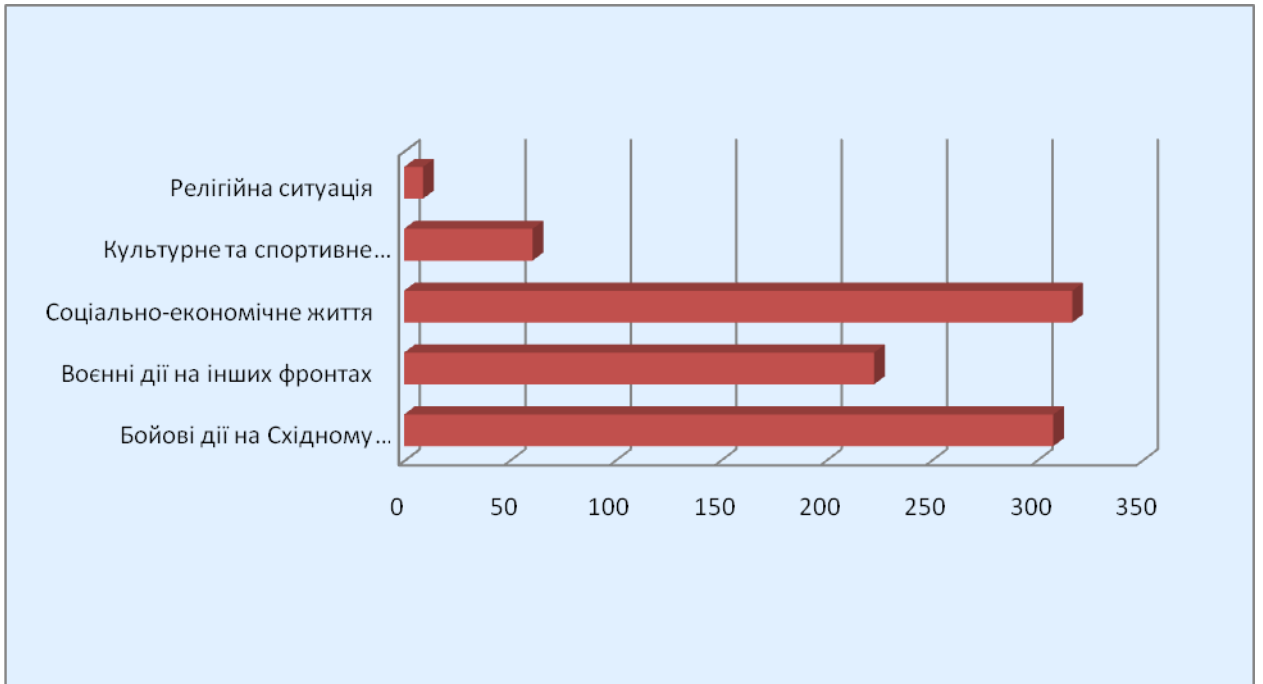
Рік	Назва газети	НМІВВВ	
		наявні	відсутні
1941	«УС»	№ 48, 58, 75, 79	№ 1-47, 49-57, 59-74, 76-78, 80-81
	«НУС»	-	№ 1-15
1942	«НУС»	№ 12, 14, 35, 42, 237	№ 1-11, 13, 15-34, 36-41, 43-236, 238-303
1943	«НУС»	№ 34, 42, 184, 197, 206, 213, 216, 217	№ 1-33, 35-41, 43-183, 185-196, 198-205, 207-212, 214, 215, 218-229

Рік	Назва газети	ЦДАГО	
		наявні	відсутні
1941	«УС»	-	№ 1-81
	«НУС»	-	№ 1-15
1942	«НУС»	№ 163	№ 1-162, 164-303
1943	«НУС»	№ 229	№ 1-228

Джерело: підрахунки автора.

Додаток Б

Проблематика газети «Українське Слово» (жовтень–грудень 1941 р.)

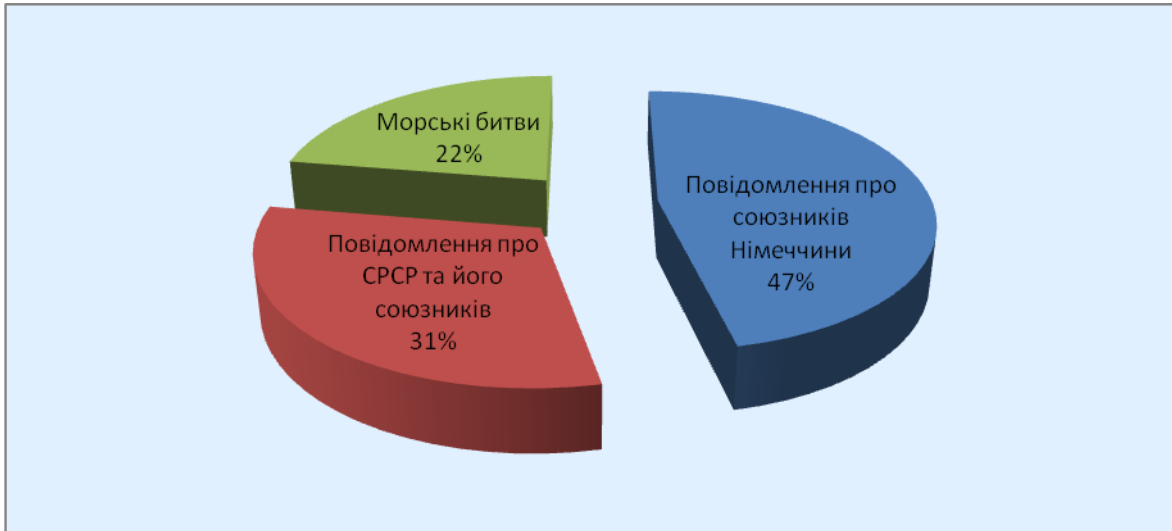

Бойові дії На Східному фронті	Воєнні дії на інших фронтах	Соціально-економічне життя	Культурне та спортивне життя	Релігійна ситуація
308	223	317	61	9

Джерело: підрахунки автора

Додаток В

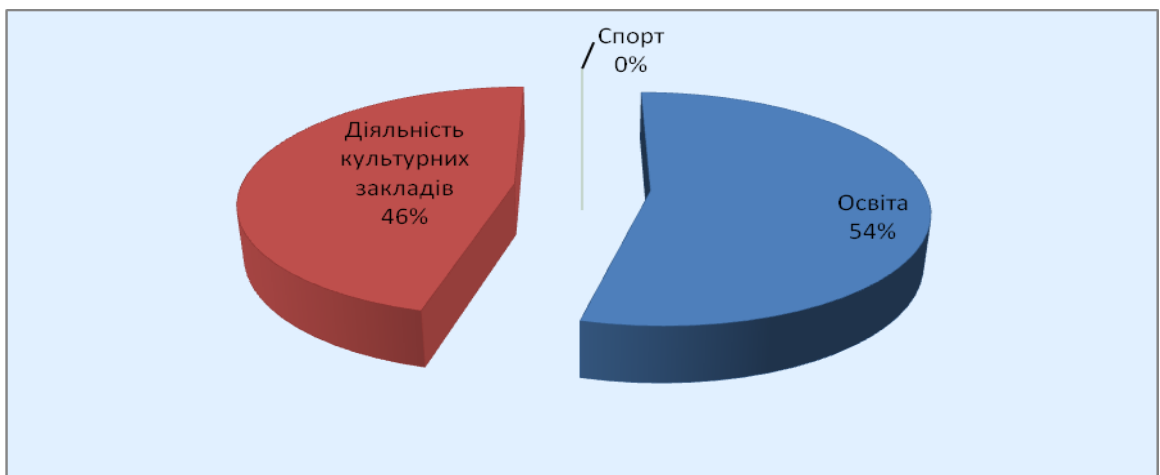
Інформація про бойові дії на фронтах Другої світової війни у часописі «Українське Слово» (жовтень – грудень 1941 р.)

Кількісні підрахунки:

Повідомлення про союзників Німеччини	Повідомлення про союзників СРСР	Морські битви
104 публікації	69	50

Інформація про діяльність культурно-освітніх та спортивних закладів на шпальтах «Українського Слова» (жовтень – грудень 1941 р.)

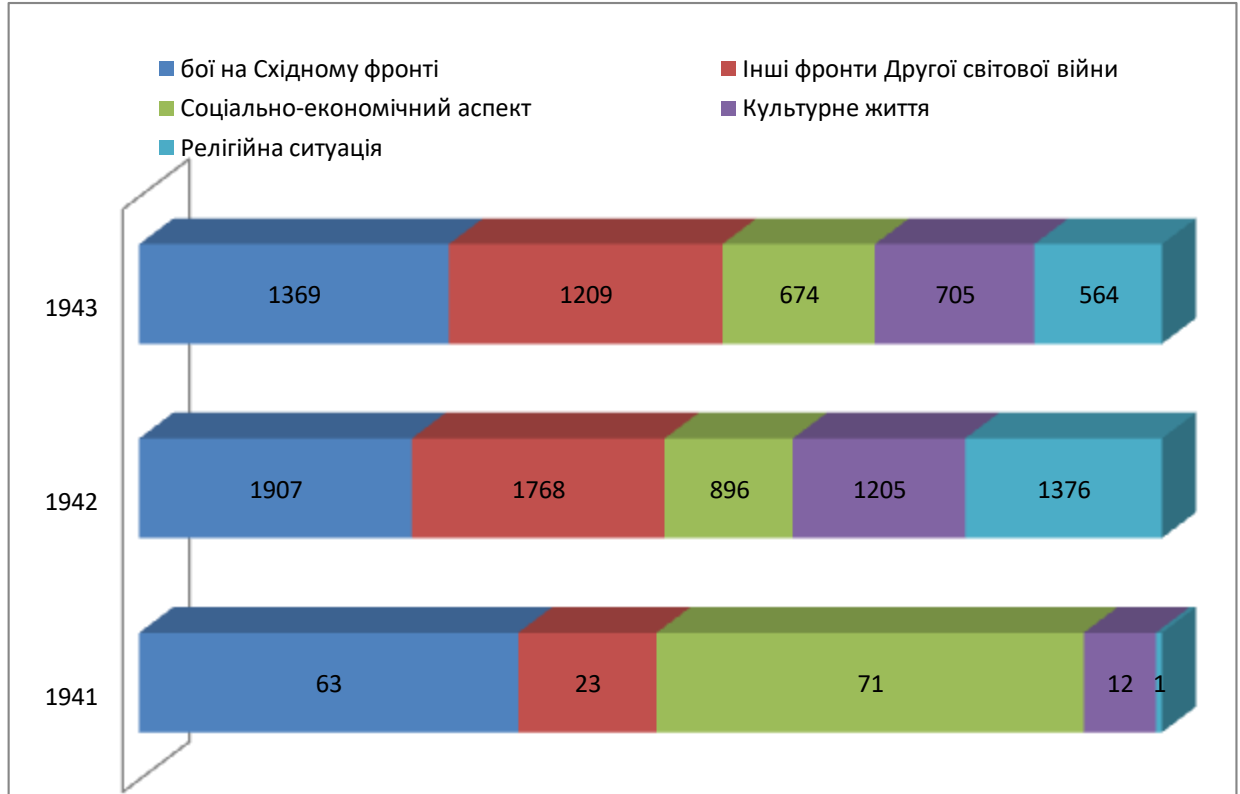

Кількісні підрахунки:

Освіта	Діяльність культурних закладів	Спорт
33 публікації	28	0

Джерело: підрахунки автора

Додаток Д

Проблематика газети «Нове Українське Слово»
(грудень 1941 – жовтень 1943)

Джерело: підрахунки автора

Додаток Ж

Інформація про бойові дії на фронтах Другої світової війни в газеті «Нове Українське Слово» (грудень 1941 – вересень 1943)

Грудень 1941 р.

Повідомлення про союзників Німеччини	18 публікацій
Повідомлення про союзників СРСР	5
Морські баталії	0

1942 р.

Повідомлення про союзників Німеччини	1255 публікацій
Повідомлення про союзників СРСР	317
Морські баталії	196

1943 р.

Повідомлення про союзників Німеччини	792 публікації
Повідомлення про союзників СРСР	266
Морські баталії	161

Джерело: підрахунки автора

Додаток 3

Інформація про діяльність культурно-освітніх та спортивних закладів в газеті «Нове Українське Слово» (грудень 1941 – вересень 1943)

Грудень 1941 р.

Освіта	6 публікацій
Діяльність культурних закладів	6
Спорт	0

Освіта	437 публікацій
Діяльність культурних закладів	563
Спорт	205

1942 р.

1943 р.

Освіта	200 публікацій
Діяльність культурних закладів	401
Спорт	104

Джерело: підрахунки автора

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні матеріали

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
(ЦДАВО України).*

1. Ф. 4628 – Трофейні документи про співробітництво з окупантами.
– Оп. 1. – Спр. 1. – Співробітництво націоналістів з окупантами.

*Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО України).*

2. Ф. 7 – Центральний Комітет ЛКСМУ. – Оп. 10. – Спр. 3 – Доклади, інформація, газетні статті, заметки.
3. Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 101 – Стенограмми бесід о злодеяниях немецких оккупанов в г. Киеве.
4. Ф. 166 – Комісія з питань історії Великої Вітчизняної війни при АН УРСР. – Оп. 2. – Спр. 179 – Стенограмми бесід с Тверским В.М.
5. Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 275 – Стенограмми бесіди с Проницовой Д.М.
6. Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 146 – Сведения бывших немецких властей о печатных органах на оккупированной территории Украины.
7. Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 152 – Объявления.
8. Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 257 – Спогади Фіалко С.Я.
9. Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 258 – Воспоминания Полонского С.Ю.

Державний архів Київської області (ДАКО).

10. Ф. Р-2354 – Київський штадткомісаріат. – Оп. 1. – Спр. 8 – Список підприємств легкої промисловості г. Києва.
11. Ф. Р-2354. – Оп. 1. – Спр. 18 – Ведомость действующей сети торговых учреждений г. Києва на 1 октября 1942 г.
12. Ф. Р-2354. – Оп. 1. – Спр. 49 – Сводки о движении Киевского трамвая за октябрь 1941–май 1943.
13. Ф. Р-2411 – Київський генералкомісаріат. – Оп. 1. – Спр. 110. – Переписка генералкомісара и гебитскомісара г. Києва.
14. Ф. Р-2412. – Музей-архів Переходової доби. – Оп. 2. – Спр. 8. – Постановления головы г. Києва об организации и деятельности детдомов и других детских учреждений г. Києва.
15. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 18. – Приказ головы г. Києва об отправке рабочих в Германию 7 апреля 1941–18 мая 1942.
16. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 24. – Приказ по Управлению Киевского речного трамвая 15 августа 1942 г.
17. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 43. – Проект положения о Ктевской городской управе № 1404.
18. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 45. – Временные положения об управляющих домами г. Києва.
19. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 48. – Временные правила, инструкции об оказании помощи семьям лиц работающих в Германии 10 апреля 1942 г. – 15 мая 1942 г.
20. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 51. – Положение, план работы и другие материалы о работе сектора цен и наценок при отделе торговли и питания Киевской Горуправы.
21. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 171. – Отчет о работе транспортного отдела Киевской Горуправы с 27 сентября 1941 по 1 мая 1942 г.
22. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 172. – Отчет о работе топливного отдела Киевской Горуправы с 27 сентября 1941 по 1 мая 1942 г.

23. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 230. – Сведения о количестве патентов выданных Подольской райуправой.

24. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 235. – Таблица показателей хода набора рабочих в Германию 1 мая 1942 г.

25. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 245. – Сведения о количестве зарегистрированных в Киеве рождений и смертей на 30 апреля 1942 г.

26. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 252. – Документы Киевского Городского банка.

27. Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 264. – Список обследованных предприятий Киева 28 июня 1942 г.

Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. –

Група «Газети»

28. Українське Слово. – 1941. – 4 листопада. – № 48.
29. Українське Слово. – 1941. – 15 листопада. – № 58.
30. Українське Слово. – 1941. – 4 грудня. – № 75.
31. Українське Слово. – 1941. – 11 грудня. – № 79.
32. Нове Українське Слово. – 1942. – 17 січня. – № 12.
33. Нове Українське Слово. – 1942. – 20 січня. – № 14.
34. Нове Українське Слово. – 1942. – 14 лютого. – № 35.
35. Нове Українське Слово. – 1942. – 24 лютого. – № 42.
36. Нове Українське Слово. – 1942. – 11 жовтня. – № 237.
37. Нове Українське Слово. – 1943. – 10 лютого. – № 34.
38. Нове Українське Слово. – 1943. – 19 лютого. – № 42.
39. Нове Українське Слово. – 1943. – 7 серпня. – № 184.
40. Нове Українське Слово. – 1943. – 22 серпня. – № 197.
41. Нове Українське Слово. – 1943. – 2 вересня. – № 206.
42. Нове Українське Слово. – 1943. – 10 вересня. – № 213.
43. Нове Українське Слово. – 1943. – 14 вересня. – № 216.
44. Нове Українське Слово. – 1943. – 15 вересня. – № 217.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені

В.І Вернадського. – Газетний фонд

45. Українське Слово. – 1941. – № 16, 18, 24–81.
 46. Нове Українське Слово. – 1941. – № 1–15.
 47. Нове Українське Слово. – 1942. – № 1-92, 194–303.
 48. Нове Українське Слово. – 1943. – № 1-223, 225.

Опубліковані документи

49. Авербух С. Гитлеровская пропаганда юдофобии в прокламациях и карикатурах / С. Авербух. – К.: Украинский центр изучения истории Холокоста, 2005. – 224 с.

50. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів / Укладачі Л.А. Дубровіна, Н.І. Малолєтова – К., 2004. – 816 с.

51. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І.Г. Білас – К.: Либідь, 1994. – Кн.2. – 1994. – 428 с.

52. Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення, матеріали про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937-1938-х роках). – К.: Воскресіння, 1994. – 333 с.

53. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Організація Українських Націоналістів; Архів Організації Українських Націоналістів; Фондація ім. О. Ольжича; Бібліотека ім. О. Ольжича / В. Верига (редкол.), О. Кучерук (упоряд.). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. – Т. 10. – ч. 2: Газета "Українське слово" 1941 року. – 2004 – 304 с.

54. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій

території України в роки Великої Вітчизняної війни / [упоряд. В.М. Немятий]. – К., 1986. – 265 с.

55. Історія Києва: від княжої доби до сучасності: Зб. док. і матеріалів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Історичний факультет / В.Ф. Колесник (заг. ред.), В.І. Червінський (упоряд.). – К.: Книги-XXI, 2005. – 772 с.

56. Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб / НАН України; Інститут історії України; Київська міська держ. адміністрація; Державний архів Служби безпеки України / О.Є. Лисенко (відп.ред.), Т.В. Вронська (упоряд.). – К.; Л., 2003. – 528 с.+ 30 арк. фотогр.

57. Косик В.М. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка; НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського / В.М. Косик (зібрав і впорядкував). – Л., 1997. – Т. 2: 1942. – 1998. – 383 с.

58. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / Упор. А.А. Батюк, І.Л. Бутич, П.М. Кострита та ін. – К.: Держполітвидав, 1963. – 488 с.

59. Окупаційний режим в Криму 1941–1944 рр.: За матеріалами преси окупаційних властей / Упоряд. В.М. Гуркович. – Сімферополь: Таврія, 1996. – 119 с.

60. От Советского Информбюро ... 1941–1945. Публицистика и очерки военных лет: в 2 т. – М.: АПН, 1982.

61. Сергійчук В.І. ОУН – УПА в роки війни: Нові документи і матеріали / В.І. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1996. – 494 с.

62. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: Документы и материалы: в 3 т. / Институт истории партии при ЦК Компартии Украины - Филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Институт истории АН УССР / В.И. Юрчук (ред. кол.), Д.Ф. Григорович (сост.) – 2-е изд., доп. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1: Украинская ССР в первый

період Великої Отчественной війни (22 июня 1941г. – 18 ноября 1942г.). – 1985 – 519 с.

63. 1418 днів війни: Из воспоминаний о Великой Отчественной. – М.: Политиздат, 1990. – 687 с.

Мемуарні та епістолярні джерела

64. Бойдуник О. Українська національна рада в Києві / О. Бойдуник // На переломі (уривки спогадів). – Париж, 1967 – С. 96-109.

65. Бойко Ю. У сяйві нашого Києва: «Українське Слово» у Києві в 1941 р. / Упоряд., ред. і передмова Ю. Бойка. – Нью-Йорк, 1955. – 224 с.

66. Бронтман Л. Военный дневник корреспондента «Правды». Встречи. События. Судьбы. 1941-1945 / Л. Бронтман. – М.: Центрполиграф, 2007. – 463 с.

67. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941-1944) / М. Величківський // Визвольний шлях. – 965 – Ч. 3 (205). – С. 295–306.

68. Гуменна Д. Хрещатий Яр. (Київ 1941–1943): Хроніка / Д. Гуменна. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 407 с.

69. Кузнецов А. Бабий Яр / А. Кузнецов. – К.: Саммит-Книга, 2008. – 368 с.

70. Малаков Д.В. Оті два роки... У Києві при німцях / Д.В. Малаков. – К.: Амадей, 2002. – 317 с.

71. Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці / Д.В. Малаков. – К.: Амадей, 2008. – 364 с.

72. Мирчевская И. ...И он подарил мне маму / И. Мирчевская. – К.: Поэзия, 2005. – 200 с.

73. Немирон Н. У збудженій в огні столиці України (Славній пам'яті мучеників за Україну в Києві в 1941–1942 рр.) / Н. Немирон // В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / За ред. М. Марунчака - Вінніпег (Лондон-Париж-Мюнхен-Нью Йорк-Дітройт-Торонто): Світова ліга українських політичних в'язнів, 1990. – С. 803–816.

74. Пігідо-Правобережний Ф.П. Велика Вітчизняна війна / Ф.П. Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.
75. Подвиг тыла (Документы, материалы газет и радио военных лет, дневники, письма, воспоминания). – М.: Политиздат, 1970. – 239 с.
76. Ситник М. Катам на перекір: Поезія, проза, спогади / М.Ситник. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 448 с.
77. Теліга Олена. Листи. Спогади / Упорядник Надія Миронець. – 2-ге вид., випр. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – 400 с.
78. Теліга Олена. О краю мій... Твори. Документи. Біографічний нарис./ Упорядник Надія Миронець. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 403 с.
79. „...То була неволя”. Спогади та листи „остарбайтерів” / Упор. Т. Пастушенко, М. Шевченко: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс „Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”. – К.: Поліграф. д-ця Інституту Історії України НАН України, 2006. – 542 с.
80. Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями / Л. Форостівський. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1952 – 79 с.
81. Хорошунова И.А. Киевские записки / И.А. Хорошунова // Егупец. – 2002. – №№ 9–10

Енциклопедичні та довідкові видання

82. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / С.И. Вавилов, Б.А. Введенский – М.: Советская энциклопедия, 1969–1978.
83. Бутрин М.Л. Библиография периодических изданий Львовской области за 1939-1965 гг. / М.Л. Бутрин – Львов, 1970. – 122 с.
84. Визволення України. Велика Вітчизняна війна. 1941–1945: Хронологічний довідник. / Е.А. Афонін (ред.), В.А. Дрозд (уклад.). – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 136 с.

85. Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Под. ред. Г.Ф. Кривошеев. – М.: Вече, 2009. – 384 с.
86. Великая Отечественная война. 1941–1945. Иллюстрированная энциклопедия. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 640 с.
87. Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: каталог / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського / О.С. Онищенко (голова ред. кол.), Н.Ф. Самохіна (авт.-уклад.). – К., 2009. – 504 с.
88. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Стат. исслед. / Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андроников, П.Д. Буриков. – М.: Воениздат, 1993. – 370 с.
89. Джордан Д. Атлас операций Второй мировой войны / Д. Джордан, Э. Вист. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2007. – 276 с.
90. Енциклопедія Українознавства: у 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 1. – 523 с.
91. Енциклопедія Українознавства: у 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 2. – 1040 с.
92. Енциклопедія Українознавства: у 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 5. – 2623 с.
93. Енциклопедія Українознавства: у 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 9. – 4345 с.
94. Енциклопедія Українознавства: у 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 11. – 5731 с.
95. Малюженко Л. Київ за 1942 р. / Л. Малюженко // Наше минуле. – Ч. 1. – 1993. – С. 151–183.
96. Музей-Архів Переходової доби. Пофондовий путівник. – К., 2002.
97. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941–1945» / [М.Л. Дударенко, Ю.Г. Перечнев, В.Т. Елисеев и др.]. – М.: Воениздат, 1985. – 598 с.

98. Партизанские и подпольные газеты в годы Великой Отечественной войны 1941–1944. Указатель. – М.: Книга, 1976. – 188 с.
99. Преса Української РСР 1917-1966: Статистичний довідник. – Харків, 1967. – 146 с.
100. Преса Української РСР 1918-1980: Статистичний довідник. – Харків, 1981. – 219 с.
101. Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил: Статистическое исследование / Под общей редакцией Г.Ф. Кривошеева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.
102. Советская военная энциклопедия: в 8 т. / Под. ред. А.А. Гречко – М.: Воениздат, 1976–1980. – Т. 4. – Т. 1. – 1976. – 675 с.
103. Советская военная энциклопедия: В 8 т. – М.: Воениздат, 1978. – Т. 2. – 1976. – 681 с.
104. Советская военная энциклопедия: В 8 т. – М.: Воениздат, 1979. – Т. 5. – 1977. – 669 с.
105. Советская военная энциклопедия: В 8 т. – М.: Воениздат, 1980. – Т. 8. – 1980 – 688 с.
106. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопед. Словника / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1994. – Вип. 1. – 250 с.
107. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопед. Словника / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1995. – Вип. 2. – 280 с.
108. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопед. Словника / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1996. – Вип. 3. – 327 с.
109. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопед. Словника / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1997. – Вип. 4. – 356 с.
110. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопед. Словника / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1998. – Вип. 5. – 335 с.
111. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопед. Словника / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1999. – Вип. 6. – 306 с.

112. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопед. Словника / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2000. – Вип. 7. – 400 с.
113. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 1. – 542 с.
114. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 3. – 548 с.
115. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 8. – 541 с.
116. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 10. – 554 с.
117. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 12. – 536 с.
118. Энциклопедия Третьего рейха / Сост В. Телицын. – 2-е изд. – М.: Локид-Пресс, 2004. – 476 с.

Література

Монографії, статті, брошури

119. Актуальні проблеми Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 квітня 2005 р. / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Кафедра історії України, Кафедра всесвітньої історії, Кафедра архівознавства, Кафедра психології / В.Ф. Литвиненко (ред. кол.) – Луганськ, 2005. – 264с.
120. Андрущенко О. «Дніпропетровська газета» періоду фашистської окупації / О. Андрущенко // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. і повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовтня 2003 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики; За ред. М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 176–181.

121. Андрющенко О. Окупаційна преса Дніпропетровщини (1941–1943 рр.): маніпулювання свідомістю аудиторії / О. Андрющенко // Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Журналістика. Медіалінгвістика. Кіномистецтво. – Вип. 3. – К.: КиМУ, 2004. – С. 157–165.

122. Андрющенко О. Висвітлення питання українізації на шпальтах газет Дніпропетровщини 1941-1943 рр. / О. Андрющенко // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Львів, 17–18 травня 2002р. – Л., 2002 – С. 343–349.

123. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в "Генеральній Губернії" (1939-1944рр.): За матеріалами періодичної преси / НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника / Н.В. Антонюк. – Львів, 1997. – 232с.

124. Антонюк Н.В. Проблеми функціонування західноукраїнської преси періоду Другої світової війни / Н.В. Антонюк // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р. / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 1999. – С. 353-358.

125. Антонюк Н.В. Список легальних періодичних видань, які виходили у Генеральній губернії (1939–1944 рр.) / Н.В. Антонюк. – Львів, 1998. – 297 с.

126. Антонюк Н.В. Творчість Львівського оперного театру у публікаціях періодичної преси (1941–1944 рр.) / Н.В. Антонюк // Українська періодика: історія та сучасність : Доп. та повід. четвертої Всеукр. наук.теорет. конф. 19 – 20 грудня 1997 р. / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 1997. – С.132–135.

127. Антонюк Н.В. До історії літературно-мистецького часопису «Наші дні» (1941–1944 рр.) / Н.В. Антонюк //Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомлення Всеукр. наук.-теор. конф., Львів 9–10 груд. 1993 р. – Львів, 1993. – С. 87–90.

128. Бачо Я. Нацизм / Я. Бачо. – М.: ЯУЗА, 2004. – 544 с.

129. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945 / Головна редакційна колегія: І.О. Герасимов (голова), І.Т. Муковський, П.П. Панченко (заступники

голови), Р.Г. Вишневський (відповідальний секретар). – Київ: Пошуково-видавниче агенство "Книга Пам'яті України", 2000. – 944 с.

130. Беркгоф К. Антисемітизм в україномовних виданнях у райхскомісаріаті Україна / К. Беркгоф // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 94–101.

131. Бешанов В.В. Год 1942 – «учебный» / В.В. Бешанов. – М.: АСТ, 2006. – 624 с.

132. Бідоча Л.М. Інтелігенція України в умовах «нового порядку» / Л.М. Бідоча // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 151-163.

133. Богуславський О. Освітня політика німецького окупаційного режиму у світлі публікацій часопису „Нове Запоріжжя” (1941–1943) / О. Богуславський // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. і повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовтня 2003 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики; За ред. М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 423–428.

134. Бойко Ю. У сьйві нашого Києва / Ю. Бойко. – Нью-Йорк, 1955. – 224 с.

135. Боляновський А. Німецька окупаційна адміністрація і національний рух опору України в 1941-1944 рр. / А. Боляновський // Записки НТШ. – 1999. – Т. ССXXXVIII. – С. 348–381.

136. Борисенко Т. “Краківські вісті” – український часопис Холмщини та Підляшшя / Т. Борисенко // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 306–310.

137. Бутенко Р. До питання про становище церкви в період Великої Вітчизняної війни / Р. Бутенко // Сторінки воєнної історії України. – К., 2002 – Вип. 6. – С. 174–176.

138. Бухало Г.В. Видання Української Повстанської Армії (1941–1950-ті рр.) / Г.В. Бухало // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід.

шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 2000. – С. 83–86.

139. Быков К. Величайшая военная катастрофа. Киевский «котел» / К. Быков. – М.: Эксмо, 2008. – 496 с.

140. Ватлин А. Германия в XX веке / А. Ватлин. – М.: РОССПЭН, 2005. – 336 с.

141. Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки: Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., Дніпропетровський національний ун-т, 12–13 травня 2005 року / Дніпропетровська обласна держ. адміністрація; Дніпропетровський національний ун-т; Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І.Яворницького / С.І. Світленко (відп.ред.) – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 340 с.

142. Велич подвигу народного: (Тези матеріалів обл. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.) / Історичний факультет Черкаського держ. педагогічного ін-ту та ін. – Черкаси, 1995. – 174 с.

143. Верба І.В. Спроби відновлення Української академії наук у Києві (кінець 1941 – початок 1942 рр.) / І.В. Верба // Український історик – 1995 – № 1–4 – С. 87–99.

144. Верба І.В. Кость Штеппа / І.В. Верба // УІЖ. – 1999. – № 3–4.

145. Верба І.В. Сторінки історії Української Академії наук в німецькій окупації (кінець 1941–початок 1942 рр) / І.В. Верба // Розбудова держави. – 1995. – № 3. – 45–50.

146. Верба І.В. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні / І.В. Верба. – К.: НАНУ, 1999. – 380 с.

147. Верба І.В. Історична наука в Україні та історики в період нацистської окупації (1941-1944 рр.) / І.В. Верба // Історія та історіографія в Європі. – № 3. – 2004. – С. 66–74.

148. Верт А. Россия в войне 1941–1945 / А. Верт. – М.: Эксмо, 2003. – 736 с.

149. Ветров І.Г. “Фінансова війна” третього рейху на окупованій території України в 1941–1944 рр. / І.Г. Ветров // УІЖ. – 1995. – № 3. – С. 96–100.
150. Ветров І.Г. Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944 рр. / І.Г. Ветров. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 231 с.
151. Винокурова Ф. Вінницька обласна окупаційна преса 1941–1944 рр. у науково-довідковій бібліотеці Держархіву Вінницької області як джерело вивчення ідеології і практики геноциду / Ф. Винокурова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Вип. 13. – К., 2004. – С. 449–460.
152. Винокурова Ф. „Єврейське питання” в окупаційних періодичних виданнях на території Вінницької області / Ф. Винокурова // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 102–112.
153. Вічна слава творцям Великої Перемоги: Доповідь Президента України Л.Д.Кучми на урочистих зборах, присвячених 55-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні, 6 травня 2000 року. – К.: Україна, 2000. – 14с.
154. Владимиров В.М. Історія української журналістики (1917–1997 рр.) / В.М. Владимиров. – Луганськ: СУДУ, 1998. – 164 с.
155. Войцеховський Ю. Київ в роки війни. / Ю. Войцеховський // Історія в школі. – 2002. – № 9–12.
156. Волкогонов Д.А. Тріумф і трагедія. Політичний портрет Й.В. Сталіна: у 2-х кн. / Д.А. Волкогонов. – К.: Політвидав України, 1990. – Кн. 2. – 671 с.
157. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України 1943–1945 рр. / Т.В. Вронська. – К., 1995. – 83 с.
158. Гайдабура В.М. Преса України періоду німецько-фашистської окупації як джерело біографічних досліджень з історії театру (1941–1944) / В.М. Гайдабура // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. – Вип. 1. – К., 1998. – С. 435–438.

159. Ганжуров Ю.С. Чорно-біла “відлига” у дзеркалі преси: газетні публікації як джерело вивчення політичної системи України 1956 – 1964 рр.) / Ю.С. Ганжурова. – К.: Оріяни, 1999. – 151 с.
160. Генералюк Л. Ювілей «Українського Слова» / Л. Генералюк // Слово і час. – 1997. – № 4. – С. 13-14.
161. Гінда В.В. Школа в політиці ОУН та німецько-фашистського окупаційного режиму на Вінниччині / В.В. Гінда // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 172–180.
162. Герцштейн В. Война, которую выиграл Гитлер / В. Герцштейн. – Смоленск: Русич, 1996. – 608 с.
163. Гилберт М. История XX века. Неизвестные факты / М. Гилберт. – Харьков: Клуб семейного досуга, 2006. – 335 с.
164. Годованый Є.Ф. Суспільно-політичний рух 30-60-х років XIX століття в Україні та його висвітлення на сторінках української преси / Є.Ф. Годованый. — К.: Знання, 1999. – 35с.
165. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України у період Другої світової війни. 1939-1945 рр. / М.Л. Головка. – К.: Олан, 2004. – 704 с.
166. Горбатюк В. „Український голос” у Проскурові за часів гітлерівської окупації / В. Горбатюк // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький, Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 119–123.
167. Горбатюк В. „Український голос” у Проскурові за часів гітлерівської окупації / В. Горбатюк // Проскурів – 2006 – 5 жовтня.
168. Гриднев В. Пропагандистская подготовка фашистской Германией войны против СССР / В. Гриднев // Вопросы истории. – 1981. – № 5. – С. 166–171.
169. Григорович Д.Ф. Идеино-политическая деятельность компартии Украины в годы Великой Отечественной войны / Д.Ф. Григорович. – К., 1983. – 167 с.

170. Гриневич В. Історія Другої світової війни у сучасній історіографії та політичній боротьбі / В. Гриневич // Український гуманітарний огляд – К.: „Критика”, 2005. – Вип. 11. – С. 9–29.

171. Губа П.І. Українське відродження: Спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917–1920 рр. / П.І. Губа. – Черкаси: ЧДТУ, 2000. – 263 с.

172. Гутянська О.В. Через лінію фронту. Газета “За Радянську Україну” у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників / О.В. Гутянська. – К.: Радянська Україна, 1980.

173. Дем’янчук І.Л. Зброєю слова (Преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.) / І.Л. Дем’янчук. – К., 1966. – 239 с.

174. Дем’янчук І.Л. Партизанська преса України (1941–44 рр.) / І.Л. Дем’янчук. – К., 1956. – 108 с.

175. Денека О.І. Газета «Українське Слово»: історія та проблематика / О.І. Денека // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення п’ятої науково-теоретичної конференції (20–21 грудня 1998 р.). – Львів, 1998. – С. 232–240.

176. Дишлевий П.С. Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941–1944 рр.) / П.С. Дишлевий // УІЖ. – 1971. – № 6. – С. 74–80.

177. Дмитрієнко М.Ф. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело / М.Ф. Дмитрієнко. – К.: Радянська Україна, 1967. – 176 с.

178. Дмитрієнко, М.Ф. Листівки більшовицьких організацій України 1917–1920 рр. як історичне джерело / М.Ф. Дмитрієнко. – К.: Радянська Україна, 1980. – 304с.

179. Дубик М. Архіви Києва часів німецької окупації (вересень 1941–листопад 1943) / М. Дубик // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1997. – С. 519–543.

180. Дубина К. 778 Трагічних днів Києва. – К.: Радянська Україна, 1945. – 95 с.

181. Дубина К. Злодеяння немцев в Києве. – К.: ОГІЗ, 1945. – 48 с.
182. Дубровіна Л. Звіти про діяльність Крайової бібліотеки рейхскомісаріату Україна як джерело з історії бібліотек і долі бібліотечних фондів у період нацистської окупації Києва (1941–1943) / Л. Дубровіна, Н. Малолетова // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики – К., 2001. – Число 6 (7), Ч. 2. – С. 6–24.
183. Дубровіна Л. Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих східних територій у 1941–1944 рр. і формування Східної і Центральної бібліотек Вищої школи у Німеччині / Л. Дубровіна, Н. Малолетова // Пам'ятки. Археографічний щорічник – 2003. – Т. 4. – С. 46–68.
184. Дубровіна Л.А. Історія Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського (1941–1964) / Л. Дубровіна, О. Онищенко. – К: Наукова думка, 2003 – 360 с.
185. Дудник В.М. Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації. / В.М. Дудник // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 205–213.
186. Жива пам'ять: 62-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні присвячується / О.Н. Писарева (авт.-упоряд.), С.П. Чеботарьов (авт.-упоряд.). – Ужгород: Ліра, 2007. – 268с.
187. Заболотна Т. Житлова проблема в окупованому Києві / Т. Заболотна // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 158–173.
188. Заболотна Т. Продовольче забезпечення киян під час гітлерівської окупації / Т. Заболотна // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 213–241.
189. Захистимо правду історії: Матеріали слухань "Про стан виконання органами освіти і науки нормат.-правових актів України щодо необх. правдивого висвітлення новітньої вітчизняної історії, подій Великої Вітчизняної війни" / Комітет Верховної Ради України у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 84с.

190. Збережемо пам'ять про подвиг: До 60-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні / Федерація профспілок України. Інститут туризму; Український держ. центр туризму і краєзнавства учнівської молоді / О.І. Лугова (наук. ред.). – К., 2005. – 134с.

191. Івлєв І.О. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941 – 1944 рр.) / І.О. Івлєв, А.Ф. Юденков. // УІЖ. – 1985. – № 6. – С. 41–48.

192. Ивлев И.А. Оружием контрпропаганды: Советская пропаганда среди населения оккупированных территорий СССР 1941-1944 гг. / И.А. Ивлев, А.Ф. Юденков. – М., 1988. – 277 с.

193. Иринархов Р.С. У Днепровских круч... / Р.С. Иринархов. – М.: АСТ, 2006. – 608 с.

194. Исаев А. «Котлы» 1941-го. История ВОВ, которую мы не знали / А. Исаев. – М.: ЭКСМО, 2006. – 400 с.

195. Історія Української РСР: у 8-ми тт., 10-ти кн / АН УРСР. Інститут історії / Гол. ред. А.Г. Шевелєв. – К: Наукова думка, 1977. – Том 7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945) / Ред. В.І. Клоков. – 536 с.

196. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.: в 6 т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС Отдел истории Великой Отечественной войны / П.Н. Поспелов (председатель). – М.: Воениздат, 1960–1965. – Т. 2. – 535 с.

197. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.: в 6 т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС Отдел истории Великой Отечественной войны / П.Н. Поспелов (председатель). – М.: Воениздат, 1960–1965. – Т. 5. – 543 с.

198. История Второй мировой войны 1939–1945: в 12 т. / Институт Военной Истории Министерства Обороны СССР. Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. Институт Всеобщей Истории Академии Наук СССР. Институт Истории СССР Академии Наук СССР / А.А. Гречко (председатель). –

М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 4: Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны». – 1975. – 536 с.

199. Жив'юк А.А. Місце і роль легальної української періодики (1941–1944 рр.) у національно-визвольній боротьбі (на прикладі газети «Волинь») / А.А. Жив'юк // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 110–115.

200. Журналисты на войне: в 2 кн. – М.:Воениздат, 1966–1974.

201. Загоруйко М.М. Крах плана “Ольденбург”: (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). – 3-е изд., доп. / М.М. Загоруйко, А.Ф. Юденков. – М., 1980. – 375 с.

202. Захарчук І.В. Література і мистецтво на сторінках часопису «Волинь» у 1941-1944 роках / І.В. Захарчук // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Рівне, 1991. – С. 97–99.

203. Земсков В.Н. Ведущая сила всенародной борьбы: Борьба советского рабочего класса на временно оккупированной фашистами территории СССР (1941–1944 гг.) / В.Н. Земсков. – М., 1986. – 269 с.

204. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы / С.Г. Кара-Мурза. – Харьков: Клуб семейного досуга, 2007. – 640 с.

205. Карель П. Сталинград. Крах операции «Блау» / П. Карель. – М.: ЭКСМО, 2005. – 352 с.

206. Клец В. Днепропетровская пресса оккупационного периода в годы Второй мировой войны в русле осуществления оккупационной политики / В. Клец // Вопросы германской истории: Сб. науч. тр. (Ред. кол.: С.Й. Бобилева (отв. ред.) и др. – Д.: РВВ ДНУ, 2002. – С. 112–119.

207. Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Сліпко. – К.: Радянська Україна, 1957. – 123 с.

208. Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941-1944 / Б.Н. Ковалев. – М.: АСТ, 2004. – 483 с.

209. Коваль А.Е. Партийно-подпольная и партизанская печать в тылу врага (1941–1944гг.) / А.Е. Коваль, С.В. Соседов // Вопросы истории КПСС. – 1962. – № 2. – С. 63–79.
210. Коваль М.В. 1941–1943 роки. Україна / М.В. Коваль // УІЖ. – 1991. – № 6. – С. 10–17.
211. Коваль М.В. Доля української культури за “нового порядку” (1941–1944рр.) / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С.15–38.
212. Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 9. – С. 13–28.
213. Коваль М.В. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941 – 1944рр.) / М.В. Коваль // УІЖ. – 1992.– № 2. – С. 25–32.
214. Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1979. – 136 с.
215. Коваль М.В. Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М.В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1977. – 264 с.
216. Коваль М.В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944) / М.В. Коваль // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сборник научных трудов. – К., 1988. – С. 146–202.
217. Коваль М.В. К истории патриотических движений советских людей на оккупированной фашистами территории Украины / М.В. Коваль, Т.С. Першина //Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сборник научных трудов. – К., 1988. – С. 203–229.
218. Коваль М.В. Україна: 1941-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 193 с.
219. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.

220. Козлов В. О людских потерях Советского Союза в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг / В. Козлов // История СССР. – 1989. – № 2. – С. 41–52.
221. Козлов В. Демографічні втрати народонаселення Української РСР – 40-х років / В. Козлов // УГЖ. – 1990. – № 2. – С. 53–61.
222. Колесниченко-Братунь Н. Публіцистика Олени Теліги / Н. Колесниченко-Братунь // Дзвін. – 1994. – № 4. – С. 137–140.
223. Коломієць О.С. Правда історії. (Проти буржуазної фальсифікації історії Великої Вітчизняної війни) / О.С. Коломієць. – К, 1975. – 46 с.
224. Комаров Д. Пресса германских властей на оккупированной территории СССР / Д. Комаров // Отечественные архивы. – 2005. – № 2. – С. 44–52.
225. Комков Г.Д. На идеологическом фронте Великой Отечественной / Г.Д. Комков. – М., 1986. – 279 с.
226. Копотиенко И.И. Источниковедческий анализ периодической печати Украины (1917–1925гг.) / И.И. Копотиенко. – Днепропетровск, 1978. – 84 с.
227. Коржановська Л. Часопис „Нова доба” як джерело дослідження історії Бердичева періоду окупації (1941–1944 рр.) / Л. Коржановська, Є. Маринич // Бердичів древній і вічно молодий: Науковий збірник „Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-красознавчого товариства дослідників Волині. – Т. 32 /Гол. ред. М. Ю. Костиця. – Житомир: Косенко, 2005. – С. 15–18.
228. Кормилицын С.В. Ложь от Советского Информбюро / С.В. Кормилицын, А.В. Лысев. – СПб.: Издательский дом «Нева», 2005. – 320 с.
229. Король В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках / В.Ю. Король. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 128 с.
230. Костиця М.Ю. «Українське Слово»: житомирські сторінки історії газети / М.Ю. Костиця, Р.Ю. Кондратюк // Українське періодика: історія і

сучасність. Доповіді та повідомлення четвертої науково-теоретичної конференції (19–20 грудня 1997 р.). – Львів, 1997. – С. 135–136.

231. Кривенко С. Документи фонду „Видавництво „Українська думка”, орган Черкаської районної управи. 1941–1943 рр.” як складова частина джерельної бази з вивчення історії періоду німецько-фашистської окупації Черкащини / С. Кривенко // Сторінки воєнної історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 83–86.

232. Крысько В. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / Под общ. ред. А. Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 1999. – 448 с.

233. Кульков Е. Война 1941–1945 / Е. Кульков, М. Мягков, О. Ржевский. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 479 с.

234. Курило Т. Сила та слабкість українського націоналізму в Києві під час німецької окупації (1941–1943) / Т. Курило // Україна модерна. – 2008. – Ч. 13. – С. 115–131.

235. Кучер В. ОУН–УПА в боротьбі за незалежну Україну / Інститут національних відносин та політології НАН України / В. Кучер. – К.: Біб-ка українця, 1997. – 103 с.

236. Кучер В. Окупаційний режим в Україні: спроби нового бачення проблеми / В. Кучер // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2001. – Число 6 (7), Ч. 2. – С. 209–224.

237. Кучерук О.С. «Українське Слово»: історія і сьогодення / О.С. Кучерук. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 8 с.

238. Кучерук О.С. До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації / О.С. Кучерук // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 241–252.

239. Кучерук О.С. Українське Слово / О.С. Кучерук // Українське Слово. – 1997. – 9 січня. – № 2. – С. 5.

240. Лаута С.П. Колгоспне селянство України у роки Великої Вітчизняної війни / С.П. Лаута. – К.: Радянська Україна, 1965. – 208 с.

241. Лащук Ю.П. Дослідження періодичних видань Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836-1950 рр.): стан і найважливіші завдання / Ю.П. Лащук // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 30–34.

242. Леонтьєва Л. Пропаганда як інформаційно – психологічний складник політичних процесів / Л. Леонтьєва. – Київ–Львів, 2004. – 298 с.

243. Лизанчук В.В. Газета “Станиславівське слово” (1925–1944 рр.) / В.В. Лизанчук // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1996 – 1997. – Вип. III/IV. – С. 418–436.

244. Лизанчук В.В. Газета «Українське Слово» (1941–1942 рр.) як історіографічне джерело, важливий чинник національного виховання / В.В. Лизанчук // Історичне краєзнавство і національне виховання: Матеріали наук.-практ. конф., Львів, 27 травня 1994. – Львів, 1994. – С. 50–52.

245. Лизанчук В.В. Газета «Українське Слово» (1941–1941 рр.) як тип видання / В.В. Лизанчук // Зб. праць НДЦ періодики / ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 365–375.

246. Лисенко О.Є Бойові дії авіації в роки Великої Вітчизняної війни / Інститут історії України НАН України; Національна академія оборони України; Український ін-т воєнної історії / М.І. Рибак (відп. ред.). – К., 2003. – 174с.

247. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні: 1943–1946 / О.Є. Лисенко. – К., 1998. – 413 с.

248. Луцький О.І. Офіційна україномовна преса Галичини періоду німецької окупації (1941–1944рр.): умови і проблематика публікацій / О.І. Луцький // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. третьої Всеукр. науково-теорет. конф. 22–23 грудня 1995 р./ Ред.кол.: М.М. Романюк (відп. ред.) та ін. – Львів, 1995. – С. 105–110.

249. Малаков Д.В. Київ. 1939–1945. Фотоальбом / Д.В. Малаков. – К.: Кий, 2005. – 464 с.

250. Малаков Д.В. Київ. 1939–1945. Post scriptum / Д.В. Малаков. – К.: Варто, 2009. – 224 с.
251. Малаков Д. Ніби й не було війни... / Д.В. Малаков. – К.: Грані-Т, 2009. – 112 с.
252. Малик Я.Й. Преса про діяльність української греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / Я.Й. Малик // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1999. – С. 169–174.
253. Маслов А. Безвозвратные потери генералитета Красной Армии в 1941–1945 гг. // Друга світова війна і Україна. – К., 1996. – С. 151-157.
254. Мельниченко В. Інформаційно-видавниче забезпечення функціонування окупаційної влади на Черкащині у 1941–1944 рр. / В. Мельниченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – Вип. 26. – К., 2004. – С. 252–259.
255. Михайлюк М.В. Функціонування видавництв українськомовної періодичної преси Київщини в умовах нацистської окупації / М.В. Михайлюк // Історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 46–52.
256. Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 445–448.
257. Михайлюк М.В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві. / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 131–145.
258. Михайлюк М.В. К. Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 133–141.
259. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н. Мюллер. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.
260. На зов Києва: український націоналізм у Другій світовій війни: Зб. ст., спогадів і док. – Торонто; Нью-Йорк: Новий шлях, 1985. – 542 с.

261. Невежин В.А. Сталин о войне. Застольные речи 1933–1945 гг. / В.А. Невежин – М.: ЭКСМО, 2007. – 320 с.
262. Немятый В.Н. Всенародная борьба против экономических мероприятий фашистских оккупантов на Украине (1941–1944) / В.Н. Немятый. – К.: Знание, 1980. – 62 с.
263. Они освобождали Днепропетровск: Очерки о героях Днепра, воспоминания участников форсирования и освобождения Днепропетровска, материалы фронтовых газет / Г.В. Николенко (сост.). — Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 198 с.
264. Орлов Ю.Я. Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР / Ю.Я. Орлов. – М., 1985. – 54 с.
265. Павлюк І. Преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляштя 1941–1944 рр.: історико-типологічний та ідеологічний аналіз / І. Павлюк //Зб. праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 192-205.
266. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляштя 1917–1939, 1941–1944 рр. / І. Павлюк. – Львів: Каменяр, 2001. – 285 с.
267. Пастушенко Т. Листи як джерело вивчення проблеми українських «остарбайтерів» періоду Другої світової війни / Т. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 70–77.
268. Патріот України: До 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні / Рада Організацій ветеранів України, Головна редакційна колегія Книги Пам'яті України / І.О. Герасимов (голов. ред.). – К.: Пошуково-видавниче агенство "Книги Пам'яті України", 2004. – 152 с.
269. Перишка Т. Фашистский геноцид на Украине 1941-1944 гг. / Т. Перишка. – К., 1985.
270. Патриляк І.К. Український визвольний рух у 1942 році / І.К. Патриляк // Український визвольний рух. – Збірник 7. – Львів, 2006. – С. 208–231.

271. Патриляк І.К. “Евіденційні картки” УПА як статистичне джерело / І.К. Патриляк // Український визвольний рух. – Збірник 6. – Львів, 2006. – С. 110–147.
272. Патриляк І.К. Війна переможців і переможених / І.К. Патриляк // Україна Модерна. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Інститут історичних студій. – № 13. – К.: Критика, 2008. – С. 48–55.
273. Патриляк О.В. Зарплати, ціни та монетарна політика німецької окупаційної влади на території рейхскомісаріату України / О.В. Патриляк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – № 59–60. – 2000. – С. 100–103.
274. Петров В.П. Діячі української культури (1920–1940 рр.). Жертви українського терору / В.П. Петров. – К.: Воскресіння, 1992. – 80 с.
275. Політична історія України. ХХ ст.: у 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Генеза, 2003. – Т. 4: Україна у Другій світовій війні (1939–1945) – 584 с.
276. Пономаренко П.К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941 – 1944 / П.К. Пономаренко. – М., 1986. – 438 с.
277. Потильчак О.В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944): причини і прояви / О.В. Потильчак. – К., 1997. – 29 с.
278. Почепцов Г. Информационные войны / Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 576 с.
279. Пристайко В. Чи був «матч смерті»? Документи свідчать / В. Пристайко. – К.: ЕксОб, 2006. – 108 с.
280. Радчик Р. Улас Самчук як редактор газети «Волинь» / Р. Радчик // Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка. Інститут журналістики. Науково-методична комісія з журналістики при Міністерстві освіти і науки України. Українське журналістикознавство. — Вип. 2. – К., 2001. – С. 21–26.

281. Ревегук В.Я. Стан освіти на Полтавщині в умовах німецько-фашистської окупації (1941-1943 роки) / В.Я. Ревегук // Історична пам'ять. – 2002. – № 1–2. – С. 30–42.
282. Ревегук В. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939–1945) / В. Ревегук. – Полтава, 2004. – 288 с.
283. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П.В. Рекотов // УІЖ. – 1997. – № 3. – С. 90–101.
284. Романько О. Немецкая пропаганда в Крыму (1941–1944): органы, структура и деятельность / О. Романько // Ялта: 1945–2000: Проблемы международной безопасности на пороге нового столетия. Международный научный симпозиум: Материалы. – Симферополь: Крымский архив, 2001. – С. 39–79.
285. Романько О. З історії колабораціоністської періодичної преси в Криму в окупаційний період (1941–1944) / О. Романько // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. і повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовт. 2003 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 165–169.
286. Рудий Г.Я. Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспекти / Г.Я. Рудий. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 548 с.
287. Рудий Г.Я. Періодична преса України як об'єкт дослідження пам'ятко-охоронного процесу 1917–1940 рр.: історіографія проблеми / Г.Я. Рудий // Університет. – 2008. – № 6. – С. 48–56.
288. Рудий Г.Я. Періодика України 1917–1940 рр. / Г.Я. Рудий // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 1. – С. 29–36.
289. Рудий Г.Я. Преса Української Держави 1918: Питання освіти, науки, культури / Г.Я. Рудий. – К.: Хрещатик, 1996. – 96 с.
290. Рудий Г. Я. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури 1917–1920 рр. / НАН України, Інститут історії України / Г.Я. Рудий. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 442с.

291. Савицький Л. Вплив української преси на формування національної свідомості населення Кам'янець-Подільської області під час фашистської окупації (1941–1944 рр.) / Л. Савицький // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р./ За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 164–167.

292. Семененко В.И. Великая Отечественная война... Как это было / В.И. Семененко, Л.А. Радченко. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2008. – 416 с.

293. Смилянская Ю. История одной редакции («Украинское слово» и «Новое украинское слово») / Ю. Смилянская // «Тень Холокоста»: Сборник научных статей второй международной конференции «Уроки Холокоста и современная Россия». – М., 1998. – С. 137–139.

294. Смилянская Ю. Отражение Холокоста в прессе оккупационного периода на территории Украины / Ю. Смилянская // Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. Матеріали VII наукової конференції. – Київ.: Інститут Юдаїки, 2000. – С. 300–304.

295. Соколов Б.В. О соотношениях потерь в людях и боевой технике на советско-германском фронте в ходе Великой Отечественной войны / Б.В. Соколов // Вопросы истории. – 1988. – № 9. – С. 35–41.

296. Соколов Б.В. Правда о Великой Отечественной войне (Сборник статей) / Б.В. Соколов. – СПб.: Алетейя, 1999.

297. Соколов Б.В. Оккупация. Правда и мифы / Б.В. Соколов. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2005. – 352 с.

298. Соколов Б.В. Вторая мировая. Факты и версти / Б.В. Соколов. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2007. – 431 с.

299. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН періоду німецької окупації / О. Стасюк // Зб. праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 172–192.

300. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) – Львів: Центр досліджень визвольного руху. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 384 с.

301. Стахів Є. Похідні групи ОУН на Східній Україні в 1941–1943 роках / Є. Стахів // Національно-визвольна боротьба 20–50-х років ХХ ст. в Україні: Зб. матеріалів Першої міжнар. наук. конф. – К., 1993. – С. 145–159.

302. Сугацька Н. Єврейське питання в колаборантській пресі на Миколаївщині (1941–1944 рр.) / Н. Сугацька // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв: Атол, 2004. – С. 46–47.

303. Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941 – 1945 гг.) / Н.И. Супруненко. – К.: Радянська Україна, 1956. – 472 с.

304. Тарнавський І. Впровадження на Донеччині німецько-фашистської окупаційної політики у сфері освіти / І. Тарнавський // Історичні і політологічні дослідження. Донецький національний університет. – 2005. – Вип. 1 (23). – С. 124–127.

305. Титаренко Д.М. «Краматорська газета» як історичне джерело з періоду окупації / Д.М. Титаренко // Актуальные проблемы гуманитарного развития Украины на меже тысячелетий: Сб. науч. тр. – Краматорск: КЭГИ, 1999. – С. 228–233.

306. Титаренко Д.М. Окупаційна преса про соціально-економічний стан Донеччини в 1941-1943 рр. / Д.М. Титаренко // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк, 1999. – № 1/2. – С. 135–142.

307. Титаренко Д.М. Театр, кіно, періодика, музеї: Культурне життя українських областей зони військової окупації в 1941–1943 роках / Д.М. Титаренко // Україна модерна. – 2008. – Ч. 13. – С. 131–147.

308. Титаренко Д.М. Офіційна преса Донеччини періоду німецько-фашистської окупації (1941–1943 рр.) / Д.М. Титаренко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип. 8. – С. 199–212.

309. Титаренко Д.М. Умови функціонування окупаційної преси Харківщини (1941–1943 рр.) / Д.М. Титаренко // Сторінки воєнної історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 218–221.

310. Титаренко Д.М. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України / Д.М. Титаренко // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – С. 165–171.

311. Титаренко Д.М. Діяльність батальйону пропаганди У щодо організації роботи періодичних видань на окупованій території України (1941–1944 рр.) / Д.М. Титаренко // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. і повідомл. дев'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 28–29 жовтня 2005 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики / За ред. М. Романюка. – Львів, 2005. – С. 220–223.

312. Титаренко Д.М. Умови функціонування окупаційної преси на території України (зона військової адміністрації) / Д.М. Титаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 69–78.

313. Титаренко Д.М. Пропагандистська діяльність ОУН у Східній Україні під час нацистської окупації / Д.М. Титаренко // Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей 2-ї всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2006. – С. 13–15.

314. Ткаченко М. Функціонування українських музеїв під час німецької окупації 1941–1944 рр. / М. Ткаченко // Вісник Київського інституту „Слов'янський університет”. – 2001. – № 11. – С. 122–132.

315. Тяглый М. Нацистская антисемитская пропаганда в оккупированном Крыму и ее место в системе мероприятий Холокоста / М. Тяглый // Холокост. Материалы VIII ежегодной международной конференции по иудаике. – М.: Сэфер, 2001. – С. 55–70.

316. Тяглый М. Антисемитская доктрина на страницах крымскотатарской газеты «Азат Кърым» (1942–1944) / М. Тяглый // Наукові

записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 132–151.

317. Удовик В.М. Питання культурної політики в період німецької окупації (1941-1944 рр.) / В.М. Удовик // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9., Ч. 2. – К., 2005. – С. 327–334.

318. Україна у Великій Вітчизняній війні: Бібліографічний покажчик видань, присвячених 50-річчю Перемоги / Відп.: З.П.Богачук. – Київ, 1997. – 51 с.

319. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: в 3 т. – К.: Політвидав України, 1965, 1967, 1969.

320. «Українське Слово» в Києві // Українське Слово. – 1952. – 29 вересня. – № 559–561.

321. Улас Самчук – видатний український письменник ХХ ст. – Тернопіль; Кременець, 1994. – 72 с.

322. Фогараші Б. Германський фашизм – враг культури. – М.: ОГІЗ: Госсиздательство політлітератури, 1942. – 67 с.

323. Фромм Э. Психологія нацизму. Контроль свідомості та методи подавлення особистості: Хрестоматія / Сост. К.В. Семченко – Мн.: Харвест, М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – С. 47–73.

324. Фронтowa печатъ в годы Великой Отечественной войны // Военно-исторический журнал. – 1981. – № 7. – С. 75–81.

325. Ходанович О. Створення похідними групами ОУН мережі своїх осередків на території окупованої України (1941–1942) / О. Ходанович // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. – Вип. 18. – Тернопіль: Астон, 2006. – С. 252–258.

326. Чайковський І. Українські періодичні видання в Другій світовій війні, 1939–1945 / Ред. і доп М. Кравчук. – Філадельфія, Київ, 1976. – 19 с.

327. Червінський С. Провал нацистської пропаганди в Україні (1943–1944 рр.) / С. Червінський // Історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 54–58.

328. Череватенко Л.В. Ситника необхідно видавати в Україні // Літературна Україна. – 1996. – 22 лютого. – № 8. – С. 8.

329. Черняков Б. Окупаційна преса рейхскомісаріату „Україна” (1941–1943 рр.) / Збірник праць науково-дослідного центру періодики / Б. Черняков. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 135–159.

330. Черняков Б. Періодична преса на окупованій території України / Б. Черняков // Наукові записки інституту журналістики / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. – 2005. – Т. 18 (січень/березень). – С. 131–158.

331. Черняков Б.І. Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941–1944 рр.: Джерела дослідження. Бібліографія / Академія наук вищої школи України / Б.І. Черняков. – К., 2005. – 18 с.

332. Чиркова М.Ю. До питання про історію миргородської газети окупаційного періоду / М.Ю. Чиркова // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р./ За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 167–169.

333. Чиркова М.Ю. Полтавська преса періоду німецько-фашистської окупації як засіб відродження національної самосвідомості українців та підвищення їх культурного рівня / М.Ю. Чиркова // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р./ За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1999. – С. 399–401.

334. Хэнсон Б. Сражения выигранные и проигранные. Новый взгляд на крупные военные кампании Второй мировой войны / Б. Хэнсон. – М.: ЗАО центрполиграф, 2002. – 624 с.

335. Цьох Й.Т. Преса Української РСР періоду Великої Вітчизняної війни / Й.Т. Цьох. – Львів, 1984. – 53 с.

336. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни / В.О. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 466 с.

337. Шаповал Ю. Газета „Волинь” як український часопис (1941–1944 рр.) / Ю. Шаповал // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 123–137.
338. Шиловцев Ю.В. Ми перемогли! Ми переможемо!: До 60-річчя Перемоги радянського народу над фашизмом у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / Ю.В. Шиловцев. – К., 2005. – 68 с.
339. Шейнман М. Фашизм – душитель свободы совести / М. Шейнман. – Иркутск: Облиздат, 1943. – 44 с.
340. Широкоград А.Б. Битва за Черное море / А.Б. Широкоград. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 383 с.
341. Юденков А.Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории (1941–1944 гг.) / А.Ф. Юденков. – М., 1971. – 358 с.
342. Ющенко М.Д. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько-фашистської окупації / М.Д. Ющенко. – К.: Радянська Україна, 1962. – 175 с.
343. Эренбург И. Война. 1941–1945 / И. Эренбург. – М.: КРПА Олимп, 2004. – 796 с.
344. Яременко В.М. Науковці України під німецькою окупацією в світлі документів „фонду Розенберга” / В.М. Яременко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – 2003. – № 65–66. – С. 30–34.
345. Яременко В.М. Преса в рейхскомісаріаті „Україна” під час німецької окупації у липні–грудні 1941 р. / В.М. Яременко // Київська старовина. – 2006. – № 3. – С. 123–131.
346. Яременко В.М. Склад та організація персоналу Головної робочої групи України Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга в 1942–1943 рр. (за матеріалами ЦДАВО України) / В.М. Яременко // Архіви України. – 2007. – №№ 1–3. – С. 204–214.

347. Яременко В.М. Контроль за пресою в „Третьому Рейху” та рейхскомісаріаті „Україна”: порівняльний аналіз / В.М. Яременко // Київська старовина. – 2007. – № 6. – С. 123–131.

348. XI Всеукраїнська наукова конференція "Велика Вітчизняна війна: маловідомі сторінки історії, імена, події": Зб. доп. і повідомлень / Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський держ. ун-т, Хмельницький ун-т управління і права, Всеукраїнська спілка краєзнавців, Рада Організації ветеранів України / Петро Тимофійович Тронько (відп. ред.). – К.; Хмельницький: Поділля, 2004. – 378 с.

Навчальні посібники:

349. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, учителів / Я.Й. Грицак – К. Генеза, 2000. – 360 с.

350. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 2003. – 520 с.

351. Історія релігії в Україні: Навч. посібник / А.М. Колодний. – К.: Т-во «Знання», 1999. – 735 с.

352. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посібник / За ред. С.М. Клапчука та В.Ф. Остафійчука. – К.: Знання, 1999. – 328 с.

353. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін. – К.: Знання, 2001. – 326 с.

354. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.

355. Животко А. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біограф. нарисів та приміт. М.С. Тимошик – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

356. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
357. Кучер В.І. Україна у Другій світовій війні (1939–1945): Посібн. для вчителя / В.І. Кучер, П.М. Чернега. – К.: Генеза, 2004. – 272 с.
358. Литвин В.М. Україна в Другій світовій війні (1939–1945) / В.М. Литвин. – К.: Лі-Терра, 2004. – 464 с.
359. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій / С. Макарчук. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
360. Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.М. Литвин та ін. – 2-ге вид., переобл. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.
361. Панфилова А.М. Советская периодическая печать как исторический источник. Учебно-методическое пособие / А.М. Панфилова. – М., 1974. – 63 с.
362. Сарбей В.Г. Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі / В.Г. Сарбей. – К., 1986. – 182 с.
363. Трубайчук А.Ф. Друга світова війна. Коротка історія / А.Ф. Трубайчук. – К., 1995. – 192 с.
364. Трубайчук А.Ф. Друга світова: посібник для навч. закладів / А.Ф. Трубайчук. – К., 2004. – 344 с.

Дисертації та автореферати дисертацій

365. Антонченко Т. В. Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905-1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Т.В. Антонченко. – К., 2004. – 15 с.
366. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній губернії (1939–1944 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.В. Антонюк. – К., 1999. – 18 с.

367. Баковецька О. О. Проблеми культурного життя півдня України на сторінках періодичної преси (90-ті роки ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.О. Баковецька. – Одеса, 2005. – 21 с.

368. Боляновський А.В. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / А.В. Боляновський. – Львів, 1999. – 19 с.

369. Ветров І.Г. Економічна експансія «третього рейху» та промисловість України в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.Г. Ветров. – К., 1999. – 18 с.

370. Войцеховская И.Н. Газеты «Комуніст» и «Советская Украина» периода Великой Отечественной войны как источник изучения борьбы трудящихся против немецко-фашистских захватчиков: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / И.Н. Войцеховская. – К., 1988. – 18 с.

371. Глаголюк В. П. Українська преса Покуття як джерело дослідження суспільно-політичного життя краю 20-30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В.П. Глаголюк. – Л., 2004. – 20 с.

372. Глушенко Н.М. Аграрна політика Німеччини в Рейхскомісаріаті «Україна» 1941-1945 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.М. Глушенко. – К., 2005. – 18 с.

373. Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939–вересень 1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Гордієнко. – К., 1999. – 17 с.

374. Губа П.І. Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / П.І. Губа. – К., 2007. – 39 с.

375. Даниленко С.І. Журналістські методи інформаційного забезпечення зовнішньої політики держави (на прикладі німецької преси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Теорія літератури» / С.І. Даниленко. – К., 1997. – 21 с.

376. Курилишин К.М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939-1944): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / К.М. Курилишин. – Львів, 2008. – 17 с.

377. Лазоренко Ю. І. Бібліографія 1941–1945 років як джерелознавча база дослідження історії України періоду Великої Вітчизняної Війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 05.25.03 «Бібліотекознавство» / Ю.І. Лазоренко. – К., 1995. – 27 с.

378. Лапан Т. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. Лапан. – Львів, 2005. – 16 с.

379. Макарова Л. Нацистская пропаганда средствами искусства в освещении буржуазных историков: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. истор. наук: спец. 07.00.09 «Історіографія, источниковедение и методы исторического исследования» / Л. Макарова. – Томск, 1978. – 24 с.

380. Михайлюк М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецько-окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.В. Михайлюк. – К., 2006. – 22 с.

381. Ніколаєць Ю.О. Морально-політичний стан населення і воїнів Червоної армії в перший період Великої Вітчизняної війни (на матеріалах

України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.Ю. Ніколаєць. – К., 1998. – 19 с.

382. Потильчак О. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Потильчак. – Київ, 1999. – 18 с.

383. Рекотов П.В. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941–1944 рр. (Історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави й права» / П.В. Рекотов. – Харків, 1997. – 18 с.

384. Сурмач О.І. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.І. Сурмач. – Львів, 2001. – 18 с.

385. Тарнавський І.С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі, 1941–1943 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.С. Тарнавський. – Донецьк, 1999.

386. Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Д.М. Титаренко. – Дніпропетровськ, 2002. – 19 с.

387. Удовик В.М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території Генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М. Удовик. – К., 2005. – 18 с.

388. Ухач В. Культурно-освітня діяльність організації українських націоналістів (1929–1944): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Ухач. – К., 1998.

Інтернет ресурси

389. Власовський І. Короткий історичний нарис УАПЦ / І. Власовський.
– Режим доступу: <http://www.uaoc.info/ua/history>.
390. Кучерук О. Українське Слово. Історія і сьогодення / О. Кучерук. –
Режим доступу: www.ukrslovo.com.ua.
391. Мультимедійная модель хода войны. – Режим доступу:
<http://www.pobediteli.ru/contents.html>.